

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2010

Valéria Uramová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Valéria Uramová

Římské zahrady v antice

Roman gardens in antiquity

Praha, 2010

Doc. PhDr. Jiří Musil, PhD.

Ďakujem vedúcemu práce za konzultácie a za odborný dohľad nad touto bakalárskou prácou.

Prehlasujem, že som túto bakalársku prácu vypracovala samostatne a výhradne s použitím uvedenej literatúry.

V Prahe dňa 17. 8. 2010

Táto bakalárska práca sa zaoberá koncepčným a architektonickým riešením rímskych záhrad v priebehu trvania rímskej ríše. Pozornosť je venovaná prameňom literárnym i archeologickým, freskám i mozaikám a záhradníckym tradíciám, ktoré pomáhajú priblížiť sa k poznaniu rímskych záhrad s ohľadom na jednotlivé vplyvy, ktoré sa podielali na formovaní záhrad. Stručne je objasnený vývoj záhrad v Taliansku i v rímskych provinciách a zasadenie záhrad do obytných komplexov. Ďalej sa rozoberajú jednotlivé typy záhrad, architektonické prvky v dizajne a záhradná plastika. Posledné kapitoly sú venované faune a flóre v záhradách ako i rímskym záhradníkom, ich nástrojom a technikám. V závere tejto bakalárskej práce sú zhrnuté vplyvy rímskych záhrad na tie neskoršie až do dnešných dní.

Kľúčové slová: literárne pramene, záhrady v obytných komplexoch, vplyvy, vývoj záhrad, typy záhrad, architektonické prvky, záhradná plastika, fauna, flóra, záhradníci, záhradné nástroje, odkaz rímskych záhrad

This bachelor work is concerning in a conceptional and in an architectural resolution of Roman gardens during the Roman period. The attention is paid to literary and archaeological sources, frescoes and mosaics and to gardening traditions, which help come close to understand Roman gardens in consideration of individual influences, which had participated in the garden forming. The development of gardens in Italy and in the Roman provinces and gardens insertion to the residential complexes are shortly cleared. Thereinafter are every single garden type, architectural features in garden design and garden sculpture analyzed. The last chapters are devoted to fauna and flora in gardens, to Roman gardeners, their tools and techniques. In the conclusion are summarized Roman garden's influences to the later gardens until these days.

Key words: literary sources, gardens in the residential complexes, influences, garden development, garden type, architectural features, garden sculpture, fauna, flora, gardeners, garden tools, the heritage of the Roman gardens

Obsah

1. Úvod
2. Pramene
 2. 1. Antické literárne pramene
 2. 2. Archeologické pramene
 2. 3. Fresky a mozaiky
 2. 4. Záhradnícke tradície
3. Chronológia
 3. 1. Vplyvy na rímske záhrady
 3. 1. 1. Egyptský vplyv
 3. 1. 2. Mezopotámsky vplyv
 3. 1. 3. Grécky vplyv
 3. 1. 4. Helenistický vplyv
 3. 1. 5. Perzský vplyv
 3. 1. 6. Etruský vplyv
 3. 2. Vývoj rímskych záhrad
 3. 3. Vývoj rímskych provinciálnych záhrad
4. Zasadenie záhrad do obytných komplexov
 4. 1. Villa rustica
 4. 2. Villa urbana a suburbana
 4. 3. Villa maritima
 4. 4. Palácové vily
 4. 4. 1. Záhrady cisárskych palácov
 4. 4. 2. Záhrady palácových vil
5. Typy záhrad
 5. 1. Terasovité záhrady
 5. 2. Hippodromové záhrady
 5. 3. Záhrady s portikom a verejné parky
 5. 4. Záhrady s peristylom
 5. 5. Tzv. „Potopené“ záhrady
 5. 6. Záhrady pre marketingové účely
 5. 7. Záhrady v areáli nekropol
6. Architektonické prvky v dizajne záhrad

6. 1. Chodníky, oplotenie, balustrády, pergoly
6. 2. Záhradný nábytok
 6. 2. 1. Stoly a sedadlá
 6. 2. 2. Jedálenský nábytok v záhradách
6. 3. Aediculae, nymphaea
6. 4. Jaskyne a tzv. grottá
6. 5. Voliéry
6. 6. Bazény
6. 7. Fontány a automata
7. Záhradná plastika
 7. 1. Bohovia
 7. 2. Múzy, nymfy a riečni bohovia
 7. 3. Žánrová plastika a amorkovia
 7. 4. Atléti, zápasníci, filozofovia, básnici
 7. 5. Oscilla a pinakes
 7. 6. Slnčné hodiny a vodné hodiny
8. Fauna a flóra v záhradách
 8. 1. Rastliny pestované pre medicínu
 8. 2. Rastliny pestované pre výrobu voňaviek a pre dekoratívne účely
9. Záhradníci, záhradné nástroje a techniky
10. Záver
11. Bibliografia

1. Úvod

Latinský výraz pre záhradu bol v rímskej dobe *hortus*. Znamenal záhradu ako takú, v akejkoľvek forme a veľkosti, kdekoľvek: malú alebo veľkú záhradu, záhradu s rôznymi funkciami, či už v meste alebo na vidieku. Samozrejme, najskôr sa záhrady objavovali na vidieku, vo vidieckych vilách, kde boli ľudia predsa len bližšie k prírode a zároveň si uvedomili, že ju môžu kultivovať i na svojom ohraničenom území. No čoskoro sa táto myšlienka preniesla aj do miest, kde boli záhrady a parky súčasťou verejných budov, aby svojou mnohonásobnou funkciou tešili obyvateľov najmä v parných dňoch. Pri viere o prepojenosti tohto sveta so svetom transcendentálnym, posmrtným svetom, sa opäť prenáša vizualizácia záhrady k odpočinku mŕtvych, na cintoríny, aby poskytovali úžitok pri náhrobných stélach či samotných hrobkách a znova *extra muros*.

Na rekonštruovanie rímskej záhrady sú dôležitým komponentom okrem archeologických výskumov a evidencie aj zmienky a popisy antických autorov, doplnené o nepostrádateľné fresky a mozaiky na stenách domov a vil. Tak môžeme nazerať okom Rimana na záhradu ako na príjemné prostredie pre oddych a trávenie súkromného času, ale rovnako aj ako na priestor pre nenútenú a voľnú konverzáciu v oblasti politických záležitostí, ideálne miesto pre rozjímanie umelcov. V takej záhrade bolo množstvo chodníkov lemovaných skulptúrami alebo stromami do najrôznejších podôb a foriem, dekoratívnych oplotení a trejází, fontán a nymfeí, záhradného nábytku a pavilónov, veľa exotických druhov fauny a flóry, mnoho privátnych zákutí. V neposlednom rade v horúcich letných dňoch sa *triclinium* premiestnilo von do záhrady, aby tak boli hodujúci chránení pred slnkom a zároveň si mohli užívať kultivovanú prírodu presne podľa chuti a predstáv rímskeho občana. Taká záhrada bola plná aromatickej vône kvetín sprevádzaná spevom vtákov voľne sa pohybujúcich alebo vo voliérach, lat. *ornithones*.

2. Pramene

2. 1. Antické literárne pramene

Dnešné poznatky o rímskych záhradách pochádzajú okrem iného z relevantného zdroja antickej literatúry. Jedným z najinformatívnejších zdrojov je Plínius Starší (asi 23 – 79 n. l.) a jeho *Naturalis Historia*¹ o tridsiatich siedmich zachovalých knihách, v ktorých nachádzame detaily o stromoch, kvetinách a zelenine hlavne pre ich využitie v kuchyni a v medicíne, no v neposlednom rade sa Plínius zmieňuje aj o rastlinách pestovaných výlučne pre ich dekoratívnu funkciu. Oboznamuje nás s kultiváciou a pôvodom užívaných rastlín, uvádza bezpočet príkladov fauny v súkromných aj vo verejných záhradách.

Plínius Mladší (asi 61 – 113 n. l.), synovec Plínia Staršieho nám v spise *Epistulae (Listy)*² rozpráva o svojich činnostiach i chvíľach voľna, informuje o svojich veľkostatkárskych starostiach, alebo vykresľuje vidiecke žánrové obrázky a popisuje krajinu okolo. Zároveň nám sprostredkoval dva dlhé popisy záhrad jeho vidieckeho majetku, ktoré sú veľmi dôležité pre pochopenie dizajnu veľkých záhrad ako takých a zároveň, ako v listoch Cicerónových, sú odrazom života rímskej spoločnosti. Popisuje tak svoje dve vily: jednu na pobreží blízko Ostie, na juhozápad od Ríma, ktorá bola lokalizovaná na *Vicus Augustanus Laurentium*, resp. skrátené meno Laurentum; a druhú vilu na mieste zvanom *Tifernum Tiberinum* (cez lokalitu sa dnes rozrastá moderné mesto Città di Castello) v Toskánsku.

V Cicerónovej korešpondencii nazeráme na vývoj záhradného umenia počas republikánskej doby. Seneca bol toho názoru, že akékoľvek inovácie v záhradách vedú k už aj tak všeobecnému úpadku spoločnosti, ktorej zhýčkanosť sa odzrkadľuje i v záhradnom umení. Ovídiove listy z exilu popisujú jeho obľúbené miesta, za ktorými ronil slzy, ako v prípade známych rímskych záhrad. Niekoľko poznatkov o záhradách nachádzame aj

¹ Impulzom pre vznik tohto spisu bola hlboká ľudskosť a zmysel pre povinnosť, ako uvádza jeho synovec G. C. Secundus Plinius Mladší. Prírodoveda je bohatým zdrojom informácií o materiálnej kultúre. Napriek tomu, že hodnovernosť autority tohto diela bola spochybňovaná najmä kvôli nekritickejmu preberaniu informácií (ale sám Plínius neprikladá svoj názor na ich pravdu, len ako sám uvádza, by si neodpustil keby opomenul akýkoľvek prameň, na ktorý pri svojom bádani narazil) a nepresnosti niektorých údajov, napr. z medicínskeho hľadiska o užívaní niektorých rastlín a prípravy liekov z nich, je veľmi cenným materiálom pre poznanie zmýšľania a predstáv antického človeka.

² Obsahujú 10 kníh (I. – IX. kniha: listy z doby rokov 97 – 108 n. l.; X. kniha. Plíniove súkromné a úradné listy Trajánovi a cisárovi odpovede. Sú akýmsi súborom aktuálnych „fejtónov“ či krátkych „esejí“ o spoločenskom, kultúrnom a občianskom živote. Nepripúšťa však myšlienku o kríze rímskej kultúry. Uvádza, že len upadol vkus poslucháčov, ktorí už až tak usilovne nenavštevujú rôzne literárne podniky.

u Martiala a v jeho dôvtipných *Epigramoch*³. Ďalej sú to Horatius, Vergílius, Petronius a Juvenalis, lyrické práce Statia a Luxoria.

Väčšina latinsky píšucich autorov bola priamym svedkom rozvoja záhrad na konci republiky a v ranom cisárstve. Oveľa viac komentárov sa nám dochovalo o veľkých verejných parkoch než o malých súkromných záhradách v domoch miest. Je to pochopiteľné ak vezmeme na zreteľ to, že takéto verejné záhrady boli komentované v súvislosti so spoločenským a politickým životom.

Práce, ktoré sa zachovali v celku, pochádzajú od štyroch veľkých autorov: od Catóna Staršieho (234 – 149 pred n. l.), Varra (116 – 27 pred n. l.), Columelly (½ 1. stor. n. l.) a od Palladia (4. stor. n. l.). Písali hlavne o poľnohospodárstve ako takom, ale značnú časť venovali aj záhrade ako časti statku či veľkostatku. Ich spisy sa venujú skúmaniu procesu pestovania plodín a ich výnosu na trhu, obsahujú značnú časť rád a doporučení ako udržiavať taký statok.

Catónov spis *De Agricultura*⁴ je najstarším latinským prozaickým textom zachovaným v úplnosti, ktorý pozostáva z prológu a 170 krátkych kapitol, kde predstavuje všeobecný návod ako sa má správať vlastník pozemku (úloha otca rodiny – *pater familias*, na vlastnom statku). Ideologický dôsledok je z rýdzo pragmatických požiadaviek: získať z poľnohospodárstva ekonomické výhody a zvýšiť produktivitu otrockej práce.

Varro bol uznávaný ako ohromný a vzdelaný muž, z ktorého spisov sa zachoval jediný zväzok v celistvosti, a to *Rerum Rusticarum*. Podáva rady o výnosnom zamestnaní akým je podľa neho napríklad včelárstvo, správa rybníkov a voliér. Uvádza množstvo príkladov, v ktorých sa tieto jednotlivé rysy a charaktery stretávajú vo veľkých doménach a ukazujú, že sa môžu pretransformovať do dekoratívnych elementov záhrad.

Columella, žijúci v Gadách na juhu Španielska, aby zabránil vzrastajúcemu zanedbávaniu poľných prác, napísal manuál o všetkých aspektoch poľnohospodárstva a záhradníctva. Jeho práca slúžila ako predloha pre neskorších autorov, ako pre Plinia Staršieho, tak dokonca aj pre Palladia vo 4. storočí n. l.

³ Jeho *Epigrammata* sú rozdelené do dvanástich kníh. Epigram (od Catulla) ako najvhodnejšia forma pre vyjadrenie citov, záľub, vášní, myšlienok, teda tém z osobného života, aj ako nástroj živého polemického útoku. Pre Martiala je toto jediná forma poézie. Epigram – to je rôznorodosť a pohyblivosť svižného žánru, realizmus konkrétneho života, vtipný bonmot a poetický dôvtip.

⁴ Tento spis sa predovšetkým chápe ako pracovný návod, v ktorom je poľnohospodárstvo aktivitou, v rámci ktorej je možné nadobudnúť majetok. Práca v poľnohospodárstve formuje dobrých občanov a vojakov. Typ vlastníctva, ktorý Cato popisuje, asi predstavuje prechod od drobného rodinného vlastníctva k rozsiahlejšiemu. Vládnuca trieda je pripútaná k pôde, teda zotrva pripútaná aj k morálne - politickým hodnotám, ktoré tvoria ideologický základ jej moci.

Palladiov spis sa po celé stáročia tešil vysokej popularite vďaka radám a doporučeniam o úprave a zariadení záhrad počas jednotlivých ročných období. Je známy aj pod názvom *Záhradnícky kalendár*.

Dioskoridés v 1. storočí n. l. spísal herbár, primárne zameraný na druhy rastlín užívaných medicínou, no spomína tu toľko rôznych druhov, že je dobrým zdrojom poznania aké rastliny boli pestované v rímskej dobe v Stredomorí.

V súvislosti s predstavou záhrad sa Seneca v spise *De tranquillitate animi* (O pokoji duševnom)⁵ zmieňuje o uplatnení mudrca v politickom živote. Seneca hľadá akúsi strednú cestu medzi dvoma krajnosťami, rozjímavým „životom v ústraní“ (*otium*) a politickou angažovanosťou, príznačnou pre rímskeho občana, pričom radí prispôbiť sa vo svojich postojoch ako si to vyžaduje politická situácia. Cieľom, ku ktorému je treba dospieť a pritom sa vyhnúť ako tiesnivému životu v samote, tak aj záväzkom plynúcim z nepokojného života v meste, je stála duševná vyrovnanosť (ktorej získaniu napomáha aj trávenie času v harmonickej záhrade), ktorá umožňuje pomáhať ostatným, ak už nie verejnou činnosťou, tak aspoň vlastným príkladom a radou.

Práca Publia Papinia Statia *Silvae* (Lesy)⁶ podáva doklad o živote rímskej spoločnosti, kde historický význam nadobúdajú verš, ceremónie a verejné prejavy, ktoré sa obracajú k Domitianovi a ktoré nám ilustrujú vývoj cisárskeho kultu. Celá rada popisných básní svedčí o vkuse doby: tvorcovia poézie sa ľahko prispôbujú napodobovaniu vyumelkovanej architektúry víl a záhrad, kde je prirodzená skutočnosť obratne pozmenená v divadlo.

2. 2. Archeologické pramene

Odhliadnuc od literárnych prameňov, práve tie archeologické nám poskytujú oveľa viac detailnejších informácií o dizajne a o pestovaní rastlín v rímskych záhradách. Počiatky výskumu rímskych záhrad siahajú až do 15. storočia, do obdobia renesancie, pre ktorej záhradných architektov sa hlavným inšpiratívnym zdrojom stal Domitiánov palác na Palatíne a Hadriánova vila v Tivoli.

⁵ Úplný nezáujem mudrca o svetskú slávu je spoločným námetom „trilógie“ venovanej Senecovmu priateľovi Serenovi, ktorý opustil epikureizmus a prihlásil sa k stoickej etike: *De constantia sapientis* (O mravnej pevnosti), *De tranquillitate animi* (O pokoji duševnom) a *De otio* (O živote v ústraní).

⁶ Päť kníh vo veršoch rôznych metrických rozmerov. Dielo nie je epické a má originálne rysy úzko viazané na súdobý vkus. Statius svojím dielom ukazuje, že je úplne vpletený do hierarchie spoločnosti, do siete vplyvných osôb, v ktorých nehybnom strede stojí idol zbožšteného vladára.

Od polovice 18. storočia sa vykopávky zamerali na dve mestá pochované sopečným popolom z roku 79 n. l., a to na Herculaneum a Pompeje. Výbuch Vezuvu tak umožnil zachovanie niekoľkých záhrad v neporušenom celku.

Naše poznatky o rímskych vilách a záhradách rozširujú aj vykopávky v odľahlých provinciách rímskej ríše: v Británii, vo Francúzsku a v Španielsku i Portugalsku, v severnej Afrike (Maroko, Líbya a Tunisko), v Sýrii, v Maďarsku a Chorvátsku.

Ešte v minulom storočí archeológovia upriamovali svoju pozornosť viac na vily než na ich záhrady a mnoho poznatkov tak bolo nenávratne stratených. Moderné archeologické metódy sa zameriavajú viac na záhradné štruktúry a spevnenú plochu, na záhradnú architektúru, teda komplexne na bazény a chodníky a ďalšie architektonické prvky, nevynímajúc flóru. Súčasná analýza sa orientujú na záhradnú pôdu, z ktorej získavajú vzorky pre zistenie určitého obsahu semien a pozostatkov koreňov stromov, ktoré tak ponúkajú širší prehľad o rastlinách a ich pestovaní.

V súčasnosti je záujem zameraný na históriu záhrad, v ktorej archeológia zohráva dôležitú úlohu. Medzi významné lokality sa tak radí rímska vila vo Fishbourne kopaná B. Cunliffom v 60-tych rokoch 20. storočia a približne súčasne aj vily v oblasti Vezuvu, hlavne vily v Pompejach kopané a skúmané W. F. Jashemskou. Jashemski podľa odliatkov prázdnych dier, ktoré zanechali koreňové systémy stromov a kríkov bola schopná odvodit' druhy a niekedy dokonca aj vek pestovaných rastlín⁷. Tak napríklad z Vily Oplontis, v dnešnej Torre Annunziata, sa v zadnom trakte našiel súbor piatich koreňových platanov (vek odhadovaný na sto rokov), topoľov (60 až 70 rokov) a oleandrov (70 až 100 rokov). Takýto druh informácií nám poskytuje cenný pohľad do doby, kedy sa tieto stromy pestovali, resp. stanovit', aspoň približne, plán úpravy záhrady tej onej doby. Samozrejme, že vykopávky rímskych záhrad⁸ už prebiehali aj pred Cunliffom a Jashemskou, ale dovtedy sa tejto oblasti neprikladal nejaký zvláštny význam. Teda od 60-tych rokov materiál záhrad vzrástol do relevantného rozsahu vhodného pre ďalšie skúmanie.

2. 3. Fresky a mozaiky

Veľa užitočných informácií o rímskych záhradách pochádza z nástenných fresiek a podlahových mozaík rímskych vil a domov. Samozrejme sa pritom musí dbať na opatnosť

⁷ Technika robenia odliatkov z prázdnych dutín, ktoré zanechal organický materiál, bola invenciou Giuseppa Fiorelliho na sklonku 19. storočia. Článok *G. Spano: Relazione sulle scoperte avvenute dal 1 gennaio al 30 giugno 1910, NSc 7, 1910, 447.*

⁸ Existuje evidencia, že záhrady boli skúmané už v 19. storočí, napr. pri odkrývaní Domu Meleagra viz *J. Overbeck: Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwercken, Leipzig 1875, 273.*

pri odvodzovaní významu z nich, pretože zobrazenia nemusia byť presné vzhľadom na subjektívnu interpretáciu autora.

Fresky s tematikou zobrazenia záhrady sa obvykle delia do dvoch kategórií: fresky so záhradou⁹ a fresky so širšou vidieckou krajinou¹⁰.

Fresky s tematikou záhrad: Obvykle sa nachádzali na vnútorných i vonkajších stenách obytných domov a vil, aj na strane smerujúcej do záhrady samotnej, zrejme pre vytvorenie atmosféry vonkajšieho okolia a prírody. Väčšinou sa tento typ fresiek vyskytoval v Pompejoch, ale mnoho ich nájdeme aj vo vilových komplexoch Ríma, napr. Líviina vila. Na druhej strane fresky na vonkajších stenách domov mali za úlohu ukázať malú záhradu väčšou než bola v skutočnosti. V oboch prípadoch sa používala technika známa pod termínom „*trompe l'oeil*“¹¹, ktorú už poznali starí Egypťania a vytvárala ilúziu reality. Rovnako relevantným zdrojom informácií sú maľby predstavujúce kontinuálny vlys okolo stien izby nad hlavnou bukolickou scénou. Ukazuje tak v miniatúrnej forme spôsob štruktúry záhrad, napr. pergolí, stromov, oplotení, nábytku, váz, sôch a ďalších dekoratívnych prvkov, ale aj jednotlivé druhy rastlín a stromov.

Fresky s vidieckou tematikou: Fresky s bukolickou scenériou nepredstavujú len fenomény ako rieky, hory, lesy, jaskyne a pramene, ale aj intervenciu človeka do prírody. Scény s atmosférou Arkádie, teda motívy pastierov so stádami oviec, boli veľmi obľúbené jednak vo vilách, jednak na pamätných stĺpoch a v posvätných grottách, a jednak na funerálnych urnách. Niektoré scenérie mali vážnejšiu tematiku – skupiny bohov a kňazov sústredených okolo prírodných oltárov. Podľa Plínia Staršieho sa táto tematika stala populárnou najmä počas Augustovej vlády, čo sa rovnako odráža aj na imitácii týchto malieb vo vilách dôležitých osobností rímskej elity a politikov.

Mozaiky, ktoré mali v antickom svete význam dekoratívnych chodníkov a podláh, nám takisto pomáhajú vytvoriť si celistvejší obraz o rímskych záhradách. Prvé rímske podlahové mozaiky sa objavujú v Ríme asi od 3. storočia pred n. l. a v Pompejoch tesne pred rokom 200 pred n. l. a predstavujú čierne motívy na bielom pozadí, no samozrejme neskôr sa

⁹ Napríklad fresky z Domu zlatého náhrdelníka, Dom Achilla a Dom Alexandrovej svadby v Pompejoch, Maecenatovo auditórium v Ríme a Líviina vila v Primaporte, Vila Sabiny Poppaei v Oplontide.

¹⁰ Napríklad motív pastierskej krajiny delenej rozptýlenými zásahmi človeka, sochami a urnami na podstavcoch, vo svätyniach a na oltároch a posvätnými stromami.

¹¹ Maliarska technika, ktorá umožňuje trojdimenzionálnu maľbu. Najčastejším námetom boli prvky architektúry, ale z Pompejí máme príklady aj trojdimenzionálnych zátiší. Termín pochádza z baroka. Najstarším príkladom sú dvaja maliari klasickej doby, Zeuxis a Parrhasios, ktorí súperili v tom, kto z nich je lepším maliarom. Zeuxis namaľoval hrozno, a keď ho uvideli vtáci, hneď sa k nemu zlietli. Parrhasios však namaľoval záclonu, a keď ju Zeuxis uvidel, chcel ju odhrnúť. Tak vyhral Parrhasios, ktorý oklamal Zeuxa, pričom Zeuxis dokázal oklamať len vtákov.

začínajú objavovať aj viacfarebné mozaiky. Konceptia takej mozaiky pozostávala z centrálneho medailónu s figurálnou scénou, obkolesená bordúrou s opakujúcimi sa florálnymi či geometrickými motívami. Mozaiky z lokalít ako Karthágo a Tabarka v Tunisku¹² nám poskytujú ucelený obraz a predstavu o rastlinách, záhradách a viniciach tej doby v severnej Afrike. Mozaiky z vily na Piazza Armerina na Sicílii nám zas poskytujú pohľad do povinností matróny, ktorá mala na starosti záhradu a aktivity v nej. Tak mozaiky zobrazujú ženy vijúce vence a girlandy¹³, ženy zbierajúce kvety pre ne.

2. 4. Záhradnícke tradície

Antické záhradnícke tradície sa dnes využívajú napríklad v mnohých oblastiach Talianska. Niektoré záhradnícke náradie a nástroje sú dnes skoro rovnaké aké sú zobrazené na rímskych freskách a mozaikách¹⁴. Napríklad terakotové nádoby, tak hojne rozšírené v dnešnom Taliansku, sú tvarom a veľkosťou veľmi blízke nádobám používaným v dobe rímskej.

Obľúbeným prvkom v dizajne záhrad, ktorý je hojne reflektovaný aj v moderných záhradách, je topiarium. Podľa Plínia Staršieho¹⁵ bol inventorom tvarovaného kríka Augustov priateľ Gaius Mattius približne v roku 4 pred n. l. No s ohľadom na to, že Plínius uvádza množstvo takýchto domnelých vynálezcov a tých „prvých“, sa tento dátum chápe skôr ako *terminus ante quem*.

Okrem iného je treba znovu poukázať na odliatky koreňových systémov, ktoré ukazujú, že stromy a kríky boli vysádzané v geometrickom usporiadaní, tak aby vytvárali ornamentálne vzory, napr. vila vo Fishbourne. Je však príliš odvážne tvrdiť, či tieto topiariá predstavovali charakteristický rys rímskej odpočinkovej záhrady alebo nie. Každopádne archeologická evidencia dopĺňa literárne správy a odkazy o existencii týchto prvkov.

Inou tradíciou rímskych záhrad, ktorá sa zachovala do dnešných dní sú keramické nádoby s okrúhlymi a trojuholníkovými otvormi v hornej a dolnej časti tela, niekedy aj na dne. Najväčší súbor takýchto nádob sa našiel na lokalite Poggio Civitate (Murlo)¹⁶. Prevláda

¹² Veľká časť mozaík je v Bardo Museum v Tunise. Medzi časté druhy rastlín patrí oliva, granátové jablko, z vtáctva je to holubica, kačica, hus a bažant. Na niektorých mozaikách je zobrazený aj exotický páv (jeho pôvod sa udáva až z ďalekej Indie) a vodné pramene v areáli vily, ktoré mali indikovať bohatstvo a sociálne postavenie majiteľa.

¹³ lat. *coronariae*

¹⁴ viz Kapitola 9 Záhradníci, záhradné nástroje a techniky.

¹⁵ Plínius, *Naturalis Historia* 12, 13: „*primus C. Mattius ex equestri ordine divi Augusti amicus invenit nemora tonsilia intra hos LXXX annos*“.

¹⁶ viz Scheffer, Ch.: Was there a garden at Poggio Civitate? In *Opuscula Romana* XV: 10, 1985

názor, že slúžili ako váza pre kvety, či skôr na pestovanie rastlín¹⁷, alebo aj na pestovanie stromových sadeničiek, ktoré sa potom presadili rovno do záhrady. Cato sa takisto zmieňuje o tom, že sa nádoba rozbila, aby sa korene stromu či inej rastliny vyťahovaním nepoškodili. O inom využití zas pojednáva Plínius Starší¹⁸ a to, že slúžili na prenášanie rastlín a odporúča nádoby s dierami na prevzdušnenie¹⁹, zvlášť vhodné pre citrusy. V priemere boli tieto nádoby vysoké 26 až 36 cm a s priemerom ústia 25 až 34 cm. Poggio Civitate nie je jedinou lokalitou, kde sa takýto druh nádob našiel, napr. Athény, Pompeje, Herculaneum, Stabie, Oplontis, Rím, Ostia, Primaporta, Jericho, Veľká Británia.

¹⁷ Cato (*De agri cultura* 52 a 133), Plínius Starší (*Naturalis Historia* 17, 98)

¹⁸ *Naturalis Historia* 17, 97

¹⁹ „*fictilibus in vasis dato per cavernas radicibus spiramento*“, *NH* 12, 16

3. Chronológia

Najstaršie zmienky o rímskych záhradách pochádzajú z 3. storočia pred n. l., čo svedčí o dlhodobom procese vývoja do podoby pompézskej, akú poznáme z Pompejí či z Herculanea z 1. storočia pred n. l. a hlavne z veľkolepých cisárskych záhrad. Takémuto formovaniu predchádzali vplyvy o záhradníckom umení, *ars topiaria*²⁰, z Egypta a Mezopotámie, z Grécka a Kréty, z doby helenizmu a z perzských záhrad, čiastočne aj od najbližšieho suseda – od Etruskov. Avšak najmarkantnejším vplyvom boli práve grécke záhrady rozvinuté na vysokej úrovni²¹.

3. 1. Vplyvy na rímske záhrady

3. 1. 1. Egyptský vplyv

Predstavu o egyptských záhradách si môžeme utvoriť na základe poznatkov získaných z malieb v egyptských hrobkách a z funerálnych modelov domov zanechaných takisto v hrobkách a v chrámoch. Práve z egyptskej predstavy zachovať či zobrazit' každodenný život vo funerálnom kontexte, aby mal mŕtvy na onom svete všetko, čo potrebuje, všetko čo mal a čo mu slúžilo v reálnom živote, ba niekedy dokonca aj viac, čerpáme z detailných nástenných výjavov systém zavlažovania záhrad, prehľad druhov pestovaných rastlín atď. Egyptský dom bol zakončený krytým portikom, ktorý sa otváral do jednoduchej záhrady obdĺžnikového pôdorysu vymedzenej nízkym múrom, v ktorej strede sa väčšinou nachádzala vodná nádrž s rybami lemovaná alejou stromov, obvykle rovnakého druhu. Chrátové záhrady boli o niečo zložitejšie, keďže kňazi tak trochu experimentovali so záhradníctvom a jeho technikami. Pestovali stromy a kríky, ktoré boli dobre zavlažované na rozdiel od okolitej pôdy. Potom sa prevádzali k chrámom a kráľovským palácom, aby ich zdobili a oživil. Takýto príklad poznáme z nástenných výjavov z chrámu Hatšepsovet z Dér el-Bahrí, kde sa prevádzali mladé sadeničky sykomory a tamarišku. Bohaté zavlažovanie umožnilo pestovať rôzne druhy stromov, kríkov, kvetín a plodín. Z toho vyplýva, že čím rôznorodejšia a kyprejšia záhrada bola, tým musel byť jej majiteľ bohatší a zámožnejší. Egypťania svojím umením, aj záhradníckym, predávali poznatky a skúsenosti ďalej, Asýrčanom i Grékom prostredníctvom ich kolónií a obchodných vzťahov.

²⁰ ako to nazýva Cicero

²¹ Z archeologických prameňov nám o tom dokladajú rozličné doklady vlastníckych vzťahov občanov gréckych *poleis* ako kúpne zmluvy, hypotéky a nájomné zázakky, rovnako ako výkazy, vyúčtovania, dekréty či dôležitá korešpondencia.

3. 1. 2. Mezopotámsky vplyv

Vplyv mezopotámskych záhrad badať na asýrskych kamenných reliéfoch, kde popri dobyvačných scénach sú v pozadí zachytené lány zavlažovanej pôdy s alejami stromov. Tak je možné predpokladať frekventovanejšiu existenciu verejných parkov než záhrad v domácnostiach. Zobrazované sú ihličnaté stromy, ale aj ovocné stromy, uprostred ktorých stojí asýrsky boh ako oberá ovocie. Z korešpondencie na hlinených tabuľkách sa zas dozvedáme o záujme aristokracie v záhradníckom umení a dokonca sa podľa toho stromy cenili natoľko, že sa uvádzajú v zoznamoch víťazných vojnových koristí. A znova tu tak máme príklad sekundárneho pestovania rastlín, kedy sa ukoristené stromy previezli do kráľovských palácov a tam ďalej pestovali. Takéto správy máme aj z tabuliek a reliéfov Tiglatpilesara I., Aššurbanipala a Sinacheriba. Za vlády Nabukadnezara I. v 6. storočí pred n. l. boli skonštruované visuté záhrady v Babylóne. Strabón tak hovorí o vodných kanáloch a pumpách a o zavlažovacom systéme spočívajúcom v akýchsi rúrach či v potrubí, ktoré privádzalo vodu priamo z Eufratu až na najvyššie poschodie záhrad²². Celková konštrukcia záhrad mala podobu zikkuratu, ako napodobnenie hory, po ktorej sa človek mohol dostať bližšie k bohu²³. V tomto badať vplyv na rímske terasovité záhrady.

3. 1. 3. Grécky vplyv

Len veľmi málo dokladov máme o kultivácii rastlín a o existencii záhrad počas mykénskeho a minojského obdobia. Jedna freska z Théry zobrazuje červené ľalie vo vysokej pásni dekorovanej terakotovej nádobe a mnoho ďalších fresiek z Knóssu s podobným motívom. Z toho sa však nedá s určitosťou súdiť, či sa jednalo o natrhané divoké kvetiny pre interiérovú dekoráciu alebo boli v nádobách aj pestované, pričom oba predpoklady sú na rovnakej úrovni. Medzi obľúbené rastliny okrem ľalií patrili aj krokusy. V Homérovej *Odyssei* sa hovorí o záhradách Odysseovho otca, Laerta, ako pracuje vo svojom ovocnom sade. Takže tu máme správy aj o starších záhradách a môžeme si tak urobiť predstavu o záhradách doby bronzovej, keď do týchto homérskejších eposov v dobe „temna“ boli spísané ústne tradície. Každopádne nikde sa nehovorí vyslovene o pestovaní kvetín pre okrasné účely. Vždy sa spomína nejaký ovocný sad, a preto dedukujeme, že v kontexte obytných domov existovala prinajmenšom záhradka úžitková. Samozrejme popisy záhrad Alkinoa, mýtického kráľa Faiákov, ju vykresľujú ako ideálnu elyzejskú záhradu prekypujúcu

²² Strabón (*XVI, I, 5*)

²³ Diodóros Sicílsky (*II, 10*)

nadbytkom ovocných stromov a plodov, ktoré sa neustále sami obnovujú²⁴. Ďalej Hésiodos upozorňuje na vonkajšie faktory vplývajúce na produkciu plodín, ako slnko, dážď, klíma či akosť pôdy, ale aj na negatívne ľudské činnosti, na špekulácie a korupciu. Rímsky zmysel pre klasifikovanie a pragmatické rozdelenie funkčnosti záhrad malo svoju obdobu u kategorizovaní záhrad gréckych a to na úžitkové a kvetinové záhrady, sady, plantáže, vinice (ako súčasť *villy rustici*)²⁵, parky a agory²⁶, posvätné záhrady a háje²⁷, záhrady na mieste hrobov²⁸. A práve o ich vznik sa zaslúžili grécki filozofovia²⁹, ktorí založili svoje školy, zdobené sochami a cestičkami na prechádzanie sa v zelenajúcom sa okolí Athén. Tieto záhrady popisuje Diogenés Laertius³⁰ ako parky v menšom meradle, takisto ako aj čiastočne úžitkové záhrady, ktoré slúžili potrebám tam bývajúcich žiakov a filozofických prívržencov. Platón³¹ zas videl vo svojom ideálnom štáte v jednom háji hroby zaslúžilých osobností. Takéto pohrebiská skutočne vznikali vo 4. storočí pred n. l. v Malej Ázii a to v Kalydóne, v Tryse. Takisto sú známe aj z athénskeho pohrebiska v Kerameiku, kde nachádzame stromoradia a aleje kríkov lemované prepychovými hrobmi a ohradené. Čo sa týka divokých kvetín a ich distribúcie, ako sme si neboli veľmi istí v dobe bronzovej, tak v dobe klasickej máme na to relevantné písomné pramene³², v ktorých sa píše o ružiach a fialkách, ktoré sa pestovali vo svätyniach i záhradách za účelom predaja na trhovisku, počas sviatkov a pre ceremoniálne sprievody. Avšak kvitnúce kvety priamo v domoch nie sú dostatočne preukázané žiadnymi prameňmi. Našli sa akurát tak veľké hrnce, ktoré pravdepodobne slúžili

²⁴ Plodiny ako hrušky, jablone, granátové jablká, figy, olivy a vínná réva boli vysádzané v kolmých radách, nazývaných *orchatos*. Takisto sa pestovala aj zelenina v zavlažovaných záhonoch v malých poličkách (Homér, 7. kniha *Odyseie*, 112 ff., Alkinoove záhrady).

²⁵ Plantáže s hroznom oslavoval aj Aristofánés vo svojich komédiách *Mier* (1159 – 1170) a *Archaner* (231 f. 512).

²⁶ Najvýznamnejšie spomedzi gréckych parkov boli tie v gymnáziách v Akadémii, Lýkeiu a v Kynosargách v okolí Athén, kde prospievali zavlažovaniu záhrad a hájov, zasvätené božstvu alebo héroovi. Plútarchos tak oslavuje athénskeho štátnika Kimóna (*Kimón* 13), že dal na athénskej agore a v Akadémii vysádzať platany, topole, olivovníky a bresty. Rovnako zelené boli aj agory v Metapontiu s Apollónovou svätynou či agora v Anthédone v Boiótii. Výskumy doložili zavodňovanie agor vo vlhkých zónach odvodňovacieho trativodu a zavodňovacích kanálov na okraji agory. V prameňoch sú zmieňované háje na agorách s olivami, píniami, cyprusmi, dubovými, vavrínovými a ovocnými stromami okolo chrámov a svätýň a boli ohraničené múrom.

²⁷ Háje vznikali v súvislosti so športoviskami alebo svätynami, ktoré boli zas v spojitosti s tradíciou prírody. Pausaniás vo svojom *Cestopise* (3, 14, 8. 6, 23, 1 – 6. 10, 8, 8) poukazuje na takéto háje a parky v Sparte, Ēlide, v Delfách. Iným príkladom je Apollónova svätynä na Dēle so záhradou, Athénina svätynä so záhradou na fajáckej Scherii, ďalej okolo roku 600 pred n. l. Sappó popisuje posvätný Afroditin okrskok na Cypre so záhradou plnou jabloní, lúk s kvetmi a vodnými prameňmi.

²⁸ V nemeckej terminológii sú to tzv. *Grabgärten*, čo označuje pohrebné okrsky doplnené o vysádzané stromy a kvety, aby ako podľa Homérovej *Illiad*y, očisťovali svojou vôňou mŕtvych.

²⁹ Platón, Aristotelés, Theofrastos, Epikúros

³⁰ 3, 20; 5, 14. 39. 51 ff.; 10, 10. 17 ff.

³¹ *Zákony* (12, 947)

³² Démostenés v *Nikostrate* (53, 16) a Theofrastos vo svojej *Histórii rastlín* (6, 8, 1 – 4)

na pestovanie korenín a liečivých bylín v kuchyniach. Na svadbách sa myrhové stromy s bielymi kvetmi, ktoré symbolizovali čistotu a rýdzosť, vkladali zviazané do veľkých nádob vo funkcii slávnostne dekorovať dom nevesty. Takou zvláštnosťou bola tzv. Adónidova slávnosť³³, ktorú oslavovali ženy elégiami počas parného leta. Grécka starostlivosť o záhradu mala svoj vzor aj v mytológii³⁴.

3. 1. 4. Helenistický vplyv

Na to, aby sme posúdili vplyv helenistických záhrad na tie rímske, musíme najprv objasniť tie helenistické a najmä vplyv z východu na ne. Prvé kusé správy máme už u Xenofonta a ďalej Theofrastos hovorí o niekoľkých druhoch rastlín, väčšinou sa však jedná o zeleninu a bylinky, ale uvádza aj niekoľko málo druhov kvetín, hlavne na viazanie vencov a girlád. Helenizmus svojou mestskou zástavbou nadväzoval na klasické obdobie a striktné dodržiaval pravidelnú šachovnicovú sieť ulíc, kde boli domy, väčšie i menšie, umiestnenú tesne vedľa seba s minimálnym priestorom pre ulice, takže pre záhrady opäť nezostalo voľné miesto. V neskorom 4. storočí pred n. l. vznikali mestské paláce³⁵. Ale ani pre paláce, ani pre vily neexistujú doklady o výsadbe átria alebo peristyla. Napriek tomu, že boli inšpiráciou práve pre rímske peristylové záhrady, ktoré boli spojením gréckeho peristylového domu a gréckej záhrady dekorovanej voľnými plastikami. V Alexandrii sa vynímal kráľovský palácový komplex obklopený hájmi, svätyňami, kultovými budovami a hrobkami, ktoré už tradične spájali s hájmi. Tieto záhrady sa k palácom pridružovali na vyjadrenie úcty k faraónskej ideológii. Vzhľadom na veľkú rozlohu Alexandrie sa zväčšila plocha i pre záhrady. Na západe a východe metropoly vznikali tzv. *Grabgärten* (viz pozn. 26)³⁶. Literárne, epigrafické a papyrologické pramene potvrdzujú pretrvávanie všetkých typov záhrad z klasického obdobia. Úžitková záhrada sa obohatila o nové druhy ako kapusta, špargľa, pór a datle. Egyptské papyrusy nám poskytujú úplný obraz o organizácii a technike poľnohospodárskych podnikov, ktoré udržiavali Ptolemaiovci. Jedná sa o plantáže so špecializovaným pestovaním viníc, medzi rady ktorých sa vkladali pásy záhonov pre melóny,

³³ Ženy nosili Adónidove figúrky. V okolí rozostavili hlinené kvetináče vyplnené zeminou so zasadenými semenami fenikla, lociky, pšenice, jačmeňa a šalátu. Semená vyklíčili a po čase rastliny uvädli. Smútok tu zosobnený symbolizoval smrť Afroditinho miláčika Adónida. Avšak táto slávnosť nenadobudla oficiálny charakter a udržala sa ako ľudový zvyk, cenná asi ako u nás oslava 1. mája.

³⁴ Napríklad Pindaros v 3. *Olympijskej óde* (16 – 34) oslavuje Hérakla za to, že sa staral o záhrady na štadióne v Olympii.

³⁵ na Déle, v Démetriade, vo Vergíne (v Aigách) a v Pergame

³⁶ V helenizme sa tzv. *Grabgärten* prenajímali, rovnako ako aj chrámové záhrady. Zisk sa použil na chod kultov, napr. Halikarnáossos, Larissa, Kós, západná alexandrijská nekropola. Cena prenájmu na mesačný úrok činila 20 drachiem a doba prenájmu väčšinou 5 rokov.

dyne a cibule. Na veľkých plantážach sa okrem toho pestoval aj cesnak, olivy, ovocie a ihličnany, ktoré zásobovali trhy Stredomoria. Vinice boli značne rozsiahle³⁷. S populačným nárastom v 2. storočí pred n. l. sa záhrady na okrajoch mesta zmarili kvôli stavebným aktivitám. V helenizme došlo k ďalšiemu ozeleneniu athénskej agory vo forme záhrad s vavrínom a granátovými jablkami okolo Héfaistovho chrámu. Veľké panské helenistické statky boli náročnosťou údržby a obnovy odkázané na pomoc kvalifikovaného odborníka – záhradníka. Rovnako sa tu vyskytuje nový prvok v dekorácii záhrady a to stromy vo forme tvarového strihu – tzv. *topiaria*.

3. 1. 5. Perzský vplyv

V súvislosti s vplyvom helenizmu je nutné zmieniť sa aj o perzských záhradách³⁸ podľa správ Xenofonta a Plútarcha. Pôsobili veľmi impozantne a ideálne na Alexandra Veľkého, na jeho diadochov a nasledujúcich helenistických vládcov, takže sa z nich snažili čerpať čo najviac pre svoje vlastné záhrady. Pritom rozlišovali dva druhy paradeisov: záhradu s divokými zvieratami, kde sa na ne konali plánované poľovačky a záhradu s mnohými stolami a lavičkami, altámkami pre odpočinok, čím sa nechali ovplyvniť aj Rimania, ktorí na freskách obytných domov zobrazovali lovecké scény podľa prvého typu perzskej záhrady.

3. 1. 6. Etruský vplyv

K etruskému vplyvu je možné dodať len toľko, že sa v kultúre ovplyvňovali s Rimami navzájom. Z nástenných malieb v etruských hrobkách sú zrejmé len kvetiny, ale bez kontextu či boli pestované v záhradách, alebo sú zobrazené len ako dekoračný a výplňový prvok. Jedným príkladom zobrazenia širšej zelene je Hrobka býkov a výjav Achilla s Troilom, ale aj to je len zasadenie do divokej prírody, sčasti kultivovanej svätyňou a je to zobrazenie gréckeho mýtu.

3. 2. Vývoj rímskych záhrad

Rímske záhrady zhromaždili jednotlivé elementy a prvky záhrad celého vtedy známeho sveta a pretvorili ich k obrazu svojmu. Medzi prvými zaznamenanými rímskymi záhradami ako súčasťami obytných insúl sú tie z Pompejí a záznamy o nich siahajú až do 3.

³⁷ Na papyrusoch sa udáva na 1700 kusov sadeničiek vinnej révy. Ale na Rhenei, susednom ostrove Délu, je to 20 000 kusov sadeničiek, čo udáva rozlohu 78 hektárov. Chrátové pozemky na Rhenei a na Déle sa špecializovali na vinárstvo, kde na ostrove Mykonos boli záhrady zamerané na ovocné stromy.

³⁸ vlastný názov *paradeisos*

storočia pred n. l., ale za vývoj záhrad s mnohými modernými technologickými záležitosťami formovanými štýlovým vývojom sa radí doba v rozmedzí rokov 150 pred n. l. až 350 n. l.

Na konci 2. storočia pred n. l. bola väčšina rímskych záhrad využívaná pre účely kuchyne, teda na pestovanie minimálneho rozsahu zeleniny a bylín. Jednou z prvých známych záhrad v Ríme, bola terasovitá záhrada vojenského veliteľa Licinia Luculla na pahorku Pincio. Výhľad zo záhrady smeroval na Martovo pole k verejnemu parku a koncepcne vyhovovala usporadúvaniu hostín³⁹. Lucullus bol známy aj tým, že zo svojich výbojov na východe (z Pontu) doviezol aj kultivar jedlej čerešne (*Prunus cerasus L.*).

Približne v rovnakej dobe vznikla aj terasovitá záhrada námorného veliteľa a spisovateľa Sallustia (86 – 35 pred n. l.) v údolí medzi pahorkami Pincio a Quirinál. Z iných republikánskych víl so záhradami je známa Villa dei Papiri v Herculaneu, ktorú vlastnil Caesarov svokor Lucius Calpurnius Piso. Vila sa radí do skupiny prímorských víl, ale často krát je označovaná aj za vilu odpočinku a nič nerobenia. Záhrade dominoval obrovský obdĺžnikový bazén a našlo sa v nej na 70 kusov plastík⁴⁰ (Obr. 1). K záhrade priliehali aj rozsiahle vinice a zeleninové záhony.

So zánikom rímskej republiky a nástupom cisárstva sa rozšírili aj luxusnejšie záhrady obohatené o nové druhy plodín. Analógiu toho vidíme vo všeobecnom rozkvetení impéria pod vládou Augustovou. Hojnosť, blahobyt a mier zobrazovaný na plastikách, v architektúre a ostatnom umení malo svoj odraz aj v skutočnej realite. Najväčšie spomedzi záhrad boli práve záhrady palácových víl náležiacie cisárskej rodine. Napríklad záhrady Líviinho domu v Primaporte a Augustov a Líviin dom na Palatíne, Tiberiov komplex v Sperlonge (Obr. 2) a prímorská Vila Iovis na Capri (Obr. 3), záhrady Neronovho Domu Aurea a rozšírenie záhrady a vily jeho manželky Poppaei Sabiny v Oplontide⁴¹, flaviovský palác na Palatíne. Hadriánova vila v Tibure (dn. Tivoli) predstavuje syntézu favorizovaných prvkov a koncepčný výber z dovedy známych záhrad.

3. 3. Vývoj rímskych provinciálnych záhrad

Trochu odlišný bol vývoj záhrad v rímskych provinciách. Tie boli najskôr osídľované vojenskými vojakmi, veteránmi, ktorých nasledovali obchodníci. Postupne splynuli s domácim obyvateľstvom, ktoré sa stávalo viac a viac romanizovaným. Koncepcia

³⁹ viac informácií v nasledovnej podkapitole 5. 1. Terasovité záhrady

⁴⁰ známa socha sediaceho Herma, bronzová kópia podľa gréckeho originálu od Leochara

⁴¹ dnešná Torre Annunziata

a architektonické usporiadanie nemalo ďaleko od toho v Taliansku, ale muselo sa prispôbiť miestnym pomerom a klimatickým podmienkam.

Vo východných provinciách dominoval grécky vplyv na záhrady. Pre domy bol charakteristický peristyl so záhradou. Jedným z raných príkladov je taká záhrada vo vile na lokalite Kameiros na Rhode, honosnejšie domy na Déle ako Dom Dionýsa, Dom Kleopatry a Dom trojzubca ako jeden z najväčších domov. Z Herodovho palácového komplexu v Masade pri Mŕtvom mori je známy severný palác a jeho terasovité záhrady lemované kolonádami stĺpov. Stredná terasa mala okrúhly pavilón obkolesený krytým portikom. Vily z doby rímskej v Efeze (Obr. 4) pripomínajú svojim peristylovým nádvorím a centrálnou fontánou vily z Pompejí a Herculanea z 1. storočia n. l. V jednej vile sa nenachádzalo jedno, ale dokonca dve átriá a vo väčšom z nich sa našla mozaika so sklenenými teserami s Dionýzom a Ariadné doplnená o bohatú faunu a flóru datovaná do 5. storočia n. l.

Záhrady panónskych vil a vil z provincií Raetia a Germania Superior a Inferior sa odvíjali podľa ich architektonického usporiadania a podľa druhu vily, ktorých je hneď niekoľko: vily halového typu (Kékkút), vily s centrálnym koridorom (Csúcshegy), vily radového typu (Unterbaar), vily s peristylom (Westerhofen, Gyulafirátót-Pógánytelek), vily s portikom (Schambach (Weissenburg), Budakalás) a vily s nárožnými rizalitmi (Möckenlöhe, Zeitzkofen, Treuchtlingen). Pri vilách s peristylom a s portikom je možné záhradu predpokladať v ich priestore a podobnú stredomorskému typu. V cisárskych vilách (Nemesvámos-Balácapuszta, Eisenstadt, Pamdorf a Tác-Fövenypuszta) sa nachádzali dekoratívne a ornamentálne záhrady v centrálnej časti vily, ktorú okrem iného reprezentoval peristylový dvor.

Rímske vily v provinciách Dácia a Trácia (dnešné Rumunsko a Bulharsko) boli rozčlenené na dve časti: na obytnú a na výrobnú časť. Podľa majestátnosti obytnej časti sa tieto vily ďalej členia na vily s impozantnou obytnou časťou a na vily bez impozantnej obytnej časti, pričom túto skupinu dopĺňajú reprezentatívne vily. Vily s opevnením predstavujú akýsi samostatný celok, alebo ich môžeme čiastočne zaradiť medzi vily druhej či tretej skupiny. Výstavba vil sa pohybuje v troch horizontoch v dobe asi od 1/2 1. storočia n. l. až do 70-tych rokov 4. storočia n. l. Miestnosti sa sústreďujú okolo centrálného dvora, v ktorom sa nachádzala okrasná záhrada. Inak záhrada alebo výrobná časť mohla byť pripojená k zadnému traktu vily a vymedzená múrom. K aktivitám vidieckych statkov prislúcha pestovanie a produkcia vína. Medzi významné lokality sa tak radí Chatalka v oblasti

Stara Zagora a menšia vila na lokalite Lambata, známa vila Armira⁴² (Obr. 5 a 6) blízko mesta Ivajlovgrad. Po roku 550 n. l. sa už nestavali žiadne výstavné peristylové vily a pustošenie územia Gótmami je jednou z príčin ich opúšťania, ako aj zemetrasenia a mor (z roku 542 n. l.).

Z provincie Illýrie je známa vila Brioni nachádzajúca sa v dnešnom Chorvátsku. Je to prímorská vila na zvýšenej platforme s prepojenými nádvoriami a záhradami. Na jednom nádvorí dominoval bazén okrúhleho tvaru (Obr. 7), ku ktorému sa schádzalo schodíkmi a vymedzený kamenným štvorcovým múrom. Ďalej na juh sa nachádza Diokletianov palác v Splite, no žiadna archeologická evidencia neposkytuje informácie o jeho záhradách.

Provincia Afrika zahŕňala dnešné územia Maroka, Alžírsko, Tunisko a Líbye. Na tomto rozľahlom území sa zachovali domy so záhradami, ich mozaiky a fresky pomáhajú dotvoriť si celkovú predstavu o rímskych záhradách a ich odlišností vzhľadom na miestnu suchú klímu. Medzi významné lokality patrí Sabratha a Leptis Magna v Líbyi, Volubilis v Maroku, Karthágo, Thuburbo Maius, El Alia, El Djem, Bulla Regia, Oudna a Tabarka v Tunisku. Domy a záhrady rozvíjali koncept z rímskych vil a vyznačujú sa veľkými rezervoármi vody. Domy v Bulla Regii mali jedno poschodie zahĺbené do zeme, aby tak poskytovalo chlad a tieň. Na lokalite El Djem sa vo vile pod konvenčným názvom Domus Sollertiana našla „potopená záhrada“⁴³. Z pestovaných rastlín to bola predovšetkým pšenica a jačmeň, olivy, vínná réva, granátové jablká⁴⁴, artičoky (*Cynara scolymus*), africké slivky (*Pygeum africanum*), tekvica veľkoplodá (*Cucurbita maxima*), aksamietnica vzpriamená (*Tagetes erecta*). Aj bazény dekorovali mozaikami s tematikou mora a morských príšer. Známa je mozaika z Domu Orfea vo Volubilis v Maroku (Obr. 8) ukazujúca Amfitrité ako jazdí na voze ťahanom hippocampmi a obklopenú morskými kreatúrami. Mozaiky z doby 2. a 3. storočia n. l. obsahujú mnoho námetov z každodenného života vo vidieckych vilách. Z mozaík z Thuburba Maius, ktoré sú uložené v múzeu Bardo v Tunise, sa zachovali mozaiky s tematikou personifikovaných ročných období, ženských figúr s patričnými atribútmi jednotlivých období v medailónoch z vavrínov, mozaiky s tematikou Dionýza a Ariadne. V tej dobe malo mnoho vil dve veže, podobné vilám s nárožnými rizalitmi z Panónie, oboch Germánií a z Raetie. Sú zobrazené aj na mozaikách, napr. z Tabarky v Tunisku (Obr. 9). Veľmi obľúbeným okrajovým námetom mozaík boli jednotlivé druhy zeleniny či ovocia

⁴² Počiatky osídlenia sa datujú už do doby železnej, rímsky horizont asi od 1. ¼ 2. storočia n. l., prvá prestavba za vlády Hadriánovej, až do štvrtej prestavby a dokončenia vily za vlády Antonina Pia. Vila bola luxusnou doménou, ktorej reprezentatívne miestnosti boli dekorované mramorom, maľovanou omietkou a podlahovými mozaikami s geometrickými a figurálnymi motívami (hlava Gorgony – Medúzy, zobrazenie majiteľa vily a jeho dvoch synov z 2. storočia n. l.).

⁴³ viz podkapitulu 5. 5. Tzv. „potopené záhrady“

⁴⁴ Rimania ich nazývali „púnske jablká“

zobrazené v medailónoch⁴⁵ (Obr. 10), ďalej motívy vínnej révy⁴⁶ (Obr. 11) a rybolovu nielen v rybníkoch a v mori, ale i v nádržiach vo verejných parkoch⁴⁷.

Vily a ich záhrady v Hispánii, ktorá zahŕňa územie dnešného Španielska a Portugalska, predstavujú zdroj hodnotných informácií nielen o záhradách hispánskych, ale aj o rímskych záhradách neskorého cisárstva. Medzi významné lokality sa radí Italica, Conimbriga a Mérida. Inovácie sa tu rozvíjali hlavne vo vzhľade bazénov šiesteho typu⁴⁸, s výklenkami a ostrovčekmi pre rastliny, ktoré lemoval peristyl. Bazény a fontány často zaberali celý priestor vyhradený pre záhradu, ale kompenzovalo sa to zložitým ornamentálnym usporiadaním ostrovčekov v nich, napr. v Dome vodných tryskov v Conimbrige (Obr. 12). Italica na juhozápade Španielska bola rodiskom Traiána i Hadriána a boli tu odkryté honosné vily so záhradami. Peknou ukážkou je Dom vtákov s dvoma nádvoriami, kde na jednom bol plavecký bazén a na druhom nádvorí ornamentálny bazén šiesteho typu. Taký bazén, ale omnoho viac prepracovanejší, sa našiel v susednom dome pod názvom Casa de la Exedra. V Dome Mithru v Méride, v západnom Španielsku, sa odkryl dlhý úzky *euripus*, ktorý lemoval celé nádvorie a zároveň slúžil ako odkvapový kanál pre dažďovú vodu zo strechy portiku, izoloval záhradu ako ostrov, čo bolo ďalšou inováciou. Podobne je tomu aj v Dome amfiteátra, kde kanál obieha z troch strán nádvoría. Myšlienka rozdelenia bazéna do malých ostrovčekov pre rastliny bola rozvinutá v Dome svastík a v Dome vodných tryskov v Conimbrige, kde v prvom prípade sú to štyri a v druhom šesť ostrovčekov.

Rímska provincia Galia predstavuje územie dnešného Francúzska, Belgicka a časti Nemecka. Vývoj záhrad je v mnohom podobný záhradám v Taliansku, takže prevažne sa jednalo o peristylové záhrady. Medzi známe lokality patrí Vaison-la-Romaine a Dom Messiov, Dom delfína a Dom striebornej busty, ďalej Saint-Rémy-de-Provence a Dom umelca, Saint-Romaine-en-Gal a Dom Ókeana pod dnešným mestom Vienne. Vily v severnej Galii boli väčšinou situované pri riekach. Napríklad vila v dnešnom meste Trier pri rieke Moselle, prítoku Rýnu, a vila v Nennigu predstavovali typ prímorskej vily, kde sa terasovitá záhrada lemovaná portikmi otvárala k údoliu rieky. Niektoré vily v tomto regióne mali tvar písmena U, čo sprostredkovali bočné portiky, napr. vila vo Welschbillig, v Echternach a

⁴⁵ mozaika s artičkami v El Alia v Tunisku

⁴⁶ mozaika z Oudny v Tunisku zobrazuje vínnu révu ako sa obtáča po vysokých stebľách cirka obyčajného (*Sorghum vulgare*, nazývaný aj sudánska tráva, variantom je cirok cukrový – *saccharatum*)

⁴⁷ mozaika z Karthága a dnes v múzeu Bardo v Tunise, často dekorovali dno polmesiacového bazénu, typického pre túto oblasť

⁴⁸ viz podkapitola 6. 6. Bazény

v Cologne. Nachádzali sa tam jednoduché zeleninové záhony, ovocný sad, dubový háj, trávnaté plochy a bazén.

Poznatky o záhradách v Británii sa odvíjajú od rozľahlej vily vo Fishbourne. Táto vila v tvare písmena U zahŕňa tri záhrady: jedna hlavná záhrada uprostred nádvorja (prístupovou cestou rozdelená na dve časti lemované živým plotom, neskôr trejážou) a dve menšie záhrady, formálna na severnej strane, neformálna na strane južnej. Medzi významné lokality vidieckych víl sa radí aj vila zo 4. storočia n. l. vo Frocester Court v Gloucestershire a vila v Latymer v Buckinghamshire.

4. Zasadenie záhrad do obytných komplexov

4. 1. Villa rustica

Villa rustica je typ obytného domu s hospodárskou časťou, obklopená záhradou a ovocným sadom, malý vidiecky statok zahŕňajúci *hortus*. Príkladom môže byť Villa Regina v Boscoreale, kde sa archeologické metódy zamerali aj na výskum okolia vily a odhalili rozmeraný systém pôdy s pestovaním vinnej révy. Plocha záhrady, *hortus*, bola situovaná hneď vedľa obytnej časti. Zdvihnuté okraje záhonov poukazujú na plochu či na samostatné zeleninové parcely v rámci záhrady a kruhové ústie sondy zase na cisternu mimo stredu záhrady. Takáto záhrada bola vymedzená múrom alebo oplotením a fungovala ako ovocný sad, ako záhrada pre pestovanie zeleniny či ako vinica alebo sa v tomto areáli mohol chovať dobytok (napr. vila v Bancrofte vo Veľkej Británii). Takéto využitie sa zistilo pomocou palynológie. Dokonca môžeme predpokladať akúsi kuchynskú záhradku, *hortus rusticus*, v ktorej sa pestovali bylinky a plodiny v menšom rozsahu.

Ďalším príkladom môže byť kombinácia *villy rustici* s *villou urbanou* a to hneď na dvoch lokalitách – v Pompejoch Vila Mystérií a v Torre Annunziata Vila Poppaei Sabiny, kde je záhrada oživená o dlhý bazén (Obr. 13).

4. 2. Villa urbana a suburbana

Termín *villa urbana* znamená pretvorenie *villy rustici* na honosnejšiu mestskú vilu podľa súdobých požiadaviek a štýlového vývoja. V priebehu vývoja či premeny *villy rustici* sa pripojili postranné krídla oddeľujúce obytnú časť od časti výrobnjej. Tieto informácie o zmenách vo vkuse a o nárokoch spoločnosti na pompéznejšie obydlie nám poskytuje Varro vo svojej práci *Rerum rusticarum*.

Termín *villa suburbana* sa uvádza pri honosných vilách odzrkadľujúcich bohatstvo majiteľa, ktoré sa nachádzali buď priamo v meste, alebo v jeho blízkosti. Výsadou takýchto vil bola práve záhrada, no často krát aj priliehajúce ovocné sady a háje.

V rámci mestských vil bol frekventovaným typom domu dom átriový⁴⁹. Cez vchod vedie rôzne dlhá chodba, vestibul, do štvorcového či obdĺžnikového priestoru, do átria⁵⁰. Rímska obytná architektúra rozlišuje päť typov átrií: *atrium tuscanicum*, *atrium tetrastylum*,

⁴⁹ Medzi najstaršie príklady sa radí Dom Chirurga v Pompejoch z 2. ½ 4. storočia pred n. l.

⁵⁰ Slovo *áter* znamená „*temný, tmavý, čierny*“. Kedysi sa na tomto mieste nachádzalo ohnisko a z dymu sa začmudili steny domu. Pôvodne sa jednalo o priestor, ktorý slúžil k stolovaniu, aj ako centrum rodinného života, čo dokladá prítomnosť *lararia*, kde domáce božstvá uctieval *pater familias*. Časom však atrium stratilo svoju pôvodnú úlohu a stalo sa priechodnou miestnosťou, vybavenou sochami, v ktorej *pater familias* prijímal klientov.

atrium corinthium, *atrium testudinatum* a *atrium displuvium*⁵¹. V átriu bolo umiestnené *impluvium*, nádrž na dažďovú vodu, a *compluvium*, teda otvor v streche nad *impluviom*. Po stranách átria bolo usporiadaných niekoľko miestností: *tablinum*, *alae*⁵² a *cubicula*⁵³. *Tablinum*, teda akási jedáleň, priliehala k zadnej stene naproti vchodu. Zadná stena mohla byť plná, alebo opatrená oknom, v závislosti na tom, či sa vzadu nachádzala jednoduchá záhrada vymedzená múrmi domu. Vtedy mala stena okno, ktoré poskytovalo príjemný pohľad do zelene v čase večere či iných hostín.

Ďalším typom domu v rámci mestskej vily je dom peristylový. Medzi átrium a *triclinium*⁵⁴ je včlenený peristyl väčšinou štvorcového či obdĺžnikového pôdorysu lemovaný stĺporadím. Do peristylu sa vchádzalo mnohými miestnosťami okolo. Stĺpy podopierali pultovú strechu, čím vznikol *porticus*, krytý priestor okolo peristylu. Peristyl tak vkusne vymedzil záhradu, doplnenú ďalšími dekoráciami ako boli fontány, sochy atď., o ktorých sa pojednáva v nasledujúcich kapitolách. Grécky či helenizujúci vplyv je tu zrejmy a Rimania si zároveň zachovali svoju linearitu a presné rozloženie jednotlivých miestností podľa hlavnej osi.

Átriový a peristylový dom bol veľmi populárny hlavne kvôli svojej priestorovosti a tým, že rozšíril a prevzdušnil jednotlivé miestnosti a navyše záhrada poskytovala tienisté miesto pre ďalšie aktivity a prijímanie hostí. Vyskytoval sa v mnohých mestách Itálie a provincií. O ich dlhovekosti svedčí aj severovská *Forma Urbis*⁵⁵. Záhrada⁵⁶ sa tak stala integrálnou a neoddeliteľnou súčasťou rímskej mestskej i prímestskej vily a odrážala tak typickú rímsku záľubu v ostentatívnosti svojho majetku. Ostatne o tom hovoria Cicero i Plínius Starší a Horatius.

Narastajúca dôležitosť pompéznejších a pridaných, sekundárnych, záhrad sa odráža aj v rozšírení a pozmenení átria. Okolo neho sa v hlinených nádobách, kvetináčoch, pestovali stromy či iné rastliny. Priestor átria tak dostal iný názov – *viridarium*, alebo malá vnútorná záhradka. Príkladom môže byť Dom Téhoľovho reliéfu v Herculaneu či Dom Loreia Tiburtina v Pompejoch.

⁵¹ Vitruvius *Deset knih o architektúre VII, 3, 1*

⁵² Postranné miestnosti slúžiace ako nocľahárne pre otrokov a služobníctvo, prípadne pre výrobu.

⁵³ Spálňa pre majiteľa vily a jeho rodinu, okrem služobníctva a otrokov.

⁵⁴ Je vlastne hodovná sieň či hala, honosnejšia forma *tablina*. Súvisí so spoločenskými zmenami a gréckym vplyvom, podľa ktorého sa moderným stalo jest' v ľahu na lehátku – *klíné*.

⁵⁵ Mramorový plán Ríma vyrobený za vlády Septimia Severa z doby okolo roku 200 n. l.

⁵⁶ Dobrým príkladom o rozšírení takej záhrady je Dom Obellia Firma v Pompejoch, kde sa nachádza peristyl v tvare písmena L a za ním ešte rozšírená záhrada. Alebo aj Faunov dom takisto v Pompejoch, ktorý svedčí o ďalšom rozšírení záhrady pridaním ďalšieho a ešte väčšieho peristylu s druhou záhradou.

V ďalšom vývoji domu átrium mizne a za vchodovými dverami nasleduje hneď vestibul a centrálnou časťou domu sa stáva len peristyl s miestnosťami okolo a vzadu s *tricliniom*. Príkladom môžu byť vily na juhu Španielska a v severnej Afrike, Dom Fortuny Annonarie v Ostii z 1. storočia n. l. Vila na lokalite Volubilis v Maroku je ďalším príkladom, ako sa tento typ domu štandardizoval v 3. storočí n. l. Iným dokladom o pozitívnom využití centrálného peristylového domu s vodnými kanálmi okolo obzvlášť v suchých oblastiach rímskych provincií je Maison aux Jardinières v Timgade a Dom *Omnia tibi Felicia* v Dougge v Tunisku.

O poschodových domoch v mestách, kde priestor pre záhradku bol veľmi obmedzený až žiadny, nachádzame správy a odkazy u Martiala⁵⁷ a Juvenala⁵⁸. Rastliny sa pestovali v kvetináčoch umiestnených na rímse okna alebo na balkóne, a tak sa dozvedáme aj o varovaniach rizika padajúcich kvetináčov zhora. Plínius Starší zas hovorí o tom, že ľudia kvôli lúpežiam zatvárali okenice a boli tak ochudobnení o zeleň v bytoch⁵⁹. Dokonca sa Seneca zmieňuje aj o eventualite záhrad na streche, s hájmi stromov a rybníkmi⁶⁰. Žiadny z týchto popisov však nie je overený archeológiou.

Neoddeliteľnou súčasťou rímskych záhrad, ktorá mala vysoký podiel na ich vývoji v mestských a prímestských vilách, bola voda. Inovácia akvaduktov a mestskej kanalizácie tak umožnila rozvíjať fantáziu v dekoratívosti rozmanitých druhov rastlín a architektonického usporiadania. Tak sa v záhradách vyskytujú prvky ako nádrže, bazény, vodné kanály a rybníky.

Mestské vily v rímskych provinciách sa v mnohom podobali tým na území Itálie, no boli prispôsobené miestnym klimatickým podmienkam a požiadavkám obyvateľov. Niektoré z nich boli väčšie a doplnené o otvorené nádvorie. Mestské vily v provincii Galia a Britannia mali dominantné nádvorie s peristylom alebo s bazénom hneď za vchodom a s obytnými miestnosťami usporiadanými okolo. Na nádvorí mohli byť pestované tzv. „*kvetinové posteľe*“, teda zhľuky kvetín v malých hriadkach, napr. vila vo Fishbourne, Eccles, Bancroft a Frocester vo Veľkej Británii, vila v Echternach v Luxembursku, vila v Gyulafirátót-Pogánytelek v Panónii.

⁵⁷ *Epigrammata XI, 18*

⁵⁸ *Satiricon III, 270 - 1*

⁵⁹ *Naturalis Historia XIX, 19, 59*

⁶⁰ *Ep. 122, 8 a Controv. 5, 5*

4. 3. *Villa maritima*

Villa maritima alebo prímorská vila bola vyhľadávaným miestom najmä počas parných letných dní, kedy bol chladivý morský vzduch vítaný. Dokonca aj praktický Columella⁶¹ uvádza, že vhodné umiestnenie pre vilu je na pobreží mora. Doba 50 pred n. l. až 50 n. l. predstavuje najrozsiahlejší výskyt prímorských víl a podľa výskumov sa ich počet pohybuje okolo šesťdesiat.

O záhradách máme mnoho literárnych dokladov, napr. Plútarchos, Columella, Seneca, Plínius Starší. Príkladom môže byť Lucullova prímorská vila v Neapolskom zálive, vila Vattiov v Baiách, vily v severnej Afrike: Silin, Zliten a Tagiura, Wittlich v Nemecku, vila blízko Folkestone a vo Fishbourne (tu bolo južné krídlo vily, dnes pod modernou zástavbou, orientované k moru a prístavu) vo Veľkej Británii.

Prímorskou vilou rozumieme nielen vilu v blízkosti morského pobrežia či útesu, ale aj na brehu či pri ústí rieky alebo jazera. Príkladom toho je vila vo Wittlich v Nemecku.

Zachoval sa nám popis prímorskej vily Plínia staršieho v Laurente od jeho synovca Plínia mladšieho: „...*jídlna má vyhlídku do zahrady a na promenádní cestu, která zahradu ohraničuje. Promenáda je obklopena zimostrázem, a kde se mu nedaří, rozmarýnem (zimostráz totiž roste bujně na té straně, kam padá stín budov; na volné ploše, zvláště je-li vystaven větrům, usychá, i když jej hojnou sprškou kropí moře); na vnitřním obvodu přiléhá k promenádě rozkošná stinná vinice, jejíž půda je měkká a poddajná i pro bosé nohy. V zahradě jsou vysázeny morušovníky a fíkovníky. Právě pro tyto stromy je tam půda jako stvořená, ale macešská k jiným. Vyhlídka na zahradu není rozhodně o nic horší než vyhlídka na moře, od něhož je tato jídelna daleko. Zezadu je obklopena dvěma pavilónky, pod jejichž okny leží vchod do vily a jiná zahrada s bujným porostem, venkovského rázu.*“⁶²

4. 4. *Palácové vily*

Cisárske záhrady je možné rozdeliť do dvoch kategórií: záhrady cisárskych palácov v mestských aglomeráciách a záhrady palácových víl, ktoré poznáme ako rozsiahle vidiecke statky či ako cisárske letohrádky mimo Ríma.

4. 4. 1. *Záhrady cisárskych palácov*

Už od Augusta bol Palatín vyhľadávanou lokalitou pre stavanie rezidencií nasledujúcich cisárov. Staré paláce sa prebudovávali na nové, a tak ich záhrady prešli

⁶¹ *Rerum rusticarum* 1, 5, 5

⁶² Plínius mladší – *Dopisy* (II, 17, 5), list Gallovi

mnohými zmenami. Záhrady boli prispôsobované konkrétnym požiadavkám účelnosti, podliehali posledným štýlom a technickým novinkám. Záhrady boli ornamentálne, s mnohými bazénmi a fontánami, mozaikami. Zaznamenať a zdokumentovať všetky zmeny je obtiažne, pretože v 16. storočí n. l. pozemky na Palatíne vlastnil Alessandro Farnese, ktorý kompletne prestaval záhrady (vtedy pod názvom *Orti Farnesiani*).

Hoci Augustus disponoval obrovským osobným majetkom, jeho vila predstavovala na cisára jednoduché obydlie aristokratov. Neexistujú žiadne doklady o tom, že by k nej prislúchala rozsiahla záhrada, ale vieme, že na druhej strane od vchodu do Augustovej vily nechal rímsky senát vysadiť vavrín, Apollónov symbol.

Augustov nástupca Tiberius nechal postaviť na Palatíne luxusný vilový komplex miestností obkolesujúcich nádvorie. No vďaka toku času sa z nich veľa nedochovalo. Nie je známe, či mal Claudius tiež takúto palácovú záhradu, ale jeho žena Messalina nechala rekonštruovať Lucullovu vilu aj so záhradami.

Nero si pre život nevybral tradičný Palatín, ale namiesto toho vybudoval hneď paláce dva. Prvý pod názvom *Domus transitoria*⁶³ medzi Palatínom a Eskvilínom začal stavať v roku 64 n. l., ale zostal nedokončený, pretože ho v tom istom roku značne poškodil požiar, ktorý v Ríme vypukol. Tak Nero získal voľný priestor pre stavbu ešte honosnejšiu, pre svoj *Domus aurea*⁶⁴, ktorého súčasťou boli rozsiahle plochy s parkovou úpravou.

Palácový komplex z doby flaviovcov sa dočkal rozmachu za vlády Domitiánovej. Vespasianus preferoval život na Eskvilíne, na mieste Sallustiových záhrad. Domitianus sa tak znovu rozhodol pre Palatín, kde nechal vystavať nový vilový komplex so záhradami skladajúci sa z dvoch častí: *Domus Flavia* s reprezentačnými miestnosťami a *Domus Augustana* ako súkromná rezidencia pomenovaná na počesť prvého cisára. *Domus Flavia* sa nachádzal na vrchole pahorku a *Domus Augustana* o úroveň nižšie, ale oba paláce boli navzájom prepojené. V rezidencii sa nachádzalo mnoho miestností, ale ústredným bodom bola hippodromová záhrada, kde na jej oboch koncoch sa nachádzali polkruhové bazény.

4. 4. 2. Záhrady palácových vil

Vyhľadávanie miesta pre odpočinok a relaxáciu mimo rušných miest bolo u cisárov veľmi časté. Líviina vila v Prima Porte (Obr. 14) je toho dôkazom. Vo veľmi dobrom stave sa zachovala miestnosť s freskami s tematikou záhrady, záhrady voľnej až divokej, so stromami, lúčnymi kvetmi a vtáctvom zobrazeným bez úzu, ale ľudskou rukou dotvorenú. Zobrazený je

⁶³ tzv. priechodný dom; údajne medzi stĺpmi peristylu boli vodopády

⁶⁴ tzv. zlatý dom

tu záhradný nábytok, fontány, oscilly a pinaky. Takéto aranžovanie odkazuje na jednoduchosť a strohosť štýlu v augustovej dobe.

Presným opakom toho je Tiberiova vila na Capri s terasovitými záhradami a banketovými miestnosťami s výhľadom na more. Rovnako aj *tricliniá* v pretvorenej prírodnej jaskyni v Sperlonge, tiež vyhľadávané Tiberiovo útočisko od cisárskych povinností. Luxus sa premietol dokonca aj v obyčajnej zeleninovej záhrade, odkiaľ si cisár dopriaval uhorky aj mimo ich sezóny. Pestovali sa vraj na vozíkoch a počas chladnej noci boli v krytej miestnosti, aby tak mohli byť pestované v priebehu celého roka.

Suetonius vo svojom Životopise dvanástich cisárov hovorí o Caligulovej láske k prepychu. Caligulovi nestačili vily na zemi, a tak sa vraj rozhodol skonštruovať plávajúce vily so záhradami na lodi na jazere Nemi v Albanských horách blízko Ríma.

Domitianovi sa tiež pripisuje rozľahlá vila v Albanských horách pri susednom jazere Albano. Údajne v nej mal vystavovať svoju zbierku umeleckých sôch. Dnes sa z nej však zachovali len základy, divadlo a *nymphaeum*.

Najzaujímavejším vilovým a záhradným cisárskym komplexom, ktorý sa zachoval vo veľmi dobrom stave dodnes je Hadriánova vila v Tivoli. Rozkladá sa na ploche sedemdesiatich štyroch hektárov a predstavuje ucelenú koncepciu a súhrn cisárových dojmov z jeho ciest po východných provinciách rímskej ríše. Nemá žiadnu pravidelnú orientáciu podľa svetových strán, ani striktný smer obchôdzok. Jednotlivé okrsky sú prirodzene vsadené do krajiny a nedržia sa žiadneho predurčeného plánu a zosobňujú živnosť, ktorá vedie k obrovskej rozmanitosti inovácií. Na záhrady sa nesmie pozeráť ako na jednoliaty a unifikovaný celok, ale ako na synchronné prepojenie malých záhrad navzájom. Tak je tu Canopus (Obr. 15), areál s dlhým vodným kanálom, aký videl v Egypte, lemovaný stĺpmi striedavo spájanými oblúkmi a rovnými prekladmi, so sochami (Mars, Merkúr, Minerva, Silénos, karyatidy) v interkolumniách, a obkolesený stredomorskými borovicami. Z areálu pod pojmom Poikilé (Obr. 16), inšpirovaný maľovanou stoou z athénskej agory, sa zachovali len základy, múry galérie pre cvičenie a obdĺžnikový bazén uprostred. Predpokladá sa, že tzv. „prímorské divadlo“ (Obr. 17 a 18) bolo Hadriánovou inováciou a aj osobným útočiskom, alebo voliérou a akváriom cisárovej zbierky vzácných druhov vtákov a rýb. Jedná sa o okrúhly ostrovček obohnaný stĺporadím, obkolesený vodným príkopom, druhou kolonádou a nakoniec múrom. prístup na ostrov bol po dvoch sklápacích drevených mostoch. Piazza d'Oro (Obr. 19) je rozsiahla plocha s grottom a nikami pre fontány s priliehajúcou polkruhovou záhradou a ornamentálnou fontánou uprostred, na ktorú bol výhľad z *triclinií*, s obliehajúcim portikom.

Z neskoršieho obdobia je to rímska vila na Piazza Armerina na Sicílii. Prvá stavebná fáza pochádza z 2. storočia n. l. a druhá z prvej tretiny 4. storočia n. l. Nevie sa, komu vila patrila, ale podľa sofistikovanosti a luxusu, s akým bola postavená, sa predpokladá na cisársku vilu. Záhrada pozostáva z troch nádvorí lemovaných kolonádou. Prvé z nich malo polygonálny pôdorys, ďalšie malo obdĺžnikový pôdorys s ornamentálnym bazénom (pozostával z troch častí: dva krajné bazény mali polkruhový tvar a prostredný bazén niesol fontánu) a posledné nádvorie malo tvar skráteneho oválu.

5. Typy záhrad

Je možné rozlíšiť dva základné rozdielne typy rímskych záhrad: „kryté“ záhrady, ktoré sú obkolesené miestnosťami domu a záhrady „otvorené“, ktoré obkolesujú dom ako celok. Prvý typ záhrad je charakteristický pre mestské záhrady napr. v Pompejach alebo v Herculaneu. Otvorené záhrady sú typické pre *villy rustici* a pre prímestské vily, osobitým príkladom je Neronov *Domus Aurea* a Hadriánova vila v Tivoli. V nej nachádzame ako formálne prvky v dizajne, tak aj mnoho diferencovaných oblastí.

Formálne záhrady: Adjektívum konvenčné záhrady je takisto vhodné. Rozumieme tak záhrady, ktoré svojím tvarom, proporciami a účelom kopírujú architektúru domu, sú do nej prirodzene vsadené a spĺňajú úlohu poskytnutia odpočinku pre obyvateľov vily. Od vchodových dverí bol dom architektonicky usporiadaný tak, že poskytoval pohľad od vchodu na druhý koniec domu, kde sa nachádzal letný altánok, rodinný oltár alebo *nymfeum* či grotto⁶⁵ postavené pri zadnej stene ohraničujúcej záhradu.

Neformálne záhrady: Naproti mestským záhradám prispôsobeným architektonickej dispozícii obytných domov a vil, neformálne alebo tiež „voľne“ koncipované záhrady odrážajú hlavnú náplň rímskych občanov – poľnohospodárstvo a záľubu v naturalizme, minimálny zásah do prírody. Skvelým príkladom je sústava triclínií v Sperlonge, pri Neapole vybudovaná za vlády Tiberia, nenásilne zakomponované bazény do svahu pod chladnou jaskyňou, v ktorej sa nachádzali ležadlá pre hostí⁶⁶, a už niekoľkokrát zmieňovaná Hadriánova vila v Tivoli. Rímska aristokracia sa prehlasovala za intelektuálov doby a prezentovala to láskou a príklonom k všetkému gréckemu. Preto mali niektoré časti neformálnej/prírodnej záhrady názvy napríklad po Lýceu či Akadémii⁶⁷.

5. 1. Terasovité záhrady

Terasovité záhrady boli konštruované na svahu hory či kopca, aby tak uľahčili prístup do rôznych úrovní, ale aj z praktického hľadiska – aby zabránili zosuvu pôdy. Každá terasa bola zariadená inak, ale vždy ladila s tou predchádzajúcou. Na najvyššej terase dominoval bazén lemovaný alejou stromov. Medzi známe neskororepublikánske terasovité záhrady patria tie Lucullove a Sallustiove, z cisárskej doby je to hlavne Tiberiova Villa Iovis na Capri, dnes však vo veľmi zlom stave. Ďalej je dobrým príkladom Vila Mystérií v Pompejach a Vila Jeleňov v Herculaneu.

⁶⁵ malá umelá jaskynka

⁶⁶ a takisto aj súsošie s tematikou oslepenia Polyféma Odysseom

⁶⁷ z Cicerónovho popisu jeho záhrad, rovnaké názvy mali aj časti Hadriánovej vily v Tivoli

Tematika terasovitých záhrad bola veľmi vd'ačným motívom na freskách mestských víl, ktoré sa práve nenachádzali pri pobreží mora alebo v hornatom kraji. Aj Ovídius sa zmieňuje o portikoch v Ríme a o ich terasovitom usporiadaní⁶⁸. Takéto kryté portiky mali slúžiť ako sklady, obchody či len ako vyhľadávané chladné a tienisté miestnosti počas parného leta v meste. Terasovité záhrady mohli aj vzdialene pripomínať visuté babylonské záhrady.

Terasovité záhrady Licinia Luculla sa nachádzali na pahorku Pincio v Ríme a samotné situovanie vily poskytovalo výhľad na *Campus Martius* a na Augustovo mauzóleum. Práve tieto záhrady boli prvými veľkými záhradami v Ríme (asi roku 60 pred n. l.) a spolu so Sallustiovými aj najslávnejšie. Múry vymedzujúce plochu záhrady boli zahrnuté do hradieb z doby vlády Aureliána (270 – 275 n. l.). Na hornej terase sa nachádzalo *ambulatio* a polkruhová *exedra* lemovaná nikami a miestnosťami. Na každú terasu sa vystupovalo po monumentálnom schodisku. Príkladom a vzorom mal byť starší Fortunin chrám v Praeneste a divadelná *scanae frons*⁶⁹.

Ďalším príkladom terasovitých záhrad je vila patriaca Catullovi, nachádzajúca sa nad jazerom Garda pri Sirmione. Priliehajú k nej záhrady vsadené do svahu nad jazerom.

5. 2. Hippodromové záhrady

Názov pre tento druh záhrad je odvodený od hippodromu, gréckeho závodného štadiónu pre konské záprahy. Inak aj od adaptovaného rímskeho *cirku* či *stadia*. Z toho je tak odvodený tvar záhrady, predĺžený obdĺžnik, na jednej alebo pokojne aj na oboch krátkych stranách zaoblený. Takýto typ záhrad poznáme z vily Quintilliov pri Ríme, z Hadriánovej vily v Tivoli a na Palatíne. Záhrada bola na nižšej úrovni než okolitý terén, a tak imitovala *stadium* či *hippodrom*, aleje cyprusov a platanov pripomínali hľadisko. V Tivoli prešla táto záhrada mnohými zmenami. Úzky a dlhý bazén bol okrášlený kvetinovými záhonmi, za nimi nasledovala stĺpová arkáda, za ktorou boli v obrovských kadiach vysadené stromy alebo vínna réva, ktorá prerastala k arkáde a vytvárala tak tienistý priestor pre prechádzky, tzv. *ambulatio*. Na jednej strane bol bazén zakončený *nymphaeom*⁷⁰.

Avšak najznámejšou hippodromovou záhradou je Plíniova záhrada v jeho toskánskej vile, ktorú detailne popisuje v listoch svojim priateľom⁷¹. Na dlhých stranách *stadia* sú vysádzané vavríny, jeho zaoblenú stranu dekorujú vysoké cyprusy. Od vavrínov sú ďalej

⁶⁸ *Ex Ponto I, 8, 36*

⁶⁹ čelná javisková stena, dekoratívne zdobená dóorskymi, iónskymi a korintskými stĺpmi

⁷⁰ viz podkapitola 6. 5. *Nymphaea*, svätyne

⁷¹ *Ep, V, 6, 7 - 8* (List pre Domitia Apollinara)

vysadené platany lemované brečtanom, medzi nimi je krušpán, nasledujú cestičky predelené živým plotom a doplnené o lavičky. Bližšie k vstupu živý plot vymedzuje akantové záhony s topiariami po oboch stranách, oba celé záhony sú pomenované *Lucius* a *Calpurnia*⁷². Ďalej nasleduje rada ovocných stromov a obelisky z krušpánu, na nižšej úrovni sú zakrpatené platany. Ďalej sa nachádzajú záhony s ružami lemované živým plotom. Pri zaoblenej strane sa nachádza pergola štvorcového pôdorysu a uprostred nej polmesiacovité *stibadium* (veľký jedálenský gauč), od ktorého vedie vydláždený chodník k bazénu typu D⁷³. Naproti *stibadiu* je oddychová miestnosť s okrúhrou lavicou z mramoru tienená a obrastaná vínnou révou, za ňou je malá fontánka. Takže pozdĺžny stredový priestor je nezastavaný a nevysádzaný, čo malo odkazovať k závodnej dráhe. Plínius sa však nezmieňuje o žiadnych sochách vo svojej záhrade, a tak sa môžeme len domnievať, že tu boli len skulptúry fontán, nejaká divadelná maska či levia tlama, z ktorej vytekala voda, aké boli bežné v akomkoľvek meste tej doby.

5. 3. Záhrady s portikom a verejné parky

Vidiecke a prímorské vily boli charakteristické svojím portikom, ktorý umožňoval výhľad do okolitej prírody či na more. Architektonicky znamenal portikus prelomovú líniu medzi exteriérom a interiérom záhrady. Oddeľoval obytnú časť od záhrady, predstavoval akýsi prirodzený prechod k záhrade. Známym príkladom je Villa Poppaea v Oplontide, inak takéto záhrady s portikmi môžeme vidieť na nástenných freskách, napr. zo Stabií.

Portiky sa stali veľmi obľúbenou súčasťou verejných parkov, či figurovali ako verejné záhrady s portikmi. Poskytovali tak tienisté miesta, mohli byť v nich obchody či sklady.

Dokladov o existencii verejných parkov je veľmi málo. Najskôr vznikali ako tzv. *nemus*, les, alebo resp. aleja platanov dekorovaná zvieracími plastikami⁷⁴. Vo väčšine prípadov boli najskôr súkromnými záhradami aristokratov, ktorí ich potom otvorili pre verejnosť. Tak Caesar prenechal svoje záhrady v Trastevere verejnosti, Augustus zas v okolí svojho mauzólea⁷⁵, Agrippa záhrady v jeho kúpeľnom komplexe, neskôr nazývané ako *Campus Agrippae* (Agrippovo pole). Verejné parky obsahovali tiež trávnaté plochy, kvetinové záhony, bazény s vodou a fontány.

⁷² „Někde tvoří hranici trávník, někde sám zimostráz zformovaný do tisícerych podob, leckdy písmen, jež označují jméno hned pána, hned umělce zahradníka.“ Plínius Mladší – *Dopisy* (V, 6, 10)

⁷³ viz podkapitola 6. 3. Bazény

⁷⁴ Martialis – *Epigrammata III*, 19, 2

⁷⁵ Na modely v Museo della Civiltà Romana sú rekonštruované asi štyri aleje cyprusov obkolesujúce mauzóleum.

Záhrad s portikmi bolo v rímskej ríši veľmi veľa. Medzi tie najdôležitejšie, o ktorých máme najviac informácií, patria *Porticus Pompeii*, *Templum Pacis*, *Templum Divi Claudii*, *Adonea* a *Porticus Livia*.

Pompejov portikus je najstarší, postavený v roku 55 pred n. l. a inšpirovaný helenistickým divadlom v Mityléne v dnešnom Turecku a tiež gréckou *palaestrou*⁷⁶. Záhrada s portikom tak dopĺňovala divadelný komplex. Funkciou portiku bolo v tomto prípade oddeľovať záhradu okolo divadla od rušných ulíc. Práve tento portikus sa stal vzorom pre ďalšie záhrady s portikmi. Dnes je táto plocha zastavaná, ale pôdorys je zachovaný na severovskej *Forma Urbis*. No aj z tohto existuje viacero interpretácií o usporiadaní jednotlivých prvkov záhrady: okolo dvoch obdĺžnych bazénov mali byť aleje platanov, dve aleje platanov doplnené o skulptúry na podstavcoch, na vonkajších okrajoch záhrady mali byť *exedry* pre odpočinok, fontány mali byť umiestnené v blízkosti vodných zdrojov alebo pri zadnej fasáde divadla. Na severovskej mape Ríma je tiež znázornená kolonáda sto stĺpov (*hectatostylum*), priliehajúca k Pompejovmu portiku na severnej strane. Z druhového zastúpenia stromov a rastlín rôzni autori zmieňujú rozmanité druhy: Martialis uvádza vavríny aké zdobili *Porticus Vipsania*, podľa Plínia to bola vínna réva obrastajúca trejážové pletivo ako v *Porticu Livie*⁷⁷, iné zdroje uvádzajú myrhu zasvätenú *Quirinovi*, lotos *Vulkánovi*, zimný dub *Iovovi*, vavrín *Apollónovi*, olivu *Minerve*, myrhu *Venuši* a topol *Herculovi*.

Záhrada s portikom v areáli Chrámu mieru, *Templum Pacis*, z doby flaviovcov po skončení židovskej vojny, pozostáva z dvoch obdĺžnikových *exedier* popri postranných stenách. Uprostred sa nachádzala dvojité aleja stromov (*nemus duplex*, teda dvojitý les) alebo kvetinových záhonov. Plínius⁷⁸ tvrdí, že tu boli vystavené niektoré sochy a maľby z Neronovho *Domu Aurea* a socha *Venuše* z chrámu Mieru i socha personifikovaného Nílu s jeho šesťnástimi deťmi hrajúcimi sa okolo neho⁷⁹. Takáto záhrada bola ideálnym miestom

⁷⁶ Podľa Vitruvia (*Deset knih o architektúre V, 11*). *Palaestra* bola priestorom, kde mladí atléti cvičili, pôvodne z Grécka, ale Rimania túto stavbu prevzali a adaptovali svojim myšlienkovým predstavám a štýlu. Sú to vlastne štvorcové či obdĺžnikové siene a tri portiky, ku ktorým sa pristavali priestorné *exedry*. Pri dvojitom stĺporadí sa uprostred umiestnil *efēbeion* (sieň mladíkov), napravo *kórykeion* (sieň k odkladaniu cvičebného náradia), hneď za ňou *konisterion* (sieň, kde sa naolejovaní zápasníci poprašovali jemným pieskom), na rohu je *lútron* (studená umyváreň), naľavo od *efēbeia* je *elaiokterion* (miestnosť na olej pre zápasníkov), hneď po boku je *frigidarium* (kúpeľ so studenou vodou v bazéne), od nej vedie chodba k *propnigeu* (ohrieváreň) pri ohybe stĺporadia, potom klenutá kúpeľ potná, pri bočných stenách *laconicum* (parný kúpeľ) a naproti nemu teplá umyváreň. Takto sa museli rozvrhnúť aj peristyly. Vedľa peristylu boli dva portiky, jeden krytý (*xystos*) a jeden dvojitý, oddelené alejami stromov, medzi ktorými boli *paradromidés*, bežecké dráhy pod širím nebom. V zimných mesiacoch mladíci cvičili v krytých portikoch.

⁷⁷ Plínius Starší, *NH, XIV, 3, 11*

⁷⁸ Plínius Starší, *NH, XXXIV, 19, 84*

⁷⁹ vo Vatikánskych múzeách, Braccio Nuovo

pre vystavovanie umeleckých diel predošlých dôb, ale aj súčasnej tvorby. Prokopius tak uvádza fontánu s bronzovým býkom priamo naproti chrámu⁸⁰.

Ovídius⁸¹ hovorí o tzv. *Adonei*, posvätnéj záhrade s portikom, ako hlavné miesto Adónidovho kultu. Vstup bol lemovaný širokou kolonádou stĺpov a portikom, uprostred otvoreného priestranstva sa mal nachádzať altánok tienený vínnou révou alebo stromami a pozdĺžny bazén typu *euripus*⁸² a kvetinové záhony. Polovica amfory slúžila tiež ako kvetináč a boli umiestnené tesne pri sebe. Portiky boli postavené za vlády Septimia Severa.

Presné lokalizovanie *Porticu Liviae* v Ríme nie je známe. Správy o ňom máme u Martiala, Ovídia, Plínia i u Strabóna. Je zobrazený na mnohých nástenných freskách, vidíme tak pergoly, balustrády, oplotenia, kríky a stromy, kvetiny.

Poznáme však aj iné záhrady s portikmi v rímskych provinciách. Napr. vo Francúzsku, vo Vaison la Romaine, nechal takýto portikus postaviť Trogus Pompeius, príbuzný Pompeja Veľkého, historik v dobe Augustovej. Len polovica záhrady je odkrytá, ale podarilo sa rekonštruovať severovýchodnú stenu portika a dosahuje výšku štyroch metrov. Uprostred záhrady sa nachádzal bazén so stredovým ostrovčekom a celá záhrada je lemovaná portikmi.

V Španielsku, na lokalitách Italica a Mérida, sa nachádzajú záhrady s portikmi ako súčasť areálu divadelného komplexu. Iné príklady máme z Portugalska, na lokalite Conimbriga, z Turecka v Afrosiade (tu Tiberiov portikus pri Hadriánových thernách, ktorého bazén pripomína Canopus z Hadriánovej vily v Tivoli), z Tuniska v Thuburbo Maius (tu je to *Porticus Petronii*, odkazujúci na grécku *palaestru*, s parkovou úpravou charakteristickou pre kúpele; v portiku je reliéf so stojacou nymfou ako leje vodu z mušle, veľmi obľúbený dekoratívny motív práve pre záhrady, nachádzajúce sa v suchej klíme). Dokonca aj Hadriánovu knižnicu v Athénach lemovali záhrady s portikmi a početnými *exedrami* pre oddych. Uprostred nich bol bazén typu C a okolo neho *nemus duplex*, „les“/aleja stromov. Z dominátu je známy portikus cisára Gordiána III.⁸³ Je dlhý 500 stôp a jeho vzorom bol Pompejov portikus. Ústredná cestička je lemovaná plastikami a viedla k bazilike a thermám. Z flóry je tu zastúpený vavrín, myrha a krušpán.

⁸⁰ Prokopius, *Bell. Goth.*, IV, 21, 11 - 12

⁸¹ Ovídius, *Ars amatoria*, I, 75

⁸² viz podkapitola 6. 3. Bazény

⁸³ doba vlády: 238 – 244 n. l.

5. 4. Záhrady s peristylom

Architektonické koncepčné usporiadanie rímskeho domu vždy smerovalo dovnútra, kde centrálnym objektom bola práve záhrada, vymedzená stĺporadím, *peristylom*. Peristyl mohol byť tvorený z voľne stojacich stĺpov v pravidelnom rozostúpení, alebo stĺpy mohli podopierať strechu domu, mohli byť v dolnej časti spojené nízkym múrikom alebo nejakým pletivom. Nízky múrik mohol mať tiež vyhlbené otvory pre kvetináče. V hornej časti interkolumnií mohla byť kovová či drevená žrd', na ktorej boli zavesené záclony či závesy, rozťahnuté alebo stiahnuté, to už záviselo od prenikania svetla z peristylu do miestností okolo neho.

Niekedy však priestorové dispozície nedovoľovali vyčleniť v dome tak veľký priestor pre peristyl. Riešením bol tzv. *pseudo-peristyl*, kedy z jednej, dvoch či z troch strán sa postavili stĺpy podopierajúce strechu a zvyšnú stranu tvorila stena domu s nástennou maľbou imitujúcou peristylové stĺpy a s iluzívnou maľbou krajiny, nejaké prírodné oltáre, alebo len priehľad do voľnej krajiny, do divokej prírody. Alebo maľba mohla znázorňovať jednoduchý pohľad z okna na záhradu. Takže veľkosťou bol pseudo-peristyl menší, no záležalo na kvalite iluzívnej maľby, ako priestorne bude pôsobiť.

Súčasťou peristylovej záhrady bolo aj *nymphaeum*⁸⁴, malá rodinná svätyňa či malý rodinný oltár, nachádzajúci sa zväčša uprostred, ako centrálny bod. Priestor potom dopĺňali kvetinové záhony či *viridaria*⁸⁵, alebo aj fontány, malé bazény, plastika, to všetko záležalo od veľkosti samotného peristylu.

Podľa majetnosti majiteľa domu boli stĺpy postavené z mramoru, z kameňa alebo z tehál. Tehly boli tvarované do kruhu a spájané nýtmí, potom sa stĺpy omietli štukom, a tak mohli ľahko vytvoriť efekt vrúbkovaného mramoru. V neskoršej dobe mala štuková omietka ružovú farbu v spodnej časti stĺpov. Tam sa aj našli otvory po prichytení oplatenia, trochu vyššie zas mohli byť pripojené tyče nesúce záclony alebo závesy.

Niekedy sa vzdialenosť medzi dvoma stĺpmi rozšírila, aby tak umožnila priamy výhľad pre hodujúcich z *triclinia* do záhrady. V takom prípade to nemuseli byť dva stĺpy, ale aj dva piliere, umocňujúce tak vstup do záhrady. Dobrým príkladom takého výhľadu je Dom tragického básnika a Dom kytharistu v Pompejach, kde sa pozmenila a prispôsobila celá os domu.

Okolo celého peristylu boli vsadené žľaby či odkvapové kanáliky pre odvod dažďovej vody zo strechy do cisterny na okraji záhrady a peristylu.

⁸⁴ viz podkapitola 6. 5. *Nymphaea* a svätyne

⁸⁵ malé záhradky, či malé ovocné sady

Najstarším príkladom peristylovej záhrady je Faunov dom v Pompejach z 2. storočia pred n. l. Dom malých fontán v Pompejach predstavuje pseudo-peristyl. V peristyle vily v Oplontide je zase múrik⁸⁶ v interkolumniách maľovaný čiarami vytvárajúcimi kosoštvorce a imitoval tak oplotenie (Obr. 20).

V Dome milencov v Pompejach mal takýto múrik v hornej časti otvory pre kvetináče, v ktorých sa mohli pestovať nejaké popínavé rastliny, napr. brečtan, ktoré časom vytvorili efekt živého plotu a múrik už nebolo vidieť. Alebo aj v iných prípadoch slúžili takéto žľaby na sekundárne pestovanie bylín. Včlenenie takého múrika medzi stĺpy peristylu predstavuje štýlový vývoj a začal sa uplatňovať tak od 1/2 1. storočia pred n. l. Peristylové záhrady sa zachovali aj v Dome Meleagra v Pompejach, vo vilách vo Wortley a Fishbourne vo Veľkej Británii.

5. 5. „Potopené“ záhrady

Záhrady tohto typu boli veľmi obľúbené v provinciách so suchšou klímou a menším množstvom zrážok. Aby sa vplyv takého pásma dotkol v čo najmenšom rozsahu záhrady, jej plocha sa zahĺbila o nejakú tú vrstvu pod úroveň domu. Preto ten nadnesený výraz „potopené“ záhrady.

Tvar a forma záhrady mala podobu obdĺžnika a lemovali ju arkády alebo imitácia portika. Medzi stĺpmi sa našli báze pre sochy. Na jednom konci bola nika pre *aediculu*, domácu svätyňu v podobe frontálnej steny chrámu, rovnako ako tomu bolo aj u aediculových hrobov v rímskych provinciách. V stenách okolo záhrady boli zabudované odpadné kanály, kanály pre odtok vody, väčšinou z terakoty, ktoré sa v prípade nutnosti využívali aj ako druhotná zásobáreň vody pre zavlažovanie záhrady v obdobiach veľkého sucha. Nad arkádami, alebo nad imitáciou portika, akoby vo vyššej vrstve, teda na úrovni podlažia domu, bola kolonáda, ktorá tak vytvárala efekt dvojposchodového domu. Hneď vedľa záhrady tak boli umiestnené jedálenské miestnosti alebo *tricliniá*.

„Potopené“ záhrady sa našli na lokalitách v suchom podnebí, napr. v Tunisku v Al-Jamm je to Domus Sollertiana, v Bulle Regii, ale existujú aj výnimky z Talianska, napr. Dom Ancora Nera v Pompejach alebo Domus Augustana na Palatíne či v Hadriánovej vile v Tivoli.

⁸⁶ lat. *pluteus*

5. 6. Záhrady pre marketingové účely

Záhrady, ktoré boli určené výlučne pre pestovanie ovocia, zeleniny a kvetov, nachádzame na mnohých lokalitách. Väčšinou boli situované na kraji mesta a zaberali aj celú obytnú insulu. Plodiny v nich vypestované sa tak mohli doručiť obyvateľom mesta alebo na trhy v čerstvom stave. V prípade ohrozenia alebo obliehania mesta, tak figurovali ako zásobáreň potravín.

Paralely k takýmto záhradám máme už z klasického Grécka a z doby helenizmu⁸⁷. Na papyrusoch sa zachovali informácie o existencii veľkých plantáží z doby vlády Ptolemaiovcov. Inak sú to rôzne správy o objednávkach takého a takého množstva ovocia, zeleniny alebo kvetín na rôzne spoločenské udalosti, hostiny, oslavy narodenín a pod.

Napríklad v Pompejach, v Dome s Európou na lodi, sa našla taká záhrada. Zameraná bola na produkciu zeleniny a ovocia. Nachádzali sa tu dve rozparcelované zeleninové záhrady, severná s deviatimi hriadkami a južná s piatimi. Vykopávky poukázali na tridsaťjeden odliatkov koreňov stromov, rôznorodo roztrúsených po záhrade, a na vínnu révu, vysádzanú v rozmedzí dvoch rímskych stôp (cca šesťdesiat cm). Od vstupu do záhrady viedla cestička doprostred, odkiaľ sa dalo dostať do všetkých častí záhrady. Ďalej sa tu našlo dvadsaťosem zásobníc a osem kvetináčov s dierami na dne a s tromi dierami na stenách nádob. Z pestovaných druhov to boli lieska obecná (*Corylus avellana L.*), mandľovník (*Prunus dulcis L.*), figovník (*Ficus carica L.*), vínná réva (*Vitis vinifera L.*), bôb obecný (*Vicia faba L.*)⁸⁸ a datľovník obecný (*Phoenix dactylifera L.*), u ktorého sa predpokladá, že bol dovážaný. Zavlažovanie záhrady spočívalo v kumulácii dažďovej vody v kanáloch a jej následný odvod do cisterny.

Z Pompejí sú známe tiež tzv. Herculove záhrady, z vily, v ktorej v blízkosti svätyne boli rozostavané mramorové sochy Hercula. Tiež sa tu nachádzalo priestorné *triclinium*. Špecifické bolo zavlažovanie kvetinových záhonov kanálikmi s dažďovou vodou vedúcimi priamo až k jednotlivým hriadkam. Tak bolo možné pestovať aj na vlahu náročnejšie druhy kvetín. Nerovnosť povrchu tak umožnila aplikovať zavlažovacie kanály v severnej časti záhrady hlbšie, pod úroveň terénu, a postupne ich vyvažovať k južnej časti záhrady, ktorá bola položená nižšie než tá severná. Takýto systém sa využíva na talianskom vidieku aj dnes. Pestovali sa tu okrem kvetín olivovníky (*Olea europaea L.*) a višne (*Prunus cerasus L.*).

⁸⁷ o konkrétnych príkladoch viz poznámky z kapitoly 3. Chronológia

⁸⁸ dokonca sa našli aj stopy tela hmyzu – zrnokaza bôbového (hovorovo jahodový chrobák, *Bruchus sp.*)

Osobitým príkladom je dom ležiaci blízko amfiteátra, pompejské bistro, hostinec, s reklamnou tabuľou „*Phoenix felix et tu*“, čo znamená „*Fénix (Foinix) je šťastný, kiež by si bol aj ty*“, takže okoloidúci by mal zísť do hostinca. Nad vstupom bol tiež namaľovaný Fénix medzi dvoma pávmi a pod ním nápis „*Euxinus*“, čo značí asi toľko ako „*pohostinný*“. Pod obrázkom bol odporúčujúci pozdrav pre pohostinných (*euxinus*) a spravodlivých/slušných (*iustus*) od A. Postumia a M. Cerrina, zvolených za aedilov, ako pozitívna referencia na miestny hostinec. Zákazníci boli obsluhovaní pred pultom do ulice, v miestnosti slúžiacej ako jedáleň alebo aj v samotnej záhrade v dvoch krytých miestnostiach a pri stoloch voľne stojacich v záhrade. Vysadené kríky viniča poskytovali hodujúcim tieň a víno pre prevádzku hostinca. V záhrade boli aj dva veľké sudy, *dolia*, v ktorých sa kvasilo a uschovávalo víno.

V Pompejach sa takisto nachádzala veľká plantáž so zameraním na pestovanie vína. Nachádzala sa severne od amfiteátra a od prvých vykopávok z roku 1755 sa tomuto miestu hovorilo Forum Boarium, dobytčí trh. Na juhu, na severovýchode a severozápade boli odkryté obytné insuly, no zvyšok areálu ešte preskúmaný nie je. Okrem kríkov viniča sa tu pestovali aj olivovníky a fazuľa. O stravovacích návykoch svedčia aj nálezy kostí zvierat, hovädzieho dobytky, oviec a dokonca aj koní, pre ich údajnú nutričnú hodnotu, ako stály zdroj pre hostiny konané v *tricliniách*.

Funkciou niektorých vidieckych statkov, *villae rusticae*, bolo zásobovať potravinami okolie. Takým príkladom je vila na lokalite Villa Regina v Boscoreale. Tu sa produkovalo víno a v malých záhonoch sa pestovala zelenina – hlávková kapusta a cibuľa. Plantáž s vínnou révou dopĺňovali aj borovice (*Pinus pinea L.*), platany (*Platanus orientalis L.*), planiky alebo hovorovo jahodovníky/jahodové stromy (*Arbutus unedo*), pšenica (*Triticum*). Jedálniček je možné rekonštruovať z nájdených zvieracích kostí: hovädzí dobytok, ošípané, ovce a kozy, žaby a skokani zelení, psi, kosti vodných vtákov – lyska čierna (*Fulica atra L.*), chriaštel vodný (*Rallus aquaticus*), ďalej pinka (*Fringilla coelebs*), z hlodavcov hranostaj (*Muscardinus avellanarius L.*), lasička (*Mustea erminea L.*), kuna lesná (*Martes martes L.*) a hraboš poľný (*Pitymys savii*).

Vo vile Lucia Crassa Tertia, *villa rustica*, pri Oplontide a asi päť km od Pompejí, sa našla miestnosť identifikovaná ako sklad potravín, takže sa v jej blízkosti predpokladá aj záhrada, no tá doposiaľ nebola odkrytá. Analýzy peľových vzoriek odhalili, že sa v záhrade, okrem viniča, pestovala aj vikva siata (*Vicia sativa L.*), stopy pískavice modrej (*Trigonella corniculata L.*), rôznych bôbov, lucinky, ďateliny lúčnej (*Trifolium pratense L.*), divokej kapusty, šťaveľa, žabinca, horčice, mäty piepornej, záružlia močiarného, bocianieho zobáka,

sleza lesného, ľubovníka bodkovaného, divokej mrkvy, vlčieho maku (*Papaver rhoeas L.*), sirôtky (*Viola arvensis Murray*), lieskových orieškov a ľanu (*Linum usitatissimum L.*). V sklade sa takisto našli stopy po granátových jablkách (*Punica granatum L.*)⁸⁹.

V zeleninových záhonoch sa pestovali uhorky, mrkva, žerucha, reďkovky, cesnak, cibuľa, hlávkový šalát, kapusta, mäta, myrha, tymian, šafrán, majoránka, aníz, skorica, fenikel. Plínius popisuje záhrady Hesperidiiek, kráľa Adónida, Semiramidine záhrady. „*Autor rozdeľuje pestované byliny podľa poživanej časti: podzemní, nadzemní a plazící se: okurky, tykev, meloun. Tých je mnoho druhů: okurky měl rád Tiberius. Columella se domnívá, že zahrnutím hlinou se dá rostlina ztrvalit. Ke kořenné zelenine řadí těžký alant a cibulovité. Pórek měl rád Nero a šťávou z něho se bezbolestně otrávil rytíř Mela, když byl pohnán na soud od Tiberia. Česnek bývá považován za lék, po syrovém však páchne ohavně z úst. Snad se to dá regulovat setím při vhodném měsíci. – Setí se provádí rozhozením, do rádek a hnízdečkově. K zelenine se tenkrát řadila i endivie (cikorka) a řeřicha. Lociky bylo mnoho druhů a vysévala se od ledna v dvouměsíčních intervalech. Je prý těžká, povzbuzuje chuť k jídlu, tvoří krev a zachránila Augusta. Nejlehčí je mangold, který napravuje chuť vína. Řekové nebyli ctiteli zeleniny. Cato pěje chválu na různé druhy brukve (zelí, kapusta, kedluben) a velebí trvalou cymu. Hnojení zlepšuje úrodu, ale zdrsňuje chuť. Plínius zná změkčování vody při vaření... potenci podporující celer, příbuzné apium, jež se dává do vítězných pokrmů, routa na kořenění vína, máta hledaná při venkovských hostinách a jí podobný openec, hipposelinum na padělání myrhy. Významnou úlohu v kulinářství mělo kareum z Kárie, podobné dobromysli, anýz, kmín, mák, tymián. Některé rostliny se doprovázejí. Rostliny jsou nemocné, degenerují (prý zelí v řepě) a citlivé reagují na to, překročí-li je menstrující žena. Mravenci zlobí také tady; je proti nim mořský šnek a popel. Bojovalo se s boulemi a mšicemi kouřem z pryskyřice. Přitom pomáhá i déšť.*“⁹⁰

Samozrejme, že rímske provincie sa nachádzali v odlišných klimatických pásmach, a tak sa niektoré druhy nemohli pestovať v oblastiach s chladnejším podnebí. Napríklad konkrétne v Británii sa pestovali slivky, mišpule, hrozno, moruše, hrušky a jablká, lieskové orechy a gaštany, koriander, kôpor, uhorky, fenikel, cesnak a cibuľa, reďkovky a repa, loboda záhradná (*Atriplex hortensis*, šalátová bylina), majoránka, horčica.

⁸⁹ Ale granátové jablká neboli v stave zrelosti. Prečo? To sa ešte nepodarilo presne vysvetliť, ale Plínius (*NH, 13, 113*) uvádza, že nezrelé granátové jablká sa používali v kožiarskych dielňach a aj pri výrobe vína (Plínius – *NH, 14, 103* a Dioskoridés – *De materia medica 5, 26*).

⁹⁰ Plínius Starší – *HN XIX*, (Záhradnícke rastliny)

5. 7. Záhrady v areáli nekropol

Keďže pre Rimanov bolo mať záhradu ako súčasť domu samozrejmé, nutné a žiadané, niet divu, že rovnaký úzus sa objavuje aj v ich pohrebných okrskoch. Nie je to síce záhrada v pravom zmysle slova, ale zeleň obklopovala náhrobky, oddeľovala miesto pokoja a oddychu od rušných ulíc miest.

Aj Augustovo mauzóleum je predsa postavené na Martovom poli, a jeho *silvae et ambulationes* obklopovali hrobku. Až neskôr boli dané verejnosti ako park. Z písomných prameňov máme správy o prenájmoch pozemkov v blízkosti pohrebných okrskov, kde sa pestoval vinič a kvetiny s aromatickou vôňou, ktoré sa ďalej využili pri libáciách a obetách mŕtvym, či už počas každoročného deväťdenného sviatku mŕtvych (*Feralia*), ktorý končil 21. februára, alebo pri súkromných obradoch (*Parentalia*) vykonávaných pri výročiach skonu mŕtveho.

Dokonca aj v jednej Vergíliovej satire *Culex* (Komár)⁹¹ sa hovorí o kvetoch s prenikavou vôňou pestovaných pri hroboch: červené ruže, fialky, spartská myrha, hyacint, šafrán, vavrín, oleander, ľalie, mesiačik, brečtan, láskavec, kalina vavrínová.

Petronius v Satiriku vkladá do úst Trimalchionovi: „*Mimoto at' má náhrobek v prúčeli sto stop a do hĺbky dvě stě, chci totiž mít kolem svého popelu štěpy všech druhů a hodně révy. Je nesmysl, když někdo dbá o ozdobu svého obydlí zaživa a nestará se o takové, v kterém máme přebývat déle.*“⁹²

⁹¹ 398 - 407

⁹² Petronius Arbiter – *Satirikon* (*Hostina u Trimalchiona*, XV, 71)

6. Architektonické prvky v dizajne záhrad

6. 1. Chodníky, oplotenie, balustrády, pergoly

Chodníky v záhradách uľahčovali prístup k záhonom, umožňovali prechádzať záhradou skrz-naskrz. V jednoduchších záhradách boli jednoducho vysypané pieskom alebo vytvorené z udupanej hlíny. Inak ich povrch bol tvorený keramickými črepmi, alebo keramickými dlaždicami, u majetnejších občanov bola obľúbená technika *opus sectile*⁹³. Chodníky lemovali bazény, sochy a iné architektonické prvky v záhrade. Aj tie jednoduché z udupanej zeminy sa líšili farbou oproti tmavšej zemine záhonov. Niektoré chodníky mali aj zdvihnuté okraje⁹⁴, aby tak zabránili vylievaniu vody zo záhonov. Na zvýraznenie oddelenia chodníkov od záhonov sa používali aj tehly, ako adaptácia obrubníkov. Podľa výskumov sú evidentné diery v chodníkoch ukazovateľom napojenia oplotení a deliacich priečok. Na to aby chodníky nenavlhli a nestali sa z nich kaluže blata, nezaobišli sa bez tohto zaopatrenia: „*Mají-li však být tyto cesty vždy suché a bez bláta, je nutný tento postup: Vykopou a vyberou se co nejhlouběji. Vpravo a vlevo od nich se vyzdí odpadové stoky a do jejich zdí obrácených k procházkové cestě se vezdí trubky se spádem (ke stoce). Po dokončení stok se vyhloubená místa vyplní dřevěným uhlím a pak se procházkové cesty zasypou nahoře hrubým pískem a zarovnejí se. Tak přirozenou pórovitostí uhlí a zavedením trubek do stok je přebytečná voda podchycována. Tímto způsobem se dají zříditi procházkové cesty suché a bez vlhkosti.*“⁹⁵ Na lokalitách s väčším podielom zrážok sa preto často vyskytujú chodníky z lámaného kameňa alebo keramických črepov a dlaždíc.

Na rozdelenie záhrady do sekcií slúžili tiež ornamentálne oplotenia a balustrády. Ploty boli z kameňa, z tehál, výnimočne z dreva a kovu, alebo aj z trstiny či z rákosu. Vyrezávané, perforované ploty varírovali v tvaroch: štvorce, efekt diamantu, kruhové vzory, vzory v tvare písmena U (profil imbraxu), ktoré sa vrstvením prekrývali a vytvárali tak vzor rybích šupín (Obr. 21). Ploty vo vzore mriežoviny/priehradkovej konštrukcie boli vyrábané väčšinou z dreva alebo trstiny, a preto sa nedochovali, no sú zobrazené na freskách z mnohých lokalít, najčastejšie z Pompejí (Dom Alexandrovej svadby, Dom s ovocným sadom), z Herculanea, z Oplontidy a Ríma (Maecenatovo auditórium, Líviina vila v Primaporte). Oplotenia mohli rozdeľovať celú záhradu pomocou zalomení a výklenkov, niekedy len jednoducho oddeľovali jednotlivé záhony. Výška plotov sa rôznila, od nízkych

⁹³ Technika spočívajúca v ukladaní rôznych tvarov nasekaného mramoru či iného kameňa, väčšinou farebne odlišného, k vytváraniu rozmanitých vzorov. Napr. v Dome eféba v Pompejoch.

⁹⁴ Plinius Starší – *Naturalis Historia*, XIX, 20, 60

⁹⁵ Vitruvius – Deset knih o architektúre V, 9, 7 (píše síce o cestách v *ambulationes* a iných stĺporadiach, ale primárne sa jedná o rovnaký spôsob aplikácie)

plotov až po ploty v úrovni očí na zvýraznenie vizuálneho oddelenia častí záhrady, pre pocit väčšieho súkromia. V záhrade pri jazere Nemi v Albanských horách sa odkrylo dekoratívne bronzové zábradlie, ale je to len jedna z mála výnimiek. No medzi najčastejšie materiály oplotení patrila práve trstina. Používali sa dva druhy: trsť rákosová⁹⁶ a trsť obyčajná⁹⁷. Trsť rákosová sa používala na konštrukciu plotu, trsť obyčajná na jeho vnútorný výplet, pretože sa dala ľahšie ohýbať.

Balustrády, nízke zábradlia so stĺpkami, mali rovnakú funkciu ako oplotenia. Častým materiálom bol kameň alebo tehla, občas aj z mramoru. Výplňové vzory boli podobné ako u plotov. Na vrchu boli dekorované položenou nádobou s kvetmi alebo nejakou portrétnou bustou či vloženou hermou. Balustrády sa predpokladajú aj ako zábradlie na balkónoch. Veľmi dobrým príkladom je Líviina vila v Primaporte a vila vo Welschbillig v Nemecku. Aj fresky poukazujú na rôzne vzory: efekt rybičích šupín, vzor osembokého diamantu alebo len jednoduché prekríženie dvoch drevených dosiek. Rovnako mohli byť jednoduché rovné, alebo mohli mať aj zaklenuté niky pre umiestnenie fontány, *nymphaea*, sochy alebo stromu. Pozdĺž balustrád sa vysádzali aj živé ploty. V prípade terasovitých záhrad boli balustrády vítaným prvkom na zabránenie zosuvu pôdy.

Pergoly a altánky mali predovšetkým funkciu ochraňovať pred pálivým slnkom, poskytovať príjemný tieň. Altánky predstavovali akúsi uzavretú štruktúru, kde sa mohlo oddychovať a hodovať. Stavali sa z tehál, zo stavebného dreva, ale aj z mramoru či z kameňa. Altánky sú si s pergolami veľmi podobné. Pergoly zas mohli tieniť prechádzky po záhrade. Základom boli kamenné alebo tehlové piliere, na ktoré nasadala drevená konštrukcia s výpletom. Vysádzali sa pri nich ruže, brečtan, vinič, pri nižších pergolách aj dyne. Zobrazené sú na freskách z Herculanea, z Maecenatovho auditória v Ríme. V Dome Loreia Tiburtina v Pompejach sú pergoly dokonca rekonštruované do predpokladanej pôvodnej podoby, kde lemovali ústredný dlhý vodný kanál euripus a je pri nich posadená vínna réva (Obr. 22).

6. 2. Záhradný nábytok

Súčasťou trávenia života v lete bolo pre Rimanov relaxovanie v záhradách. Keďže sa tam zdržovali čo najdlhšie mohli, bolo nutnosťou prispôbiť požiadavkám aj nábytok. Tak sa adaptovali vonkajšie stoly, stoličky, lavičky, gauče a ležadlá, na ktorých sa jedlo a pilo.

⁹⁶ lat. *Arundo donax*, druh trstiny veľmi rozšírenej v stredomorskej oblasti, dorastá až do výšky šiestich metrov a okrem využitia ako materiál pre oplotenia a trejáže sa používa aj na výrobu hudobných nástrojov, napr. tzv. Panovej píšťaly (*syrinx*)

⁹⁷ lat. *Phragmites australis*, trvácna tráva s tuhým stebлом vysokým 4, 4 m

Väčšinou sa jednalo o takmer rovnaké typy nábytku aké sa našli v interiéri domu. Inventár tak často tvoril prenosný nábytok, z ľahších materiálov: z dreva, cenného citrusového, z kovov (zlato, striebro, bronz).

6. 2. 1. Stoly a sedadlá

Stoly sa užívali na prestretie jedál v záhradách. Väčšinou boli vyrobené z kameňa alebo z tehál, následne pokryté štukom alebo omietkou, inak aj z mramoru. Vrchná priečna doska mala tvar kruhu alebo obdĺžnika a mohla byť tiež z rovnakého materiálu ako nôžka, ale často sa vyrábala aj z dreva. Doložené máme štyri typy stolov: s jednou, s dvoma, s tromi alebo so štyrmi nôžkami. Stoly s jednou opornou nôžkou, tzv. *monopodia*, mali podobu stĺpu s entáziou. Nôžka bola kanelovaná a v spodnej časti rozšírená, exempláre z provincií dokladajú aj nôžku hladkú a rozšírenú uprostred, s pätkou a soklom⁹⁸. Kvôli väčšej stabilite tak celý stôl stál na plinte, štvorcovej tenkej doske. Príkladom môže byť stôl z Domu zlatých amorkov v Pompejach, kde má podporná nôžka z mramoru podobu dreveného budzogáňa.

Stoly s dvoma nohami⁹⁹ boli podobné rituálnym stolom, tzv. *cartibula*, alebo k tzv. *trapezophoros*, teda „nesúci stôl“. Rozumieme tým, že vrchná krycia doska bola nesená dvomi úzkymi obdĺžnymi nohami, často s reliéfne spracovanými námetmi levov, býkov či okrídlených gryfov a iných monštier. Miesto medzi nimi bolo zväčša vyplnené štylizovanými florálnymi úponkami, bustami alebo rohmi hojnosti (*cornucopiae*). Nohy (dekorované jednak z vonkajšej, jednak z vnútornej strany) tak pripomínali oporné nohy lavičky a boli dizajnovo spracované tak, aby sa na taký stôl dalo pozeráť zo všetkých strán. Takéto stoly boli umiestnené v átriu pri vodnom bazéne.

Tretím typom¹⁰⁰ sú stoly s tromi opornými nohami, a teda aj s okrúhlou vrchnou doskou. Nohy mali väčšinou tvar levích láb. Napríklad v Dome Princa z Neapola v Pompejach sa našla noha tohto typu stola s levou labou, z ktorej vyrastá akanthový list a z neho vykukuje Silénos. Tento typ patril medzi veľmi obľúbené, a tak ho nachádzame na viacerých lokalitách¹⁰¹. Okrem iného sa nohy tohto typu stola vyrezávali aj do tvaru pantera, vtákov, napr. labute, psa skákajúceho smerom nahor, dodržiujúceho tak vertikálny charakter,

⁹⁸ napr. z územia dnešného Nemecka: Abstatt, Rottweil

⁹⁹ Napr. z Domu Cornelia Rufa v Pompejach je zachovaný tento typ stolu z prepracovaného mramoru. Chrbtami od seba sú vytesané dve obludy s levími hlavami a labami, s kozími rohmi, s vyplazenými jazykmi a okrídlené. Plochu medzi nimi vypĺňajú popínavé výhonky akantu a kvetín. Iné nálezy pochádzajú napr. aj z Domu Dioskúrov a z Domu Meleagra (stôl 1, 4 m dlhý, 0, 8 m vysoký, z toho nohy vysoké 0, 6 m) v Pompejach. Jednoduchší príklad je z Domu drevených priehradok v Pompejach kedy sú nohy zakončené len levími labami.

¹⁰⁰ tiež sa nazýva aj „Delfský stôl“ podľa pôvodnej proveniencie

¹⁰¹ Dom Vettiov v Pompejach, Dom jeleňov v Herculaneu

výnimočne aj do tvaru ľudskej hlavy. Spodná časť nohy stola bola v tvarej laby leva, psa, pantera, kopyta kravy, koňa, jeleňa či antilopy. Asi uprostred bola spájacia priečka medzi nohami stola pre jeho lepšiu stabilitu. Variant tohto typu stolov v severo - západných provinciách sa objavuje s rovnými nohami¹⁰².

Typ stolov so štyrmi nohami máme doložený okrem záhrad aj v átriách domov. Nohy boli obdĺžne a vysoké, s vyrytými žliabkami a zakončené levími labami s vrchnou krycou doskou v tvare obdĺžnika¹⁰³. Tieto stoly sa podobali stolom druhého typu, len mali štyri nohy. Iným variantom stolu so štyrmi nohami bol stôl podobný tretiemu typu a opäť so štyrmi nohami a so štvorcovou krycou doskou. Jednotlivé nohy sú spojené prekríženými bronzovými tenkými tyčami kvôli stabilite. Dekorácie nôh znova varujú a obľúbené motívy sa opakujú: satyrovia alebo putí¹⁰⁴ vychádzajúci z akanthového púčika, zakončené levou labou. Takéto exempláre sú veľmi raritné a dochované dokonca v bronz (len oporné nohy, vrchná doska z dreva alebo z mramoru, z Pompejí).

Stoličky, sedadlá a ležadlá umiestnené v záhradách boli podobné tým z verejných priestranstiev. Ani Plínius mladší nepopisuje detailne lavičky a iné sedadlá: „*Na opačnom konci je kulatá lavica z biého mramoru, zastínená vínnou révou, ktorou podpirajú štyri karytské¹⁰⁵ sloupky. ... Na mnoha miestach jsou umístěna mramorová sedátka, která působí stejné potěšení jako pavilónek těm, kdo jsou unaveni procházkou.*“¹⁰⁶

Mramorové sedadlá nájdené v rímskych záhradách sa v mnohom podobali gréckym divadelným stoličkám, len predĺženým. Alebo boli podobné typu *schola*, čo je polkruhová jednoduchá lavica, na okrajoch zakončená gryfmi alebo inými obludami, slúžiacimi ako podpera pre ruku. Takéto lavice sa našli aj vo verejných parkoch, na fórach a v uliciach pri nekropolách.

Ďalším typom boli sedadlá umiestnené pri stene alebo múre ohraničujúcom záhradu v jej zadnej časti, obdĺžnikové sedadlo aj opierka pre chrbát, na dvoch nohách zakončených levími labami. Mohli sa spájať navzájom, a tak sa dali umiestniť aj do rohu. Lavica bola určená pre dvoch alebo viacerých ľudí, stojaca solitérne alebo prisunutá k stene či k múru.

¹⁰² Napr. Cologne (hrobka Gaia Iulia Materna), Arlon, Bonn, Neumagen (priestor medzi nohami stola je vyplnený prekríženými drevenými doskami kvôli stabilite). Nálezy pochádzajú síce z hrobových kontextov (a sú vyrobené z dreva), ale je možné predpokladať ich využitie či prenos aj do záhrady počas letných mesiacov.

¹⁰³ Napr. Doma Marka Lucretia Frontona v Pompejoch.

¹⁰⁴ malé detské postavičky zobrazované vo veku asi 6 – 8 rokov, malí amorkovia

¹⁰⁵ zo vzácneho mramoru z Karysta na Eubóji

¹⁰⁶ *Ep, V, 6, 10*

Ďalším typom lavice bola lavica podobná stolu, teda s priečnou vrchnou krycou doskou v tvare užšieho obdĺžnika (na sedenie pre viacerých ľudí) na štyroch nohách (zadné boli rovné a štvorcového prierezu, frontálne nohy boli vyrezávané do rôznych podôb alebo len ich predná časť, zadná ostala rovná). Dve také lavice z dreva sa zachovali v Herculaneu. Akékoľvek sedadlá boli doplnené o podušky a vankúše, aby tak zlepšili pohodlie. Lavice sa vyrábali z kameňa, mramoru, bronzu (no to sa predovšetkým týka lavíc v thermách) a pre bežné využitie sa predpokladá výroba z dreva. Samozrejme to už záležalo podľa sociálneho postavenia majiteľa domu.

V záhradách boli častejšie umiestňované lavice než samotné stoličky. Popisy¹⁰⁷ a reliéfy ukazujú napr. učiteľa so svojimi žiakmi sediacimi na stoličkách¹⁰⁸, ale nie je jasné, či sa nachádzajú v záhrade. Dá sa len predpokladať, že si stoličky preniesli do záhrady, keď im to počasie prialo, no či tam stoličky boli umiestnené na stálo, to už zrejme nie je.

6. 2. 2. Jedáľenský nábytok v záhradách

Na mnohých lokalitách sa dochovali ležadlá ako neodmysliteľná súčasť záhradného nábytku obzvlášť využiteľná v letných mesiacoch. Tienili ich väčšinou pergoly alebo boli umiestnené pod altánkami.

Najrozšírenejším boli *triclíniá* vyrábané z kameňa či z mramoru, tri ležadlá obkolesujúce voľný priestor pre stôl s jedlom a nápojmi. *Klínai* mali skosený povrch, aby sa na nich pohodlnejšie ležalo. Z vnútornej strany mali stupienky pre jednoduchší prístup alebo pre odkladanie pohárov. Iným variantom boli *biclíniá*, dve ležadlá naproti sebe¹⁰⁹. Na lokalite Murecina v Neapolskom zálive sa v priestore medzi *triclíniami* nachádzal okrúhly stôl s kanálom uprostred, umožňujúci tak ochladzovať jedlo počas hodovania. Aj jedáľenské miestnosti vo vnútri domu sú úzko späté so záhradou, aspoň s výhľadom do nej z *triclínia*. „Podle neitalského obyčaje se však vedle toho stavějí také sály, kterým Řekové říkají *kzykénoi*. Lokalizují se ve směru k severu a ponejvíce s výhledem do zeleně. Uprostřed mají dveře. Jsou tak dlouhé a široké, aby dva jídelní stoly postavené proti sobě mohly tam být umístěny i s prostorem okolo nich pro obsluhu. Po pravé i po levé straně mají okna ve formě

¹⁰⁷ Plínius mladší popisuje situáciu pri predčítaní svojich spisov, kedy jeho priatelia sedia na stoličkách okolo stolkov v jedálni (Plínius Mladší – *Dopisy, List Arrianovi Maturovi VIII, 21, 2*)

¹⁰⁸ napr. reliéf z Neumagen ukazuje učiteľa a žiakov, ďalší reliéf ukazuje sediacu ženu na stoličke pravdepodobne z trstinového výpletu. Za zmienku stojí, že na stoličkách sedávali ľudia považovaní za slabších, teda ženy, starci, deti. Preto mali stoličky zvýšenú opierku až po ramená alebo krk.

¹⁰⁹ Dom blesku z Ostie, Dom Loreia Tiburtina v Pompejoch

dveří, aby z jídelních lehátek bylo možno vyhlížet okenními otvory do zeleně. Výšky těchto sálů se stanoví na půldruhanásobek jejich šířky.“¹¹⁰

Medzi veľmi obľúbené patrilo aj *stibadium*¹¹¹, polkruhový gauč, ktorý bol ideálne umiestňovaný blízko bazéna. Hodujúci na ňom doslova ležali, bol vystlaný mäkkými poduškami, vankúšmi a prikrývkami z textilu alebo aj z kože. V súvislosti so *stibadiom* sa uvádza využitie tzv. vodného stola, *mensa*, väčšej nádoby s vodou, v ktorej na miskách plávalo jedlo a ovocie a mohlo byť tak neustále ochladzované.

6. 3. *Aediculae, nymphaea*

*Aediculae*¹¹², malé domáce svätyne (Obr. 23), boli najčastejšie umiestnené v átriu, kde sa obetovalo Lárom, domácim ochranným bôžikom, a preto sa nazývajú aj *larária*. *Aedicula*, odvodená od lat. *aedes*, chrám/svätyňa, bola v záhrade umiestnená pri obvodovom múre, aby bol tak na ňu výhľad z *triclína*. Predstavovala tak miesto zasvätené nejakému božstvu spájanému so záhradami alebo božstvu, ktoré si rodina vybrala za svojho ochrancu. Plínius Mladší tak popisuje *aediculu* v toskánskej vile Plínia Staršieho. *Aedicula* stála na nízkom podstavci a mala podobu frontálnej strany chrámu. Po bokoch ju lemovali stĺpy alebo polostĺpy, vo vnútri mala polkruhovú niku či výklenok pre sochu božstva, hore ju uzatváral tympanon. Bol tam aj priestor pre obety kvetín a jedla a girlandy, dávané sem počas sviatkov. Postavená bola z muriva, omietnutá a maľovaná. V skromnejších domoch mala *aedicula* podobu vytesanej niky do steny a reliéfne spracovanú frontálnu stranu. K *aediculam* sa umiestňoval aj rituálny stôl pre úlitby a libácie.

Niekedy sa takéto *aediculy* zasväcovali nymfám alebo riečnym bohom. V takom prípade sa tieto domáce svätyne nazývajú *nymphaea*¹¹³. Stavali sa z rovnakého materiálu ako *aediculy*, ale boli dekorované aj mozaikami, tessery boli doplnené o inkrustácie z mušlí, zväčša s tematikou mora. Keďže *nymphaea* boli zasvätené riečnym božstvám, ich neodmysliteľnou súčasťou bola cirkulácia vody, ktorá vytekala z otvorených úst masky leva alebo riečneho boha a kumulovala sa v bazéne pred *nympheom*. *Nymphaea* mali evokovať prírodné kaskádovité vodopády, takže povrch niky bol zdrsnený pemzou.

¹¹⁰ Vitruvius – Deset knih o architektúre VI, 3, 10

¹¹¹ Italica v Španielsku

¹¹² Dom tragického básnika, Dom Loreia Tiburtina a Dom Dioskúrov v Pompejach, Dom Fortuny Annonarie v Ostii; *aediculy* sú zobrazované aj na freskách, napr. Dom amazoniek a Dom Sulpicia Rufa v Pompejach.

¹¹³ Dom mozaikových ník v Ostii, Augustov dom na Palatíne, Hadriánova vila v Tivoli, Dom Neptuna a Amfitrité v Herculaneu (3. ¼ 1. storočia n. l.), Dom malej fontány a Dom veľkej fontány v Pompejach.

Nymphaea varírovali vo forme, v štýle aj vo veľkosti prevedenia. Tak máme iný typ *nymphaei*, *nymphaea* s fasádou¹¹⁴, ktorá pripomínala divadelnú fasádu. Niky so sochami bohov boli zmnožené, takže sa objavuje aj tri či päť ník vedľa seba, do ktorých sa navyše situovali mramorové schodíky, aby sa tak docielil efekt kaskády.

Nymphaea bazilikového typu¹¹⁵ sa stavali skôr vo vilách bohatších majiteľov. Nachádzali sa v obdĺžnikovej miestnosti zakončenej apsidou, s valenou klenbou v aspidálnom výklenku. Voda vytekala z niky uprostred apsidy a bočné steny boli takisto vyplnené nikami s ďalšími „vodopádmi“. Klenbu podopieral rad stĺpov a stena bola dekorovaná priehľadmi do krajiny alebo do záhrady.

6. 4. Jaskyne a tzv. grottá

Termín *grotto* znamená jaskyňa, prírodná alebo architektonicky upravená či postavená, ktorá bola vyhľadávaným miestom pre odpočinok a hostiny v lete. Jaskyňa predstavovala v antike príbytok nýmf a riečnych bohov, príbytok Pana, a tak tam ľudia dávali obety jedla, pitia a kvetín. Ale takisto jaskyňu chápali ako vstup do podsvetia. Asi najznámejším *grottom* je prírodná jaskyňa v Sperlonge z doby Tiberiovej. Väčšinou sa do jaskyne vytesali niky, ale v tomto prípade tu boli *tricliniá* a pozornosť sa upierala na skulptúry „Odysseovského okruhu“¹¹⁶.

Grottá sa vytvárali aj umelo, architektonicky a dobrým podkladom im boli kryptoportiky, kde sa stena obložila pemzou a vytesali sa do nej niky. Taký príklad máme z Domitiánovej vily v dnešnom Castel Gandolfo, asi 30 km od Ríma v Albanských horách, kde sú hneď štyri takéto *grottá* vedľa seba. Z literárnych prameňov sa o kryptoportikoch zmieňuje Plínius Starší a Plínius Mladší, Propertius a Statius.

6. 5. Voliéry

Súčasťou vybavenia rímskych záhrad boli aj voliéry, lat. *ornithones*, a prenosné klietky pre vtákov. Zmieňujú sa o nich Cicero a Varro, sú vyobrazené na freskách. Varro¹¹⁷ popisuje svoju záhradu v Casine a hovorí tak o ústrednej nádrži s rybami, ktorú v kolonádach

¹¹⁴ Dom Amora a Psýché a Dom Fortuny Annonarie v Ostii, vila vo Vienne (Francúzsko, rané 2. storočie n. l.), vila v Desenzano del Garda (Španielsko, neskoré 4. storočie n. l.), Neronov *Domus Transitoria* na Palatíne, vila v Efeze, Dom žalmov v Stobi (Macedónia), Dom malého býka v Pompejach.

¹¹⁵ Dom Dioméda v Pompejach, Piazza d'Oro a Canopus v Hadriánovej vile v Tivoli, Salustiove a Liciniove záhrady v Ríme, vila vo Welschbillig v Nemecku a Vila Cardilia v Torre Novas v Portugalsku.

¹¹⁶ Sochy Odyssea a jeho druhov ako oslepujú kyklopa Polyféma v štýle helenistického baroka

¹¹⁷ *RR, III, 5, 11*

stĺpov a stromov lemujú voliéry pre vtákov. Tiež letné *triclínium* sa nachádzalo blízko voliéry v tvare kruhu.

Vtáctvo chované vo voliérach tak tešilo hostí v záhrade svojím spevom a zjavom, ale tiež podľa nájdených kostí vtákov sa chovali aj pre účely kuchyne. Vo voliérach bolo zastúpené rozmanité množstvo druhov vtákov, ostatne sú zobrazované aj na freskách (najlepším príkladom sú práve fresky z Líviinho domu v Primaporte a na Palatíne, inak aj Dom Venuše v Pompejach a Vila Poppaea v Oplontide, Dom Menandra a Dom labyrintu v Pompejach (tu zobrazené túiace sa holuby na ráme záclony v portiku)): holubice a holuby (*Columba livia f. domestica*), drozdy (*Turnus merula*), vlha žltá (*Oriolus oriolus L.*), stehlík obecný (*Carduelis carduelis*), strnádka (*Emberiza citrinella*), škorec (*Sturnus vulgaris*), slávik (*Luscinia megarhynchos*), penica (*Sylvia atricapilla*), straka (*Pica pica*), vrabec (*Passer domesticus*).

Holuby a vrabce boli obľúbené ako domáci miláčikovia a často sa dávali ako dary. Pávy (páv korunkatý (*Pavo cristus*)) skrášľovali záhradu a boli vítanou lahôdkou na stoloch. Klietky a voliéry mali tak funkciu ozdobnú, ale aj praktickú. Klietky sa vyrábali z dreva alebo z prútia, z kovu len výnimočne¹¹⁸, a chovali sa v nich prevažne menšie druhy vtákov. V *columbáriách*, teda v holubníkoch sa chovali holuby pre ich mäso, vajcia a trus, ktorý bol vítaným hnojivom najmä pre vidiecke vily¹¹⁹.

Vtáky väčšieho vzrastu sú zobrazované na freskách voľne sa prechádzajúce v záhradách alebo sa zdržiavali vo veľkých voliérach: pávy, bažanty (*Phasianus colchicus*), prepelice (*Coturnyx coturnyx*), volavky, ibisy. Vodní vtáci sa zas chovali v bazénoch: kačice, volavky...Umiestnenie voliér v záhradách bolo rôzne, v akejkoľvek jej časti, napr. aj vo výklenkoch peristylu¹²⁰. Pre holubníky sa stavali špeciálne vežičky, najmä vo vidieckych vilách, s kónickou strechou a maľované na bielo, alebo mali svoje hniezda aj na strechách domov v mestách, čo nebolo veľmi hygienické.

6. 6. Bazény

Zmienky o bazénoch nachádzame u Plínia Staršieho a u Varra. V ranejších záhradách sa konštruovali jednoduché obdĺžnikové bazény pre chov rýb, *dulcium* so sladkou vodou a *salsarum* so slanou morskou vodou. Plínius ešte dodáva, že v Bajách zariadil tzv. *vivaria*, bazény pre chov morén, ustríc a mäkkýšov, istý Sergius Orata a touto činnosťou sa preslávil

¹¹⁸ Statius – *Silvae*, II, 4, 11 – 12 (hovorí o striebornej klietke vykladanej slonovinou pre papagája)

¹¹⁹ Varro – *Rerum rusticarum*, III, 7, 5

¹²⁰ Varro – *RR III*, 5, 8 (v dome Strabóna v Brundisiu, okrem toho podľa nálezov aj v Dome Dioskúrov v Pompejach)

Lucius Murena a tiež Lucullus. „*Murény pěstovalo dosti vivaristů a piscinářů. Varro tvrdí, že Lucullus před občanskou válkou zařídil v Tarquinii vivarium pro nejrůznější druhy hlemýžďů, jimiž dovedl vyplnit celou hostinu, podává je v čtverhranném kalichu.*“¹²¹

Bazény určené vyslovene pre chov rýb mali na dne rôzne výklenky a nerovný povrch dna, ako aj položené staré či rozbité amfory, aby sa tak vytvorilo čo najvierohodnejšie prirodzené prostredie pre ryby. Také bazény sa našli na mnohých lokalitách aj v provinciách a hĺbka bazénov sa tak pohybovala v rozmedzí 0,5 – 2 m.

Konštrukcia veľkých bazénov spočívala v zapichnutí dubových kolíkov do zeme, spevnení betónom (*opus signinum*) a vyrovnání dlaždicami. Vnútorný povrch sa pokryl modro maľovanou omietkou, ktorá tak dodávala vode jasnejšiu farbu a k tomu sa steny dekorovali morskou tematikou a rybami. Menšie bazény sa pokryli mozaikami a len výnimočne sa obkladali mramorom¹²², pretože tento spôsob bo veľmi nákladný.

Existovalo aj niekoľko typov bazénov, od jednoduchých až po ornamentálne. Je zrejmé, že v raných dobách sa bazény využívali pre chov rýb, ale s postupom doby sa pretvárali do rôznych foriem, skôr pre dekoratívne účely, alebo len pre jednoduché osvieženie sa počas letných mesiacov.

Najjednoduchším typom bazénu je bazén v tvare obdĺžnika, s rozmermi od 10 metrov až po 75 m¹²³ v dĺžke v neskorších obdobiach. Tomuto typu sa tiež hovorí *euripus*, podľa gréckeho dlhého upraveného kanálu, podľa Canopu v Alexandrii¹²⁴. Jedná sa tak o prenesenie myšlienky dlhého kanálu, najviac umocnenej v Canope v Hadriánovej vile v Tivoli. Plínius uvádza, že: „*Když byl Marcus Agrippa aedilem po svém konsulátu, dal svést sedm říček, které městem protékají a jsou podobné svým prudkým tokem bystřinám;*“¹²⁵ takže priviedol vodu do jedného kanálu, do *euripu*. Inak takéto *euripy* sa našli v Dome Loreia Tiburtina a v Dome Julie Felix v Pompejoch. Tam boli doplnené o pergoly a triclíniá v ich blízkosti. Aby sa cez ne dalo prechádzať, boli opatrené niekoľkými mostíkmi. Obdĺžnikové bazény vo väčšej hĺbke figurovali aj ako plavecké bazény, napr. vo vile Poppaei Sabiny v Oplontide (Obr. 13).

Druhým typom bazénov je bazén v tvare obdĺžnika s jedným polkruhovým výklenkom na krátkej strane. Populárnym bol už od 1. storočia pred n. l. až približne po Traiána. Takéto bazény sa našli v Pompejoch, v Ostii, v Dome morských bohov vo Vienne.

¹²¹ Plínius Starší – *Haturalis Historia*, IX (zo zhrnutia prekladateľa Františka Nemečka)

¹²² Dom kruhového chrámu v Ostii

¹²³ vily v Echternach a v Merch v Luxembursku

¹²⁴ Cicero – *De legibus* II, 1, 2; *Ad fratrem III*, 9, 7

¹²⁵ Plínius Starší – *NH XXXVI* (Rímske pamätihodné stavby)

Iným variantom bol vodný kanál bez výklenku obiehajúci okolo celého bazéna, typický pre peristylové záhrady, napr. Dom amfiteátra a Dom Mithru v Méride v Španielsku, Vaison-la-Romaine, Vienne, Ptolemais v Líbyi, Bulla Regia v Tunisku.

Tretím typom je bazén v tvare obdĺžnika s dvoma polkruhovými výklenkami na dlhých alebo na krátkych stranách. Podľa nálezov a archeologickej evidencie sa datuje jeho výstavba do obdobia od 80 n. l. až po Hadriána, ale to sa netýka provincií, pretože u niektorých lokalít v Španielsku sa ich datovanie pohybuje v rozmedzí 3. storočia n. l. (La Malena) a v Maroku až do 4. storočia n. l. (Volubilis) ako aj vila vo Welschbillig v Nemecku má tento typ bazénu datovaný takisto do 4. storočia n. l. Výnimkou je v tomto prípade len úzky pruh „ostrova“ a tvarom tak evokuje závodnú dráhu v cirkoch¹²⁶.

Štvrtým typom je opäť bazén v tvare obdĺžnika so štyrmi polkruhovými výklenkami na dlhých aj na krátkych stranách, doplnený o štyri pravouhlé výklenky na konci dlhých strán. Výklenky sa rôznili a varíovala sa ich kombinácia v závislosti od celkovej dĺžky bazéna. Najstarším príkladom je bazén z Domu Meleagra v Pompejach, kde je uprostred bazénu fontána a na jednej z jeho krátkych strán je pri schodoch situovaná ďalšia kaskádovitá fontána. Uvažuje sa o tom, že ďalej tento typ rozvinul Rabírius, architekt v službách Domitiána, keďže sa takýto bazén našiel v paláci na Palatíne (*Domus Augustana*)¹²⁷. Tento typ pokračuje až do 1. ½ 2. storočia n. l. (Trajánova Schola v Ostii, domy v Italice v Španielsku) a v ďalších provinciách sa tento typ udržal až do 1. ½ 3. storočia n. l. (Cherchel, Volubilis).

Piatym typom je bazén v tvare polmesiaca či písmena D. Situovaný bol na okraji peristyla alebo portika, aby tak bol naňho výhľad z *triclínia*. Pergoly alebo oplotenia mohli lemovať takýto bazén kvôli tieňu a spolu so strechou portiku zabraňovali priamemu slnku zohrievať vodu. Polmesiacové bazény sa našli prevažne v provinciách severnej Afriky¹²⁸ a zaraďujú sa do obdobia od konca 1. storočia n. l. až po 3. a 4. storočie n. l. Dekorované boli kamennými doskami, omietnuté alebo u bohatších domov aj zdobené mozaikami s morskou tematikou i s lovom rýb.

Šiesty typ predstavuje bazén v tvare štvorca či obdĺžnika, v ktorom sú pomocou vodotesných kaziet alebo dlaždíc vytvorené „ostrovčeky“ vyplnené zeminou (Obr. 12), na

¹²⁶ Sidonius – *Epistulae II, 2, 19* hovorí o usporiadaní takých závodov v bazéne predstavujúcom dráhu cirku či hippodromu.

¹²⁷ Polkruhové výklenky sú navyše zakončené ďalšími pravouhlými výklenkami a každý pravouhlý výklenok je zakončený párom zaoblených výklenkov.

¹²⁸ Dom dvoch fontán v Dougge a Dom kaskád v Utice v Tunisku, Dom Maternov v Carranque v Španielsku (s mozaikou s morskou tematikou – Ókeanos), Thurburbo Maius (Ókeanos sprevádzaný néreovkami a tritónmi na mozaikovom dekóre).

ktorých sa pestovali kvetiny a iná zeleň. Ostrovy mohli mať rozmanitý tvar (polkruhovú, polovica polkruhu, v strede mohla byť fontána, jeden veľký ostrov s polkruhovými alebo pravouhlými výklenkami, tvar *pelty* – amazonského štítu), no vždy boli paralelne usporiadané. Vyskytujú sa od 1. storočia n. l. až do 3. storočia n. l.¹²⁹

Posledným typom bazénu je bazén s viacerými krídlami, bazén spojený z viacerých bazénov. Je charakteristický pre neskoršie obdobie od 2. 1/2 2. storočia n. l. až po 3. a 4. storočie n. l. Tento typ sa dobre dochoval vo vile na Piazza Armerina na Sicílii, kde sa na druhom nádvorí našiel „trojitý“ bazén pozostávajúci z dvoch polmesiacových bazénov (polkruhy smerujú proti sebe) spojených s obdĺžnikovým bazénom s dvoma polkruhovitými výklenkami (smerujú von) a s uprostred sa nachádzajúcou fontánou stojacou na pilieri. Medzi iné lokality patrí Périgueux a Dom mozaiky s Dionýsom v Cologne vo Francúzsku, Casa de la Exedra v Italice v Španielsku, Dom Európy v Cuicul v Alžírsku, Apamea v Sýrii.

6. 7. Fontány a automata

Voda bola dôležitou súčasťou života Rimanov, a preto si svoje záhrady okrem bazénov zariaďovali aj fontánami. Mechanizmus na princípe vodného tlaku však nedovoľoval vystrekovaniu vody do veľkej výšky. Fontány predstavovali akúsi architektonickú adaptáciu prírodných prameňov a horských potôčikov, rovnako ako *nymphaea* a *nymphaea aediculového* typu. Vo fontánach voda jemne žblnkotala a osviežovala vzduch. Veľkosť a množstvo fontán v záhrade záviselo od majetku majiteľa domu či vily. Fontány boli častým námetom na nástenných freskách (Líviina vila v Primaporte, Meecenatovo auditórium v Ríme vila Poppaei Sabiny v Oplontide (Obr. 24, 25 a 26), Dome Venuše v mušli v Pompejach (Obr. 27)). Ešte je dôležité poznamenať, že voda vo fontáne mohla žblnkotať nanajvýš tak hodinu až dve, kým otroci napumpovali dostatočné množstvo vody. Tak bola fontána jednou z hlavných atrakcií na hostinách a banketoch.

Fontány boli v záhrade umiestnené v súlade s jej pravidelným architektonickým usporiadaním. Oplotenia a balustrády pre ne vymedzovali výklenky, alebo boli situované doprostred bazénu, kde najviac vynikali. Najčastejším a najrozšírenejším typom fontán boli tie v tvare nádoby (kalichovitý kratér, tvary podobné kantharu a iným pohárom, tvary širokej misy) a vytesané z mramoru. Ich povrch bol reliéfne zdobený jemnými kanelurami (Obr. 28), akanthovými lístkami alebo aj figurálnou dekoráciou (božstvá spojené so záhradou – Venuša, Pan, Erós, Silénos, mainady, satyrovia, puttí, nymfy...). Pekným príkladom je fontána v tvare

¹²⁹ Dom Mithry v Méride v Španielsku, Dom svastík v Conimbrige v Portugalsku, *Domus Augustana* na Palatíne, Dom kaskád v Utice v Tunisku, Volubilis v Maroku.

širokej misy z Domu Ceiov v Pompejach. Po obvode sa striedajú akanthové listky s levími hlavami, z ktorých voda vytekala do priehlbiny v podlahe a bola odvádzaná kanálom. Vývody v tvare levích hláv, prípadne hlavy pantera patrili medzi veľmi obľúbené. Takisto sa našli vývody z bronzu v podobe vtákov – páva a havrana – , hada, píniovej šišky, rýb a masky satyra či divadelnej masky, najmä u fontán na verejných priestranstvách.

Z nálezov poznáme iný typ fontán – figúry záhradných božstiev, riečnych nýmf a puttí ako vylievajú z nádoby vodu. Málo príkladov je z bronzu, viac však z mramoru. Vo vnútri sochy a nádoby bol vydlabaný kanál, do ktorého sa zaviedli rúry cez ktoré sa napumpovala voda. Figúry mohli stáť solitérne na podstavci uprostred bazéna alebo vo výklenku priamo v záhrade. Umiestňovali sa aj k stene portiku alebo k stene vymedzujúcej záhradu celkovo. Figúru mohli dopĺňovať aj ďalšie, napríklad postavy zvierat a vtákov.

Ďalším typom či druhom fontány boli fontány napodobňujúce kaskády. Asi v tvare osemuholníka alebo šesťuholníka sa striedali malé schodíky s deliacimi prvkami ako pilastre alebo reliéfne upravené panely s motívom záhradných božstiev či inou figurálnou dekoráciou. Voda tak vyvierala zo stredu a stekala po schodíkoch ako kaskáda prírodných prameňov (inak napodobňované aj v *nymphaeae*, kde sa povrch ešte zdrsnil obkladmi z tufu a pemzy) do príslušnej nádržky okolo. Dnes môžeme vidieť takúto fontánu *in situ* v záhrade domu Loreia Tiburtina v Pompejach, kde predeľuje dlhý *euripus* (Obr. 29). V provinciách napr. v Cherchel v Alžírsku.

Tzv. *automata* boli zložité mechanizmy spočívajúce v systéme sifónu a tlaku vody a vzduchu, ktorý umožňoval vode tiecť aj z dvoch fontán nad sebou. Fontány dopĺňovali figúry z bronzu, ktoré sa mohli pohybovať. Žiadny takýto nález nemáme, ale spomínajú sa v literárnych prameňoch (Vitruvius, Athénaios a Heron z Alexandrie). Vitruvius opisuje ich fungovanie na princípe Ktésibiovej pumpy: „Zhotovuje sa z bronzu. Její spodní část je tvořena dvojicí poněkud od sebe vzdálených cylindrů, ze kterých odbočují souměrně na stranu vidlicovitě připojené spojovací roury ústící do komory uprostřed. Na horních otvorech těchto rour jsou v komoře přesně utěsněné záklopy, které uzavírají otvory ústí a zabraňují, aby voda vytlačená tlakem vzduchu do komory odtékala zase nazpět. Nad komorou je upevněn poklop ve tvaru převrácené nálevky. Je spojen s komorou zaklínovanou stahovací svorkou (zděří), aby ho nemohl nadzvednout tlak vody veňnané do komory. Nahoře je k poklopu vertikálně připojena roura zvaná násadec. Nad otvory ve dnech cylindrů jsou položeny záklopy o něco pod spodními otvory spojovacích rour. Když pak silné, na soustruhu ohlazené a olejem namaštěné písty, které jsou připojeny na táhlech a vahadlech, tlačí v cylindrech shora na vzduch a na vodu v nich, uzavřou se záklopy ve dnech cylindrů a pod tlakem pístů

*se vhání voda spojovacími rourami do komory a vylévá se do ní. Odtud ji převezme poklop a tlakem vzduchu ji vyžene násadcem do výše. Tak se dodává voda z místa položeného níže pro vodotrysky do postavené nádrže.*¹³⁰

¹³⁰ *Deset knih o architektuře X, 7, 1 - 4*

7. Záhradná plastika

Okrem iných dekorácií, akými boli pergoly, oplotenia, girlandy a iné, sa v záhradách nachádzali aj sochy bohov, múz, satyrov, mainád, detí a pod. Skulptúry sa prevažne umiestňovali v pravidelnej symetrii voľne v záhrade, často výklenky plotov a balustrád vymedzovali pre ne určený priestor. Ale situovali sa aj v interkolumniách portikov a peristylov, dopĺňali *aediculy* a *nymphaea*, boli súčasťou fontán. Umiestňovali sa aj voľne v záhrade, aby bol na nich výhľad z *triclínia* či iných miestností domu. Obkolesené boli aj stromami, aby tak vynikla ich prítomnosť. Najrozšírenejším materiálom bol biely mramor, výnimočne farebné druhy mramoru, ale aj drevo, čo sa však nezachovalo, bronz a terakota hlavne pre sochy menšej veľkosti.

V bohatších vilách sa vyskytovali aj umelecké skvosty a kópie známych diel, čo vypovedalo o túžbe pôsobiť intelektuálne. „Z *Práxitelových děl je v Římě Flora, Triptolemos, Ceres v zahradách Serviliánských, sochy Dobrý zdar a Štěstěna na Kapitolu, rovněž bakchantky Mainady a thyady, nazývané též karyatidy, dále sochy kněžek a venkovští bůžkové Siléni mezi pomníky Polliona Asinia; též Apollón Neptunus. ...S těmito díly zápasí věhlas Skopův. Od něho jsou... slavná sedící Vesta s postrannými pochodněmi v zahradách Serviliánských;*“¹³¹

Tiež stojí za zmienku, že nie každý si mohol dovoliť vlastníť sochy, a tak ako náhrada dobre poslúžila aj zadná stena vymedzujúca priestor záhrady, na ktorú sa slávne diela namaľovali. Niektoré záhrady mali tematicky usporiadané plastiky¹³², no len vzácne. Sochy reflektovali individuálne požiadavky a vkus majiteľa vily. Nie každý si mohol dovoliť sezónne a podľa módy obmieňať plastiky v záhrade, a tak sa sochy dedili a prenechávali z generácie na generáciu.

Najranejším príkladom záhradnej plastiky boli oltáre zasadené do voľnej prírody alebo sa nachádzali vo vidieckych vilách. Oltáre sa situovali tiež do *átrií* alebo do *aedicul* v záhradách, naproti stene vymedzujúcej záhradu. Často však stáli solitérne v záhrade doplnené o strom alebo kríky, dekorované kvetinami.

Oltáre sa takisto nachádzali v malých svätyniach a chrámoch vo vidieckych a rozľahlých mestských vilách¹³³ alebo v ich tesnej blízkosti. Život Rimanov bol prestúpený bohmi a ich plastikám a oltárom v záhradách sa snažili vytvoriť čo najhodnovernejšie

¹³¹ Plínius – *Naturalis Historia XXXVI, 5*

¹³² Napr. plastiky Dionýzovského okruhu, Venuša so sprievodom, Diana a lovecké psy, Apollón a múzy...jednoducho skupiny sôch rovnakej tematiky prevzaté z mytológie či už gréckej alebo rímskej.

¹³³ Lucullove a Sallustiove vily v Ríme

podmienky, preto každému bohu či božstvu vysadili príslušný druh stromov a rastlín: „*Lesy boli chrámom bohů a ešte dnes sa zasväcuje podľa starého zvyku najvýznamnejší strom bohu. Také ctíme sochy bohů trpytící se zlatem a slonovinou, a to víc než háje a klid v nich. Dub je dosud Iovův, vavřín Apollónův, oliva Minervina, myrta Venušina, topol Herkulův. My věříme dokonce, že lesy patří božstvům jako nebi, totiž faunům, silvanům a nymfám.*“¹³⁴

Aj Plínius Mladší popisuje svoj statok v Laurente: „*Na pokyn haruspiků mám přestavět, zlepšit a zvětšit Cereřin chrám na svých pozemcích, už starý a těsný, zvláště když je o výročním svátku hojně navštíven... vystavím-li chrám co nejkrásnější a přidám-li k chrámu dvě kolonády, jednu určenou pro bohyni, druhou pro lidi... Vždyť nemohou být postaveny (kolonády) kolem chrámu, neboť z jedné strany je obklopen řekou a strmými břehy, z druhé strany cestou. Za cestou je prostorná louka, na níž lze poměrně vhodně umístit kolonádu proti vlastnímu chrámu;*“¹³⁵

Varro uvádza šesť dvojíc bohov súvisiacich s poľnohospodárstvom a záhradníctvom: Jupiter a Tellus (Jupiter ako vládca nebies a Tellus ako matka zem boli zodpovední za ovocie), Sol a Luna (slnko a mesiac boli zodpovední za siatbu a žatvu), Ceres a Proserpina (zodpovedali za obilie a všetko s ním spojené), Liber a Bacchus (zodpovedali za hrozno a víno), Robigus a Flóra (Robigus zodpovedal za pleseň a Flóra za kvety, takže ak boli oni dvaja v harmónii, pleseň sa nedotkla úrody), Minerva a Venuša (olivky a záhrada ako celok), Lympha a Bonus Eventus (Lympha ako bohyňa dažďa a Bonus Eventus ako dobrý koniec zodpovedali za zavlažovanie a rast plodín)¹³⁶.

7. 1. Bohovia

Veľmi obľúbenou bohyňou bola Venuša, ktorá zodpovedala za záhradu ako celok, za plodiny a kvety v nej vypestované. Prevzala aspekty gréckej Afrodity a atribúty starorímskych bohýň Flóry a Pomony¹³⁷. Zobrazovaná bola ako cudná Venuša zahaľujúca si cípom látky čo mohla, v pozícii keď sa skláňala pre niečo, upravujúca si vlasy, sandále, pripravujúca sa na kúpeľ¹³⁸, alebo ako sa vynárala z mora a sprevádzaná delfínmi. Hrebenačky, delfíny, lastúry a mäkkýše boli v úzkom súvisi s Venušou a jej vzťahom k moru, vode a vlhkosti, ktorá zabezpečovala dobré zavlažovanie záhrad a tým aj rast zdravých

¹³⁴ Plínius Starší – *Naturalis Historia XII, 2, 3*

¹³⁵ Plínius Mladší – *Epistulae IX, 39* (List Mustiovi)

¹³⁶ *RR I, 1, 5*

¹³⁷ Flóra bola bohyňou kvetov a Pomona bohyňou ovocných sádov a plodov.

¹³⁸ Dom Julie Félix v Pompejach

plodín¹³⁹. Prítomnosť Venuše v záhrade bola reprezentovaná aj jej zasvätenými rastlinami – ružou a myrhou, a holubicami. Venuša sa zobrazovala v sprievode troch grácií: Aglaie, Thalie a Euphrosyny, v kontexte mytologickom: s jablkom ako trofejou z mýtu o Paridovom súde¹⁴⁰.

Vedľa Venuše bol aj Mars spájaný so záhradami, najmä ako ich ochranca pred chorobami a nákazami, pred škodcami a neúrodnosťou. Pekným príkladom je freska z Domu Venuše v mušli z Pompejí, kde je Mars zobrazovaný po jej boku (Obr. 30). Okolo Canopu v Hadriánovej vile v Tivoli sú plastiky okrem Venuše, satyrov a Siléna aj plastiky Marta (Obr. 35), amazoniek a gréckej Athény. Dá sa predpokladať, že takéto vojenské božstvá platili aj ako ochrancovia záhrad.

Lovecké scény boli tiež významným námetom pre maľby, mozaiky a plastiky v záhradách. K tejto loveckej téme sa radí aj zobrazenie Diany, v krátkej tunike s lukom a tuľajkou so šípami sprevádzaná jeleňom, laňou alebo loveckými psami ako loví divú zver¹⁴¹ (Obr. 31). Ak si majiteľ domu nemohol dovoliť nechať vyrobiť sochy, tak si scény lovu nechal aspoň namaľovať na zadnú stenu či na stenu portiku, niekedy s nostalgiou po východných *paradeisoi*. Naproti tomu sa zobrazovali aj pokojné scény s mierumilovnými a skrotenými zvieratami (Obr. 32).

Apollón bol takisto častým námetom plastík v záhradách. Predstavoval krásu ideálneho mladíka a ako patrón hudby a umenia bol spodobňovaný v sprievode múz. Zobrazovali ho aj v mytologickom kontexte. Napr. v záhradách Maecenatových je znázornený Apollón v súťaži s Marsom a jeho následné potrestanie. V Sallustiových záhradách zas bola skupina plastík s tematikou potrestania Niobovcov. Jeho prítomnosť bola zaznamenaná nielen sochami (Obr. 33), ale aj rastlinami jemu zasvätenými: vavrín a hyacint¹⁴².

Priapus bol synom Afrodity a Dionýsa a jeho kult bol do Ríma prenesený z Lampsaku z Malej Ázie. V Ríme tak nahradil kult starobylého Mutuna Tutuna, ktorý dokázal ochrániť ľudí pred zlobou. Priapus tak plnil funkciu ochrancu plodín, jeho sochy sa stavali v ovocných sadoch, vo viniciach a v malých záhradkách pre účely kuchyne. Takisto

¹³⁹ Rocher

¹⁴⁰ Dom Vettiov v Pompejach

¹⁴¹ Plastika psov napadajúcich kanca sa našla v Dome kytharisty v Pompejach.

¹⁴² Mladík Hyakinthos bol synom spartského kráľa a Apollónovým miláčikom. Boreás sa tiež do Hyakintha zamiloval, a pri hre v hode diskom zmenil smer vetra a disk zasiahol Hyakintha do hlavy. Z jeho krvi po Apollónovom bedákaní a vyslovení, nech jeho pamiatka žije večne medzi ľuďmi, začali rásť kvety s tmavomodrými lupeňmi. Tak spomienka žila medzi ľuďmi, ktorí ho oslavovali v dňoch slávností hyakinthií. Gréci sa domnievali, že na lístkoch divokého hyacintu je možné prečítať slová „aj, aj“, tzn. „beda, beda“. Sviatky na počesť boha Hyakintha, ktorý bol predtým bohom pastierov, tzv. hyakinthie, sa oslavovali v júli predovšetkým Dórmami na Peloponnéze, v Malej Ázii, v južnom Taliansku, na Sicílii a v Syrakúzach. Tvrdilo sa tiež, že cibulkami hyacintu je možné zdržať dospievanie chlapcov.

dohliadal a zodpovedal za správny chod poľnohospodárskych a záhradníckych prác. Mal význam aj pre úrodnosť pôdy a v tomto kontexte sa zobrazoval so zvýraznenými genitáliami, a tak bol inšpiráciou pre vznik obscénnych príhod a vtipov v literatúre. Jeho sochy sa väčšinou vyrábali z dreva, keďže slúžil ako strašiak v záhrade, ale výnimky sú aj z mramoru. Je zobrazovaný aj v spoločnosti malých chlapcov ako mu zdvíhajú tuniku.

Amor či Erós bol tiež častým námetom. Zobrazoval sa ako malý buclatý chlapec s lukom a šípmi, ako skrčený spiaci chlapec alebo už aj ako mladík objímajúci svoju družku Psýché¹⁴³.

Asi najfrekventovanejším božstvom prítomným v záhradách nielen plastikami, ale aj svojimi atribútmi ako brečtan a vínná réva obrastajúca pergoly, bol Dionýzos, či asimilovaný Bacchus, ktorý vystriedal starorímskeho Libera, boha plodnosti a úrodnosti. Bacchus sa zobrazoval ako mladík s dlhými kaderami a s brečtanovým vencom okolo hlavy alebo s hompálajúcimi sa strapcami hrozna, držiaci kantharos a často v spoločnosti svojich kumpánov Siléna, Pana, faunov, kentaurov a nýmf, satyrov a mainád, niekedy obkolesený delfínmi a pantermi, jazdiaci na panterovi. Jeho sprievod bol aj častým námetom pre fontány, kedy postava satyra držala vínný mech, z ktorého vývodu vytekala voda. V súvislosti s Dionýzom sa zobrazovala aj Ariadne a jej opustenie Théseom. Obscénne motívy opitých satyrov prenasledujúcich mainády patrili tiež medzi obľúbené. Sochy satyrov (Obr. 34) sa umiestňovali aj do verejných záhrad s portikmi, ale plastiky tohto Dionýzovského okruhu boli časté aj na *oscillách* a *pinakoch*.

Zbožštený hrdina Herkules bol vítaným námetom pre záhradné plastiky. Ako ochranca všetkého živého sa v záhradách zobrazoval v spojitosti s mytológiou a svojimi dvanástimi prácami. Strom jemu zasvätený bol topoľ.

Veľmi častým bolo spodobnenie boha Herma/Merkúria (Obr. 1, tu však celá figúra) ako hermovky, hraničného kameňa/stély s prepracovanou hlavou Herma. Na stéle mohli byť jemne vyryté pohlavné údy a pridané aj chodidlá. Hlava Herma je pokrytá hustou krátkou či dlhou bradou a rovnako aj kučeravými vlasmi. V oblasti ramien sa pridala aj drevená klada, na ktorú sa zavesil krátky plášť cestovateľov. Na hermovkách sa okrem samotného Herma spodobňovali aj Dionýzos a Iánus, s dvoma tvármi, jednou zobrazujúcou mladíka a druhou predstavujúcou starca. Hermovky z mramoru stáli solitérne, symetricky usporiadané v záhrade, alebo figurovali ako deliace priečky v balustrádach, napr. vo vile vo Welschbillig v Nemecku, lemovali cestičky v záhrade, alebo stáli pri jej vchode.

¹⁴³ z Domu Amora a Psýché v Ostii

7. 2. Múzy, nymfy a riečni bohovia

Múzy sa nachádzali v záhradách intelektuálov alebo milovníkov umenia. Nemuseli byť vždy zobrazené spolu, ale sprevádzali svojho patróna Apollóna. Sú to figúry zahalené do plášt'a, stojace či sediace, s poznávacím atribútom. Múzy boli dcérami Dia a Mnemosyné, bohyne pamäti. Dokopy ich bolo deväť: Kalliopé (múza epickej poézie), Euterpé (múza lyriky), Erató (múza milostných piesní), Melpomené (múza tragédie), Thaleia (múza komédie), Terpsichoré (múza tanca), Kleió (múza histórie), Úraniá (múza astronómie) a Polyhymnié (múza posvätných hymnov).

Nymfy sa zobrazovali ako mladé panny v spoločnosti Dionýza, o ktorého sa aj starali (Philia, Korónis a Klyda). V ruke držali mušľu alebo nádobu, z ktorej vytekala voda, a tak boli vďačným námetom pre plastiky fontán. Predstavovali malé riečne pramene.

Riečni bohovia a personifikácie riek sa zobrazovali ako muži s dlhou bradou pololežiaci alebo ležiaci a v značnej veľkosti. Pekným príkladom je už niekoľkokrát spomínaný Canopus Hadriánovej vily v Tivoli, ktorého prístupová cesta bola dekorovaná personifikáciou Tiberu (Obr. 36) a Nílu.

7. 3. Žánrová plastika a amorkovia

Žánrovú plastiku predstavujú solitéri alebo skupiny pastierov a roľníkov, rybárov, starých ľudí a malých detí. Charakteristickým znakom je ich realistické spodobnenie, ktorého paralely môžeme badať v helenizme. Je tu aj istá snaha priblížiť sa prostredníctvom pastierov idyllickej arkadickej krajine.

Plastiky malých detí¹⁴⁴, puttí alebo malých amorkov, zväčša malých chlapcov vo veku 6 – 8 rokov, bacuľatých s krídlami, aj bez nich predstavujú akúsi odľahčenú tematiku. Zobrazovaní sú ako zápasia so zvieratami, s husou, spiaci alebo vláčiaci veľké nádoby ako skulptúry fontán.

7. 4. Atléti, zápasníci, filozofovia, básnici

Plastiky atlétov (Obr. 37 a 38) a zápasníkov¹⁴⁵ boli spájané s tematikou *thermov* a *palaestier*, predstavovali svojbytný tematický okruh. Cieľom bolo navodiť atmosféru gréckych *gymnasií* a *Académie*. Sprevádzané boli sochami filozofov (Obr. 39) a hermovkami. K tejto skupine by sa dali zaradiť aj sochy efébov, mladíkov, básnikov (Obr. 41) a sochy dôstojných rímskych občanov (Obr. 40).

¹⁴⁴ Dom cudných milencov v Pompejach

¹⁴⁵ Villa dei Papyri v Herculaneu

7. 5. *Oscilla a pinakes*

Oscillum predstavovalo formu závesnej dekorácie portiku medzi jeho stĺpmi. Boli to vlastne reliéfne dosky, z mramoru alebo lacnejšie aj z dreva či z terakoty, v tvare kruhu, obdĺžnika/štvorca, pelty alebo masky. Zavesené boli cez železný hák na lanku, drôte alebo na retiazke. Obe strany museli byť reliéfne spracované, predná v hlbšom a zadná v plytšom reliéfe, pretože na nich bolo vidieť ako zo záhrady, tak aj pri vstupe z portika do nej. Motívy boli prevzaté z mytológie, z kultu Dionýsa¹⁴⁶ a Venuše, tematika dvanástich Herkulových prác¹⁴⁷. Masky znázorňovali tváre satyrov¹⁴⁸ a mainád, s vypúlenými očami a otvorenými ústami.

Pinax bol obdĺžnikového tvaru a predstavoval reliéfny panel spracovaný z oboch strán. Bol väčší a ťažší než *oscillum* obdĺžnikového tvaru, a tak bol postavený na mramorovom pilieri/stojane. Podstavec mohol byť nezdobený, ale našli sa aj príklady s plytkým reliéfnym dekórom s motívmi vínnych alebo akantových listov. Mal aj podobu jednoduchej stély alebo stĺpu. Pinaky nemuseli stáť len na podstavci, ale na freskách sú zobrazené voľne položené na balustrádach, plotoch, alebo pri zadnej stene¹⁴⁹.

7. 6. *Slnečné a vodné hodiny*

Slnečné hodiny sa často umiestňovali do záhrad, kde bol dobrý výhľad na ne a tieň, ktorý ukazoval presnú hodinu. Číselník mohol byť jednoducho vyrytý na panel na zemi, doplnený o dekór v podobe levích láb, alebo mohli byť vyrobené z bloku kameňa.

Vitruvius hovorí aj o niekoľkých druhoch slnečných hodín: „*Hodiny ve formě polokruhu, vyhloubeného v kvádru a seříznutého ve shode s výškovým úhlem světového pólu, vynalezl prý Chaldejec Bérósos. Hodiny tvaru miskovitého nebo tvaru duté polokoule Aristarchos Samský, tentýž i hodiny ve formě vodorovného kotouče. Pavoukovité hvězdář Eudoxos, ač někteří říkají, že to byl Apollónios. Hodiny ve tvaru plinthu či stropní kazety, jaké jsou umístěny i v cirku Flaminiově, syrákúský Skopinas. Parmenión hodiny zvané „pros ta historúmena“ (pro známa místa), Theodosios a Andriás hodiny zvané „pros pán klíma“ (pro každou zeměpisnou polohu), Patroklés hodiny ve formě dvojsečné sekery, Dionýsodóros kuželovité a Apollónios toulcovité, přičemž mužové shora uvedení i celá řada jiných vynalezli a po sobě zanechali ještě i jiné druhy hodin, kuželovité hodiny pavoukovité, prohloubené plotnovité a antiborejské.*“¹⁵⁰

¹⁴⁶ napr. v tvare kruhu z Domu s Tělefovým reliéfom z Herculanea so zobrazením mainady v extatickom tanci alebo Pan s pochodňou

¹⁴⁷ napr. v tvare pelty z Domu kytharisty v Pompejach

¹⁴⁸ Dom Neptúna a Amfitrité v Herculaneu

¹⁴⁹ Dom Zlatých amorkov v Pompejach

¹⁵⁰ *Deset knih o architektuře – IX, 8, 1*

Slnéčné hodiny sa orientovali podľa dĺžky dní a nocí, ktoré boli rozdelené do dvanástich hodín. Na ciferníku bola polkruhovou čiarou zobrazená jarná a jesenná rovnodennosť, zimný a letný slnovrat. Uprostred bol umiestnený gnómon a podľa tieňa, ktorý vrhal na ciferník sa určovala hodina dňa. Na plochých slnečných hodinách sa čiara rovnodennosti vyryla skrze ciferník a zimný a letný slnovrat smerom hore a dole od čiary rovnodennosti. Ploché hodiny boli bežnejšie v domoch chudobnejších majiteľov, ale najznámejšími sú slnečné hodiny pred Augustovým mauzóleom. Hodiny vytesané z kusu mramoru boli časté napr. na fórach ako v Pompejach pred Apollónovho chrámu.

Vitruvius pripisuje vynález vodných hodín Ktésibiovi a tiež uvádza viacero druhov vodných hodín. Spočívali vo vztlaku vody, ktorá zdvíhala nádobku (*fellas*) s pákou a ozubeným kolieskom, pomocou ktorých sa vytváral pomalý otáčavý pohyb. „*Na těchto hodinových přístrojích jsou hodiny vyznačeny buď na sloupku, nebo na hranolu a figurka, stoupající zdola, na ně po celý den ukazuje ukazovátkem. Zkracování nebo prodlužování délky hodin má nutně za následek, že je potřeba vkládat nebo odnímat podle dní a měsíců korekční klíny.*“¹⁵¹

¹⁵¹ Vitruvius – *Deset knih o architektuře IX, 8, 5 - 6*

8. Fauna a flóra v záhradách

Varro sa zmiňuje o voliérach, králikárňach a o rybníkoch¹⁵², ktoré mali ako okrasnú, tak aj praktickú funkciu. Vo vidieckych vilách sa nachádzali aj holubníky, tzv. *columbaria*. Za lahôdku sa považoval plch sivý/obyčajný (*Glis glis*) a choval sa vo veľkých terakotových nádobách s dierami, v tzv. *glirariách*¹⁵³. Mačky boli v záhradách prevažne na chytanie myší a iných škodlivých hlodavcov a niekedy sa považovali aj za rodinných maznáčikov. Psy strážili dom a boli prevenciou proti zlodejom. To už naznačovali mozaiky s povestným „*cave canem*“ pri vstupe do vily. Vo vile vo Welschbillig je vymedzený areál pravdepodobne pre chov zvierat, na ktoré potom majiteľ usporadúval lov. To malo pripomínať východný *paradeisos*.

Med sa cenil nadovšetko a niekoľko autorov¹⁵⁴ zanechalo rady, ako správne chovať včely. Úle by sa mali umiestniť na severnú stranu záhrady a tam by sa mali vysadiť vysoké stromy, aby tak chránili úle proti vetru. Na južnej strane by sa mali posadiť kriky a rastliny, ktoré včelám poskytnú potravu. Tak sa odporúča ďatelina lúčna (*Trifolium pratense* L.), materina dúška (*Thymus serpyllum* L.) alebo rozmarín lekársky (*Rosmarinus officinalis* L.). „Úl je nejlepší z kůry a má hledět k severovýchodu. Je nutno hubit pavouky a můry. Včely se přikrmují vinnou šťávou a rozetřenými flky; pití se jim podává navlhčenými hadry.“¹⁵⁵ Úle sa stavali z vydlabaného kmeňa stromu, z jeho kôry alebo z vrbového prútia či z hlíny. Ďalej Plínius hovorí o včelách a ich úl porovnáva s táborom: deľba, práca, morálka. „Včely kulaté jsou lepší než protáhlé. Divoké jsou vznětlivější, ale dělnější. Včely trpí nemocemi a škůdci. Nepřáteli včel jsou pavouci, motýli, červotoč, z přírodních úkazů jim škodí ozvěna a mlha.“¹⁵⁶

V rímskych záhradách sa rastliny spočiatku pestovali len na účely prípravy jedla, alebo na prípravu liekov a masť. Až s postupom času a s poznávaním okolitých krajín začali do Ríma prenikať aj ďalšie druhy, prípadne sa Rimania pokúšali o ich nové kultivary. Správy o rastlinstve a o živočíšnej ríši máme u Plínia Staršieho, u Cata a u Varra. Dnešné moderné názvy jednotlivých druhov pestovaných rastlín a stromov nie stále korešpondujú s názvami latinskými, ktoré často vznikali na gréckom základe.

¹⁵² *ornithones, leporaria, piscinae*

¹⁵³ správy o tom u Varra v tretej knihe

¹⁵⁴ Columella, Palladius, Plínius Straší, Varro

¹⁵⁵ Plínius Starší – *Naturalis Historia*, XXI

¹⁵⁶ Plínius Starší - *Naturalis Historia*, XI

8. 1. Rastliny pestované pre účely medicíny

Významným prameňom pre túto oblasť je Plínius Starší¹⁵⁷, ktorý sa v širokom uhle zameriava na rastliny pestované v záhradách, osobitne ich prejednáva pri všemožných druhoch ochorení a nákaz, úrazov a pri poštípaní hadom. Tak napr. blahodarne sú pastilky zo šťavy semien divokej uhorky a popola pre oči a v spojení s miazgou aj proti kožným chorobám, reďkev sa považovala za protijed pri poštípaní škorpiónom a proti otrave z húb, šalát locika zasa miernil popáleniny a pohlavnú žiadostivosť a vraj zaháňal aj milostné predstavy vo sne, petržlen sa užíval ako preventívum pri zvracaní, žerucha miernila pohlavnú vášeň a liečila slezinu i rakovinotvorné nádory, aníz sa pridával do chleba pre svieži dych, slez zasa proti poštípaniu osami a škorpiónmi, šťavel' spolu so sadlom bol údajne skvelý na štítnu žľazu, ľan sa používal ako kozmetický prípravok na pleť, semeno fenikla vo víne na choroby ucha a jeho listy zas vyhánali kamienky.

Podľa Plínia si ani Pythagorás nevedel vynachváliť horčicu, ktorá pomáhala proti poštípaniu hadom, otrave hubami, bolestiach zubov a brucha, pri epilepsii a astme, eliminovala modriny. Z rastlín sa pomocou medu, oleja a vína vyrábali masti a odvary.

Víno sa takisto považovalo za všeliak na všetky choroby tela aj duše. Pridávali sa doňho aj extrakty z ovocia. Bežné boli jablká a hrušky, ale sú známe aj drieň obecný (*Cornus mas*), mišpuľa obecná (*Mespilus canescens*), moruša biela (*Morus alba*), muchovník (*Amelanchier alnifolia*), rohovník obyčajný (*Ceratonia siliqua*, známy aj ako svätotrávny chlieb), granátové jablká. Okrem pridávania ovocia sa víno korenilo a to medom, myrhou, miazgou, farbilo sa vraj popolom. Plínius popisuje jednotlivé druhy vín talianskych, ale aj zámorských. Falernské víno sa podávalo pacientom pri rekonvalescencii, medzi liečivé vína uvádza aj odrodu labrusko z lesnej révy, ktoré zrážalo vysokú teplotu. Voda, ktorá sa do vína primiešavala bola dažďová, aj morská. Ďalej uvádza, že víno pôsobilo na plodnosť ženy a silu muža a niekedy vraj viedlo k potratu.¹⁵⁸

Plínius sa zmieňuje tiež o úžitku mastí. Vraj majú pôvod v Perzii a Alexander zabavil vzácnu skrinku s masťami Dáreiovi. „*Přepych užívat masti byl přijat i námi jako oblíbený a ceněný požitek života. Mastmi se vzdává i poslední čest zemřelým.*“¹⁵⁹ Masti sa dovážali aj z grécka a to masti z Délu, kosatcová masť z Korintha.

¹⁵⁷ NH – XX, 23 – 31 (v týchto knihách sa venuje rastlinám využívaným v medicíne)

¹⁵⁸ NH XIV, 6 - 19

¹⁵⁹ NH XIII, 1

8. 2. Rastliny pestované pre výrobu voňaviek a pre dekoratívne účely

Parfémy sa vyrábali z rôznych častí rastlín, z ich kvetov, listov, koreňov s pridaním soli, gumy a oleja z olív, myrhy, cyprusu a z vavrína. Okrem toho, sa do parfémov pridávali aj extrakty z dule podlhovastej (*Cydonia oblonga*, starší názov *Pyrus cydonia*), zo senovky gréckej (*Trigonella foenum-graceum*), psice tuhej (*Nardus stricta* L.), smilaxa liečivého (*Smilax medica*), fialky vonnej (*Viola odorata* L.) a šedivej (*Matthiola incana* L.), škorice a šafránu. Avšak najpoužívanejšou sa stala ruža a jej niekoľko druhov: ruža galská (*Rosa gallica* L./*Rosa provincialis*), ruža fénická (*Rosa phoenicea* L.), ruža damasková (*Rosa damascena* L.), ruža pižmová (*Rosa moschata* L.), ruža stolistá (*Rosa centifolia* L.), ruža biela (*Rosa alba* L.).

Dekoratívne rastliny vysádzané v záhradách boli zväčša vždyzelené a v kombinácii so sezónnymi kvetinami vytvárali buď prírodnú scenériu alebo až ornamentálne prevedenie predstáv. Pre živé ploty a pre neustálu možnosť zastrihávať do všelijakých tvarov bol veľmi vhodný krušpán vždyzelený (*Buxus sempervirens*), cyprusy a tuje. Pre imitáciu trávniky sa vysádzal paznechtík mäkký/akant (*Acanthus mollis* L.). Zo stromov, ktoré nemali iné využitie než ako okrasa to boli oleander, jahodovník a brest.

V čase sviatkov a slávností, osláv narodenín a iných príležitostí k hostinám, Rimania veľmi radi ozdobovali aj svoje príbytky a to girlandami a vencami. Iné girlandy sa pokladali na hroby a stély, inými sa zdobil priestor peristylu a interkolumnií portikov. Girlandy a vence na hroby obsahovali okrem základných zložiek – brečtan, vínná réva, smilax – aj ovocné plody ako obety. Girlandy pre dekoráciu domov boli zdobené stuhami či mašľami a sezónnymi kvetinami. Je tu zastúpená ľalia biela (*Lilium candidum* L.), narcis (*Narcissus* L.), šafrán, komonica lekárska (*Melilotus officinalis* L.), večernica vonná (*Hesperis matronalis* L.), kosatce, oleander, myrha, mäta, hyacint východný (*Hyacinthus orientalis* L.), chirant voňavý (*Cheiranthus cheiri* L.), bôľhoj lekársky (*Anthyllis vulneraria* L.), orlíček obyčajný (*Aquilegia vulgaris* L.), karafiát, ruža a fialka. Na vitie vencov sa používali výhonky brečtanu, vhodný bol aj akant mäkký (*Acanthus mollis* L.), kalina vavrínolistá (*Viburnum tinus* L.), láskavec biely (*Amaranthus albus* L.), múčnatka boľševníková (*Erysiphe heraclei*).

9. Záhradníci, záhradné nástroje a techniky

Najstaršie označenie záhradníka ako profesie prvýkrát uvádza attický dekrét, o ktorom sa zmieňuje Theofrastos vo svojej *Histórii rastlín*. K povinnostiam záhradníka náležalo pestovanie rastlín a starostlivosť o ne i prevencia proti ich škodcom, ale aj ich zavlažovanie. V klasickej dobe v Grécku bolo toto povolanie len zriedka zastúpené. O pozemky samosprávnych dvorov sa starali ich správcovia, no najmä otroci. Už v priebehu 4. storočia pred n. l., ale hlavne v dobe helenizmu, vznikali veľké podniky zameriavajúce sa na takúto činnosť. So zvýšením objednávok na túto prácu sa v neskoršom období stala táto profesia veľmi žiadanou.

V Ríme, v dobe ranej republiky, si boli vidiecke vily sebestačné ohľadom produkcie potravy prevažne rastlinného charakteru, a tak sa vyvíjali rôzne spôsoby starostlivosti a pestovania plodín. Zato v dobe neskorej republiky si mohli majitelia statkov prenajať služobníkov alebo otrokov na túto prácu. Tak *villicus* či *subvillicus* zodpovedal za celkový chod a riadenie záhradníckych i poľnohospodárskych prác, *olitor* mal na starosti zeleninu, *arborator* sa staral o stromy a ovocné sady, *vinitor* o polia s vínnou révou, *aquarius* o zavlažovanie rastlín, *topiarius* o zastrihávanie živých plotov a ich údržbu.

Záhradnícke nástroje sa súhrne označovali ako *ferramenta*. Mnoho z nich nezmenilo svoju podobu i funkciu dodnes: drevený rýľ so železnou násadou (*palas ligneas*), vidly s tromi zubami (*ferrea*) a s dvoma zubami (*bicorni*), hrable so šiestimi zubami (*rastrum*) alebo so štyrmi zubami (*rastris quadrigentes*), motyka (*sarculum*), motyka s dvoma čepeľami (*bidens*), typ motyky ako kombinácia predošlých dvoch (*ascia-rastrum*)¹⁶⁰. Ďalej je to špeciálny hák používaný arborátormi na čistenie a oklieštenie vetví stromov, tzv. *falx arboraria*, a nožnice (*forfex*) na zastrihávanie jednak vyschnutých a starých vetví stromov, ako aj na úpravu živých plotov. Využívalo sa aj niekoľko druhov košov z vrbového alebo rákosového prútia: *sirpium stercorias* na kumuláciu hnoja a na jeho prepravu sa využívali *crates stercorias*. *Aquarius* na uľahčenie svojej práce používal vedrá na nosenie vody (*situlum aquarium*) a kanvicu na polievanie (*nassiternam*)¹⁶¹.

Mnoho zo záhradníckych techník a spôsobov pestovania a kultivácie rastlín i plodín sa prenieslo cez tradície do dnešných dní. Rastliny sa množili odrezkami a semenami, mladé sadeničky sa pestovali v samostatných záhonoch alebo v kvetináčoch, aby tak lepšie

¹⁶⁰ Takže keď sa okopávalo obyčajnou motykou s jednou čepeľou, mohla sa otočiť na stranu s dvoma čepeľami (vhodné pre kyprenie pôdy).

¹⁶¹ Nie je to kanvica v dnešnej podobe. Táto bola keramickou nádobou s dierami na dne a na stenách, takže keď sa zdvihla, jemne polievala rastliny a tým sa predišlo aj ich mechanickému poškodeniu či zničeniu.

zakorenili. Rozšírené bolo pestovanie citrusov v terakotových nádobách umiestených v interkolumniách portikov alebo lemovali bazén či chodníky. Aby mladé sadeničky prezimovali do jari, plocha, kde sa pestovali bola pokrytá slamou a spevnená nízkym pletivom na kolíkoch. Existovala aj istá forma skleníkov, tzv. *specularia*, zostavených zo svetlo prepúšťajúceho mramoru a umiestnených na kolieskovom vozíku¹⁶². Štiepením vetví stromov sa mohli kombinovať odrody v rámci jedného rodu, ale zrejme aj viacerých druhov. Plínius sa zmieňuje o akejsi orechoslivke a mandľoslivke¹⁶³ a rozpisuje rôzne spôsoby štiepenia a podáva rady ako správne postupovať¹⁶⁴. Aby sa zachovala trpasličia podoba stromov, *topiarius* zastrihával ich korene. Záhony mali zdvihnuté okraje, aby sa tak prebytočná dažďová voda nevylievala mimo, ale priamo do hriadok. Pôda sa hnojila popolom alebo uhlím, podľa Grékov „leukargillonom“, bielou hlinkou¹⁶⁵, slamou a hrachom. Aby plodiny, napr. tekvice a dyne, menili svoj pôvodný tvar, napomáhalo sa to zviazaním pevnou trávou alebo spletenou trstinou.

Postupom času sa tiež vyvinulo niekoľko spôsobov ako uchrániť rastliny a plodiny pred škodcami a chorobami. „*Pěna* (z lisovania olív), *odpadek při tlačení, může sloužit proti mravencům, červotoči, k ochraně semen, proti okysličování mědi.*“¹⁶⁶ Niektoré rastliny svojim vzhľadom alebo obsahom tekutín v listoch či v stonkách odradzovali škodcov, a tak sa vysádzali do záhonov spolu so žiadanými rastlinami. Tak hrachor (*Lathyrus*) chránil pred horkosťou, cícer baraní (*Cicer arietinum* L., „rímsky hrach“) sa preventívne vysádzal medzi kapustu na ochranu proti húseniciam. Ako sa dnes používajú insekticídy, tak v antike sa miešali rôzne odvary a prípravky obsahujúce extrakty z liečivých bylín: palina pravá (*Artemisia absinthium* L.), jablčník obyčajný (*Marrubium vulgare*), skalnica strechová (*Sempervivum tectorum*). Proti mravcom zas valeriána lekárska (*Valeriana officinalis*, baldrián) a skrutec európsky (*Heliotropium europaeum*). Rozšírenými škodcami boli najmä vošky (*Myzus*), ktoré spôsobovali deformácie najmladších listov broskyň, háľčivec révový (*Drepanothrips reuteri*), vlnovník révový (*Colomerus vitis*), rodu *typhlocyba* a háďatko octové (*Turbatrix aceti*) napadajúce koreňový systém repy. Proti plesniam sa jednoducho nechala pôda na nejaký čas ležať ladom.

¹⁶² Tak sa údajne pestovali uhorky po celý rok pre Tiberia.

¹⁶³ *NH - XV*

¹⁶⁴ *NH - XVII, 21 - 25*

¹⁶⁵ *NH, XVII, 7, 1*

¹⁶⁶ *NH, XV*

Existovali aj záhradnícke kalendáre na reliéfoch a mozaikách zobrazujúce jednotlivé úkony a práce, rady, kedy je vhodné siať, žať a podobne, podľa rovnodenností a mesiaca i hviezd. Z literárnych prameňov sú dokladom práce Plínia Staršieho, Cata a Columelly.

10. Záver

Rímske záhrady sa s vývojom doby menili a varíovali rovnako aj na základe poskytnutých podmienok a klimatických podnebí. Záhrady v provinciách Afrika a Hispánia, v suchom podnebí, dali priestor pre rozvoj bazénov a pre inovácie v zavlažovaní záhrad. Záhrady v provincii Británii a v oblastiach s podobným podnebím sa zas odlišovali svojim architektonickým usporiadaním, aby zabránili severnému vetru nepriaznivo pôsobiť na stromy a sady i jednotlivé rastliny. Územná rozmanitosť, mnoho národov a kultúr začlenených do rímskeho impéria, dali za vznik storakým spôsobom kultivácie plodín, šíreniu vplyvov a zdokonaľovaniu záhradníckych techník i samotného dizajnu ornamentálnych záhrad, ktoré zanechali svoj odkaz v záhradách ďalších ríš nasledujúcich po páde Ríma a berúcich si impulzy z rímskej tradície. Vplyv obyčaje rímskych záhrad je nepretržitý už takmer dvetisíc rokov, užívaný mnohými spôsobmi a zjavný v rozmanitých formách.

Záhrady byzantskej ríše sa hrdo hlásia k odkazu záhrad rímskych, no žiadna z nich sa nezachovala v celistvosti alebo nebola obsahovo preskúmaná. Naše poznatky o byzantských záhradách pochádzajú z ich zobrazení na mozaikách a freskách. Kresťanská tematika je pre umenie byzantskej ríše charakteristická a niektoré biblické námety boli zasadené do záhrad, takže umelci zobrazovali v pozadí záhradne upravenú krajinu. Na freskách sú zobrazené záhrady v blízkosti architektonickej zásteny a niektoré z nich ukazujú otvorené kolonády a arkády rozdeľujúce a ohraničujúce jednotlivé časti záhrady, ktoré tak pripomínajú nástenné fresky z Pompejí z 1. storočia pred n. l. Zobrazované sú rôzne typy fontán a rastlín ako cyprusy, brečtan a vínná réva takisto ako kvety - *Palia Panny Márie* zdobiaca fresky, a nízke reliéfy z kameňa, slonoviny a dreva, tak typické pre byzantské umenie.

Vplyv rímskych záhrad na islamské a na maurské záhrady je len sekundárny vďaka byzantskému umeniu. Mnoho klasických textov bolo prekladaných do arabčiny v priebehu 8. a 12. storočia n. l., napríklad Heron z Alexandrie a jeho štúdie o hydraulike, ktorá prispela k rozvoju islamských záhrad umožnením skonštruovať obrovský komplex záhradných bazénov, kanálov a fontán¹⁶⁷. Tak ako boli rímske peristylové záhrady obkolesené stĺpmi a portikmi, tak aj islamské nádvorcia utvárali kryté arkády. Veľa menších doplnkových rysov a detailov v dizajne islamských záhrad môžeme tiež sledovať v rímskych príkladoch.

Ambitové záhrady stredovekých kláštorov¹⁶⁸ odvodzovali ich základné usporiadanie od rímskych peristylových záhrad či od záhrad s portikom. Tak stredoveké nádvorcia sledujúce

¹⁶⁷ Napríklad Nádvorie levov v Alhambre v Španielsku (Obr. 42).

¹⁶⁸ Napríklad ambit v katedrále Monreale na Sicílii z 12. storočia (Obr. 43) či františkánsky kláštor v Pule v Chorvátsku (Fig. 44).

rímsky vzor, boli obklopené súvislým krytým klenutým koridorom, ktorý je známy pod názvom ambit. Diela Plínia Staršieho, Varra, Columelly a Palladia sa stále používali a neboli nahradené inými stredovekými textami.

Obrodienie záujmu o klasickú kultúru a umelecká snaha čerpať z nej inšpirácie sa stala známou pod pojmom renesancia. Toto staronové zameranie sa na klasickú dobu vyústilo do módy vytvárať záhrady s výhľadom na staré ruiny mesta¹⁶⁹. Vychádzali knižné zväzky s kresbami Ríma, reprodukciami záhrad, záhradnej architektúry a rastlín. Renesančné záhrady sa vyznačujú pravidelnosťou, osovým usporiadaním, jasnou väzbou na stavbu – vilu. Kvetinové záhony sú lemované živými plotmi doplnenými o citronovníky a pomarančovníky v terakotových kvetináčoch. Stred kompozície tvorí fontána so skulptúrou. Terén je terasovaný za pomoci výrazných architektonických článkov – schodísk, balustrád, rámp a vodných plôch. Súčasťou býva aj voľne komponovaný háj ako v najstarších rímskych záhradách. Niektoré renesančné záhrady boli koncipované pre zbierky antických sôch, napr. Villa Medici v Ríme a Bramanteho terasy vo Vatikánskom paláci. Známe zachované renesančné záhrady: Villa Madama a Villa Medici v Ríme, Orti Farnesiani na Palatíne, záhrady víl vo Florencii – Giardino di Boboli, Villa Castello, Villa Petraia, ďalej Villa Lante pri Bagnaiu, Villa Caprarola pri Viterbe. Renesančné záhrady sa prelínajú k manierizmu, ktorého vynikajúcim prejavom je Villa d'Este v Tivoli, ktorej cesty vedú k fontáne s grottom a nikami (Obr. 45 a 46).

Záhrady baroka sa vyznačujú pravidelnosťou obohacovanou zložitými dekoratívnymi ornamentmi na záhradnom parteru z prelamaných kriviek vytvorených tvarovanými drevinami a živými plotmi. Terén je umelo tvarovaný a jeho súčasťou sú vodné plochy a stavby drobnej architektúry i bohatá sochárska výzdoba s myšlienkovou symbolikou. Ornamentálne bazény šiesteho typu z rímskych miest ako Italica a Conimbriga v Španielsku a Portugalsku odvíjajú prepracované formy vodných parterov v záhradách vo Versailles od architekta André le Nôtre.

Po monumentálnosti a zložitosti baroka sa koncom 18. a v 19. storočí umelecké a filozofické snahy vracajú k racionálnosti klasickej antiky. Záhrady sa doplňovali romantickými objektmi – ruinami, exotickými architektúrami. Vznikajú parky, ktoré využívali prvky okolitej prírody obohatené o antickú symboliku, altány, chrámy, skulptúry, napr. park v Roushame pri Oxforde, park vo Wörlitz v Nemecku. V Čechách je to Krásný Dvůr a jeho zámocký park zahŕňajúci tri krajinné typy (meandrujúce údolie potoka

¹⁶⁹ Tak Alessandro Farnese poveril Vignolu, predného architekta 16. storočia n. l., aby navrhol nové záhrady na Palatíne.

s rybníkmi, náhornú planinu a Pustovníkovu roklinu) a stavbami napodobňujúcimi dobové stavby z Anglicka a Francúzska (Panov chrám, Goethov pavilón, kruhový gloriét, čínsky pavilón, obelisk), záhradné stavby vo Veltrusoch, Kroměříž a stavby v Podzámočkej záhrade, Lednicko - Valtický areál a jeho záhradné stavby, park so záhradnými stavbami v Jinošove (Silvánov chrám, kruhový gloriét Apollónov chrám a palladiánsky Hudobný pavilón).

Záhrady 19. storočia v Európe a Amerike odrážali mnoho štýlových vplyvov prepojených navzájom, teda kompozitný štýl – eklekticizmus. Záhrad tej doby pod rímskym vplyvom je len niekoľko: Sandringham v Anglicku (polkruhová kamenná lavica), Parc Monceau v Paríži (dlhý bazén sčasti lemovaný otvorenou kolonádou) a Achilleion na Korfu (peristylové záhrady).

V 20. storočí bolo módou stavať si vily v Neapolskom zálive na mieste starých rímskych letovísk. Príťažlivá bola na tom možnosť vlastniť aspoň čiastočne odkryté rímske ruiny ako ústredný bod vilovej záhrady. Tak boli náhodou objavené pozostatky Tiberiovej vily na Capri a vily Postumia Agrippu v Sorrente. Významnou postavou je tu Harold Peto, záhradný architekt, ktorý sa nechal inšpirovať rímskymi záhradami v jeho vlastnej záhrade v Iford Manor vo Wiltshire, kde v časti zvanej Severná cesta boli vystavené etruské, grécke a rímske objekty. V záhrade na pobreží írskoho ostrova Garinish navrhol nádvorie s bazénom a mozaikami pripomínajúcimi pompejské záhrady. V roku 1924 Louise du Pont Crowninshield vytvoril záhradu podľa vzoru záhrad rímskych blízko Wilmingtonu v štáte Delaware. V eklektickej záhrade Williama Randolpha Hearsta v San Simeon v Kalifornii je časť záhrady pod rímskym vplyvom, čo naznačuje bazén so sochou Neptúna. V 70-tych rokoch 20. storočia ropný magnát a umelecký zberateľ J. Paul Getty nechal postaviť presnú repliku Vily papyrusov z Herculanea v Malibu v Kalifornii a dnes je z nej múzeum (Obr. 47 a 48). Tradícia budovania záhrad s rímskym vplyvom a využívajúca originálne fragmenty ako dekorácie pretrvala aj do dnešných dní, ako je to vidieť v záhrade vily v Hammamete v Tunisku (Obr. 49 a 50).

Rímska ríša nazhromaždila a rozvinula mnoho poznatkov antického sveta a mnoho z jej vedomostí sa tradíciami formovalo a zachovávalo do dnešných dní. Nie je preto nemožné predpokladať ďalší a silnejší vplyv kultúry antiky na tú dnešnú umocnením príťažlivosti archeologických vykopávok a ich prezentáciou širokej verejnosti.

10. Conclusion

The Roman gardens were changing and varying with the evolution of era even on the basis of rendered conditions and climate diversity. Gardens in the provinces of Africa and Hispania, in a very dry climate, served with a notice for space in development of pools and in innovations in a garden irrigation. Gardens in the province of Britannia and in areas with resemble climate, distinguished from their architectural arrangement to preserve the northern wind taking effect adversely on trees and orchards even on a single plant. Regional diversity, plenty of nations and cultures incorporated into the Roman Empire, gave rise to many ways of plant cultivation, spreading influences and stepwise refinement in horticultural techniques even to a single arrangement of ornamental gardens of subsequent realms after the downfall of Roman Empire, and which withdraw the impulses from the Roman traditions. The custom influence of Roman garden design has been continuous for nearly two thousand years and has been exerted in a number of ways and been apparent in many forms.

The gardens of the Byzantine Empire boasted to the heritage of Roman gardens, but none of its gardens survive in their entirety or none has been extensively excavated. Our knowledge of Byzantine gardens derives from depictions of them in mosaics and frescoes. The Christian theme is typical for Byzantine art and some biblical events were set in gardens, so artists provided garden backgrounds in those depictions. In many Byzantine frescoes are shown gardens enclosed by decorative architectural screens dividing and defining individual garden areas, which resemble Roman architectural paintings on frescoes of the first century B. C. Various kinds of fountain basins and plants are shown such as the cypress, the ivy and the vine as well as wildflowers such as the Madonna lily grace frescoes and the bas-relief carvings in stone, ivory and wood so characteristic of Byzantine art.

Roman influence on the gardening traditions of Islamic and Moor gardens were more indirect since they were transmitted through Byzantium. Many of the great classical texts were translated into Arabic between the eight and the twelfth centuries, e. g. Hero of Alexandria and his studies of hydraulics, which contributed to the development of the Islamic and Moor gardens by making possible the construction of increasingly complex garden pools, canals and fountains¹⁷⁰. Just as the Roman peristyle gardens were surrounded by a continuous covered colonnade, the Islamic courtyard featured a covered arcade. Many additional minor features and details of Islamic and Moor garden design can likewise be traced to Roman examples.

¹⁷⁰ For example The Courtyard of the Lions in Alhambra, Spain (Fig. 42).

The cloister gardens¹⁷¹ of the medieval monasteries of Western Europe derived their general arrangement from the Roman peristyl gardens or gardens with portico. So the medieval courtyards, following the Roman beau-ideal, were surrounded by a continuous covered vaulted corridor, which then became known as the “cloister“. The works of Pliny the Older, Varro, Columella and Palladius were still in active use and had not been supplanted by any medieval texts.

The revival of interest in classical culture and the subsequent period of artistic endeavour became known as the Renaissance. This renewed sight in the classical period resulted in a fashion of creating gardens with views over the ruins of the ancient city¹⁷². There were literary editions with drawings of Roman sites, reproductions of gardens, garden architecture and plants. The renaissance gardens are characterized by regularity, axial disposition and by clear contexture on a building – villa. Flower beds are flanked by green hedges supplemented by citrus trees and orange trees in terracotta flower pots. The focal point in composition is formed by a fountain with sculpture. The landscape is on a level terraced with the help of expressive architectural features – staircases, balustrades, ramps and water sheets. Another component of renaissance gardens is a loosely-constructed grove as well as it was in the oldest Roman gardens. Some of these gardens were designed for ancient sculpture collections, e. g. Villa Medici in Rome and Bramante’s terraces in the Vatican Palace. Noted well-preserved renaissance gardens are Villa Madama and Villa Medici in Rome, Orti Farnesiani on the Palatine Hill, villa gardens in Florence – Giardino di Boboli, Villa Castello, Villa Petraia, Villa Lante near Bagnaio, Villa Caprarola near Viterbo, Palazzo Giusti in Verona. Renaissance gardens were evolving to mannerism, which excellent display is Villa d’Este in Tivoli, which paths lead to a fountain with grotto and niches (Fig. 45 and 46).

The baroque gardens are distinguished by regularity enriched by complicated decorative ornaments on the garden parterre of corrugated curves formed from shaped evergreen tree species and clipped hedges. The landscape is artificially created and one of his parts are water sheets and diminutive architecture buildings and also rich sculpture decorations with an ideal symbology. The ornamental pools of the sixth type from the Roman sites such as Italica in Spain and Conimbriga in Portugal, anticipated the elaborate forms of the pool designed for the water parterre at Versailles by garden architect André le Nôtre.

¹⁷¹ The cloister in the cathedral Monreale in Sicily dated to the 12. century A. D. (Fig. 43) and cloister of the medieval monastery at Pula in Croatia (Fig. 44).

¹⁷² Alessandro Farnese vest power in Vignola, the notable garden architect, to designed gardens on the Palatin Hill.

After a monumentality and complexity of baroque, the artistic and philosophical endeavours are coming back to rationality of classical antiquity by the end of eighteenth and in nineteenth centuries. Gardens were supplemented by romantic objects – ruins, exotic architecture. There originated parks, which used components of surrounding nature enriched by antique symbolism, arbours, temples, sculptures, e. g. park in Roushame near Oxford, park in Wörlitz in Germany, in Bohemia there are Krásný Dvůr and his manor park including three landscape patterns (winding stream with ponds, table-land and Hermit's clough) and with buildings resemble to those of England and France of the same period (Temple of Pan, Goethe's pavilion, circle gloriet, Chinese pavilion, obelisk), garden buildings in Veltrusy, Kroměříž and buildings in Undermanor garden, district of Lednice – Valtice and his garden buildings, park with garden buildings in Jinošov (Temple of Silvanus, circle gloriet, Temple of Apollo and Palladian Music pavilion).

Nineteenth century gardens in Europe and in America reflected many different stylistic influences mixed together in a variety of ways, a composite style – eclecticism. Gardens of that period, which are under the Roman influence, are several: Sandringham in England (semicircular stone seat), public Parc Monceau in Paris (a long pool partly flanked by an open colonnade) and Achilleion on Corfu (peristyl gardens).

In the twentieth century, there was a fashion for constructing villas along the Bay of Naples in the locations of ancient Roman sites. The attraction was the possibility of having some at least partly excavated classical ruins as one of the focal points of villa's garden. In this way were revealed relics of Tiberius's maritime villa on Capri and villa that had belonged to Agrippa Posthumus in Sorrento. Harold Peto is a meaningful person, the garden designer, who prepossessed with ancient Roman gardens in his own garden at Iforce Manor in Wiltshire, where in the section known as the North Walk were exposed Etruscan, Greek and Roman objects. At the Garden of Garinish Island off coast of Ireland he designed a paved court with a mosaic-lined pool reminiscent of Pompeian gardens. In the year 1924 Louis du Pont Crowninshield created a garden, which was partly modeled on Roman antecedents near Wilmington in the state of Delaware. In the eclectic garden of William Randolph Hearst in San Simeon in California is part of a garden under the Roman influence, which indicates a pool with a sculpture of Neptune. In the 1970s oil industrialist and art collector J. Paul Getty had a comprehensive reconstruction of the Villa dei Papiri of ancient Herculaneum built in Malibu, California and this villa became a museum (Fig. 47 and 48). The tradition of building gardens in the Roman style using original antique fragments as decoration continuous to this day, as seen in a recently created villa garden at Hammamet in Tunisia (Fig. 49 and 50).

The Roman Empire had collected and developed a plenty of knowledge of antique world and many of her attainments had formed by traditions and had observed until up to this days. Accordingly, it is not impossible to assume another stronger antique culture's influence for the present days by exponentiation attraction of archaeological excavations and their presentation to the general public.

Bibliografia

- Gothein, M. L.: Geschichte der Gartenkunst, Jena 1914
- Jashemski, W. F.: Antike Römische Gärten in Campanien. In Philipp von Zabern: Der Gärten von der Antike bis zum Mittelalter
- Carroll-Spillecke, M.: Griechische Gärten. In Philipp von Zabern: Der Gärten von der Antike bis zum Mittelalter
- Andreae, B.: Am Birnbaum. Garten und Parken im antiken Rom, Mainz 1996
- Farrar, L.: Ancient Roman gardens, Somerset 1998
- Grimal, P.: Les jardins romain, Paris 1969
- Grimal, P.: Roman cities, translated by G. M. Woloch, London 1983
- Cunliffe, B.: Fishbourne. A Roman Palace and its garden. Thames and Hudson, Switzerland 1971
- Baumann, H.: Flora mythologica. Griechische Pflanzenwelt in der Antike, Zürich 2007
- Bowe, P.: Gardens of the Roman world, Los Angeles 2004
- Hartswick, K. J.: The gardens of Sallust: a changing landscape, Texas 2004
- Wilkins, J. – Harvey, D. – Dobson, M.: Food in antiquity, Exeter 1995
- Croom, A. T.: Roman furniture
- Kerényi, K.: Mytologie Řeků I, Oikúmené Praha 1996
- Kerényi, K.: The Gods of the Greeks, London 1951
- Kerényi, K. – Jung, C. G.: Věda o mytologii, Brno 1995
- Eliade, M.: Dějiny náboženského myšlení I, Praha 1995
- Hošek, R., Římské náboženství, Praha 1986
- Petiscus, A. H.: Der Olymp oder Mythologie der Griechen und Römer, Leipzig
- Burkert, W.: Greek religion, Massachusetts 2000
- Rosher, W. H.: Ausführliches lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Leipzig 1884-1886
- Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)
- Kroutvor, J a kol.: Cesta na jih, inspirace českého umění 19. a 20. století, Praha 1999
- Dunbabin, K. M. D.: The mosaics of Roman North Africa. Studies in iconography and Patronage, Oxford Calendon Press 1978
- Ling, R.: Roman painting, Cambridge University Press 1991
- Gros, P.: L'architecture Romaine. 2. Maisons, palais, villas at tombeaux, Paris 2001
- Rada, R.: Botanický slovník. Česko-latinsko-německý slovník. Praha 1988
- Burnie, G. a kol.: Botanika. preklad Dana Čížková, Slovart 2007

- Jiráni, O.: Výbor z listů Cicerónových, Praha 1922
- Boëthius, A.: Etruscan and early Roman architecture, 1978
- Ward-perkins, J. B.: Roman imperial architecture, 1994
- Schollmeyer, P.: Römische Tempel. Kult und Architecture im Imperium Romanum. Darmstadt
- Handbuch der Architektur. Darmstadt 1885
- Borrman, R. – Neuwirth, J.: Geschichte der Baukunst. Die Baukunst des Altertums und des Islam im Mittelalter, 1. Band., Leipzig
- Noack, F.: Die Baukunst des Altertums. In: Justi, L.: Geschichte der Kunst, Berlin
- Dyson, S. L.: The Roman countryside, London 2003
- Kuča, O.: Zahrady antického Říma. In Architektura, 1970/4
- ДИНЧЕВ, В.: Римските Вили в Днешната Българска Територия, София 1997
- Velkov, V.: Roman Cities in Bulgaria. Collected Studies, Amsterdam 1980
- Stiebitz, F.: Stručné dějiny římské literatury, Praha 1946
- Conte, G. B.: Dějiny římské literatury, Praha 2008
- Johnson, P.: Civilizace starého Egypta, Praha 2002
- Kuna, M. a kol.: Nedestruktivní archeologie, Praha 2004
- Renfrew, C. – Bahn, P.: Archaeology, Theories, Methods and Practice, London 2004
- Thomas, D. H.: Archaeology, London 1998
- Dincauze, D. F.: Environmental Archaeology, Principles and Practice, Cambridge 2000
- Ellis, S. P.: The End of the Roman House. In American Journal of Archaeology, vol. 92, no. 4 (Oct., 1988), pp. 565 - 576
- Evans, H. B.: In Tiburtium usum. Special arrangements in the Roman water system. In American Journal of Archaeology, vol. 97, no. 3 (Jul., 1993), pp. 447 – 455
- Lloyd, R. B.: Three monumental gardens in the marble map. In American Journal of Archaeology, vol. 86, no. 1 (Jan., 1982), pp. 91 – 100
- Jashemski, W. F. – Foss, J. E. – Lewis, R. J. – Timpson, M. E. – Lee, S. Y.: Roman gardens in Tunisia: Preliminary excavations in the House of Bacchus and Ariadne and in the East temple at Thuburbo Maius. In American Journal of Archaeology, vol. 99, no. 4 (Oct., 1995), pp. 559 – 576
- Jashemski, W. F.: Excavations in the „Foro Boario“ at Pompeii: A preliminary report. In American Journal of Archaeology, vol. 72, no. 1 (Jan. 1968), pp. 69 – 73
- Jashemski, W. F.: The excavation of a Shop-House garden at Pompeii (I. xx. 5). In American Journal of Archaeology, vol. 81, no. 2 (Spring, 1977), pp. 217 – 227

- Wheeler, R. E. M. – Laver, P. G.: Roman Colchester. In *The Journal of Roman Studies*, vol. 9, 1919, pp. 139 – 169
- Maguire, H.: Gardens and parks in Constantinople. In *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 54, 2000, pp. 251 - 264
- Bergmann, B.: The Roman house as memory theatre: The House of Tragic poet. In *The Art Bulletin*, vol. 76, no. 2 (Jun., 1994), pp. 225 – 256
- Semple, E. Ch.: Ancient mediterranean pleasure gardens. In *Geographical review*, vol. 19, no. 3 (Jul., 1929), pp. 420 – 443
- Buren, A. W. – Kennedy, R. M.: Varro's aviary at Casinum. In *The Journal of Roman Studies*, vol. 9, 1919, pp. 59 – 66
- McCracken, G.: The villa and tomb of Lucullus at Tusculum. In *American Journal of Archaeology*, vol. 46, no. 3 (Jul. – Sep., 1942), pp. 325 – 340
- Kellum, B. A.: The construction of landscape in Augustan Rome: The Garden room at villa ad Gallinas. In *The Art Bulletin*, vol. 76, no. 2 (Jun., 1994), pp. 211 – 224
- Wrede, H.: Die spätantike Hermengalerie von Welschbillig: Untersuchung zur Kunst-Tradition in 4. Jht. N. Chr. und zur allgemeinen Bedeutung des antiken Hermenals. In *The Journal of Roman Studies*, vol. 63, 1973, pp. 287 – 288
- Pinto-Guillaume, E.: Mollusks from the Villa of Livia at Prima Porta, Rome: The Swedish garden archaeological project, 1996 – 1999. In *American Journal of Archaeology*, vol. 106, no. 1 (Jan., 2002), pp. 37 – 58
- Jashemski, W. F.: The discovery of large vineyard at Pompeii: University of Maryland excavations, 1970. In *American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 1 (Jan., 1973), pp. 27 – 41
- The Villa of P. Fannius Synistor at Boscoreale. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series*, vol. 45, no. 3 (Winter, 1987 – 1988), pp. 17 – 36
- Wilkinson, A.: Symbolism and design in ancient Egyptian gardens. In *Garden History*, vol. 22, no. 1 (Summer, 1994), pp. 1 – 17
- Pechère, R.: Les jardins historiques, leur restauration, leur intérêt pour les jardins contemporains. In *Bulletin of the Association for Preservation Technology*, vol. 15, no. 4, Landscape Preservation 1983, pp. 15 – 21
- Margottin, J.: Some gardens and saints in Rome. In *Garden History*, vol. 1, no. 1 (Sep., 1972), pp. 24 – 48
- Brighton, T.: Chatsworth's sixteenth-century parks and gardens. In *Garden History*, vol. 23, no. 1 (Summer, 1995), pp. 29 – 55

Jashemski, W. F.: „The garden of Hercules at Pompeii“ (II. viii. 6). The discovery of a commercial flower garden. In *American Journal of Archaeology*, vol. 83, no. 4 (Oct., 1979), pp. 403 - 411

Jashemski, W. F.: The discovery of a market-garden orchard at Pompeii: The garden of the House of the ship Europa. In *American Journal of Archaeology*, vol. 78, no. 4 (Oct., 1974), pp. 391 – 404

Jashemski, W. F. – Ricotti, E. S. P. – Foss, J.: Preliminary excavations in the gardens of Hadrian's villa: The Canopus area and the Piazza d'Oro. In *American Journal of Archaeology*, vol. 96, no. 4 (Oct., 1992)

Manley, J. – Rudkin, D.: A pre-A. D. 43 ditch at Fishbourne Roman palace, Chichester. In *Britannia XXXVI* (2005), pp. 55 - 99

Scheffer, Ch.: Was there a garden at Poggio Civitate? In *Opuscula Romana XV*: 10, 1985, pp. 105 - 108

Landgren, L.: Garden archaeology. In *Opuscula Romana XX*, 1996, pp. 42 - 45

Literárne pramene:

Plínius Starší: Kapitoly o přírodě. *Naturalis Historia*, preklad František Němeček, Praha 1974

Plínius Mladší: Dopisy, preklad Ladislav Vidman, Praha 1988

Martialis: Epigramy, preklad Radovan Krátký, Praha 2005

Petronius: Satirikon, preklad Karel Hrdina, Praha 1971

Iuvenalis: Satiry, preklad Zdeněk K. Vysoký, Praha 1972

Ovídius: Proměny, preklad Ivan Bureš, Praha 1974

Ovídius: Verše z vyhnanství, preklad Ivan Bureš, Rudolf Mertlík, Praha 1985

Vitruvius: Deset knih o architektuře, preklad Alois Otoupalík, Praha 2001

Cicero: *De legibus libri, ex recognitione Iohannis Vahleni*, Leipzig 1883

Cicero: *Epistulae ad Familiares*, Londýn 1896

Varro: *De lingua latina*, preklad Roland G. Kent, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London 1958

Varro: *Rerum Rusticarum, Libri tres*, edícia Georgius Goetz, Leipzig 1929

Statius: *Silvae*, recensuit Aemilius Baehrens, Leipzig 1876

Sidonius: *Poems and letters*, preklad W. B. Anderson, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London 1963

Tacitus: *Annales*, preklad Karl Nipperdax, Berlín 1915

Theophrast: *Isledovanije o rastenijach*, preklad M. E. Sergeenko, 1951

Homeros: The Odyssey, preklad Robert Fitzgerald, London 1992
Aristofanés: Mier, preklad Augustin Krejčí, Praha 1922
Aristofanés: Acharňané, preklad Augustin Krejčí, Praha 1913
Pindaros: Olympijské zpěvy, preklad Jan Šprincl, Praha 2002
Suetonius: Životopisy dvanácti císařů, preklad Bohumil Ryba, Jana Nechutová, Praha 1998
Seneca: Další listy Luciliovy, preklad Václav Bahník, Praha 1984
Pausániás: Cesta po Řecku I a II, preklad Helena Businská, Praha 1973 a 1974

Internetové zdroje:

<http://www.suite101.com/content/roman-gardens-a48331>

http://www.gardenvisit.com/history_theory

<http://www.lifeinitaly.com/garden/roman-garden.asp>

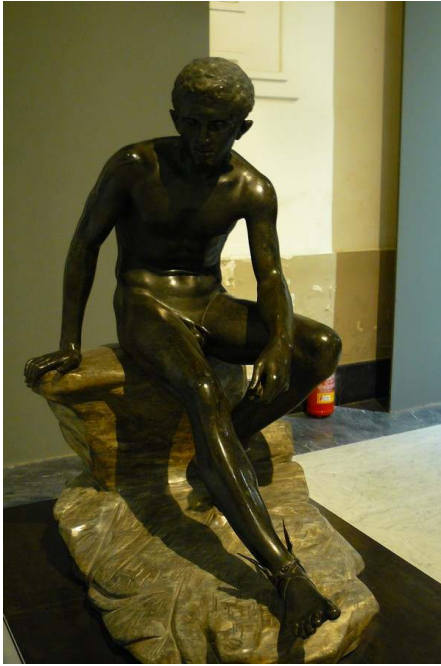
<http://www.npu.cz/pp/dokum/ppclanky/ppcl050314/>

<http://www.archiweb.cz/salon.php?action=show&id=5369&type=10>

Prílohy

- Obr. 1 Socha odpočívajúceho Herma, z Vily papyrusov v Herculaneu, Museo Nazionale, Neapol.
- Obr. 2 Tiberiove *tricliniá* v Sperlonge s priliehajúcimi bazénmi.
- Obr. 3 Prímorská Vila Iovis na Capri z doby vlády Tiberia
- Obr. 4 Dom s peristylovou záhradou v Efeze z fázy rímskeho osídlenia.
- Obr. 5 Pôdorys Villy Armiry, Ivajlovgrad.
- Obr. 6 Modelová rekonštrukcia Villy Armiry.
- Obr. 7 Villa Brioni v Chorvátsku, pohľad na kruhový bazén.
- Obr. 8 Dom Orfea, Volubilis, Maroko. Mozaika znázorňujúca Amfitrité ako jazdí na hippocampovi, scéna je doplnená o ryby, chobotnice a morské potvory.
- Obr. 9 Mozaika z Tabarky, vila s náročnými rizalitmi. Tunisko.
- Obr. 10 Mozaika s artyčokmi v El Alia v Tunisku.
- Obr. 11 Mozaika z Oudny v Tunisku znázorňujúca vínnu révu.
- Obr. 12 Bazén šiesteho typu v Conimbrige v Portugalsku doplnený o ostrovčeky s rastlinami.
- Obr. 13 Pohľad na plavečný bazén v južnej záhrade Villy Poppaei v dn. Torre Annunziata.
- Obr. 14 Freska z Líviinho domu v Primaporte. Dnes v Museo delle Terme, Rím.
- Obr. 15 Canopus v Hadriánovej vile v Tivoli.
- Obr. 16 Stoa Poikilé v Hadriánovej vile v Tivoli.
- Obr. 17 a 18 „Prímorské divadlo“ v Hadriánovej vile v Tivoli.
- Obr. 19 Piazza d'Oro, Tivoli.Obr.
- Obr. 20 Peristylová záhrada vo vile Poppaei Sabiny v Oplontide, dn. Torre Annunziata.
- Obr. 21 Balustráda z Villy d'Este v Tivoli, typ rybích šupín aký bol častý v rímskch vilách.
- Obr. 22 Dom Loreia Tiburtina v Pompejach, *euripus* lemovaný pergolami s vínnou révou.
- Obr. 23 *Aedicula* v Dome Loreia Tiburtina v Pompejach.
- Obr. 24, 25 a 26 Fresky z domu Poppaei Sabiny v Oplontide znázorňujúce fontány.
- Obr. 27 Freska z Domu Venuše v mušli z Pompejí, zobrazuje fontánu v tvare kalichovitého kráteru.
- Obr. 28 Kanelurovaná noha fontány s kovovou rúrou pre prívod vody, Baiae.
- Obr. 29 Kaskádovitá fontána z *euripu* z Domu Loreia Tiburtina v Pompejach.
- Obr. 30 Mars na freske z Domu Venuše v mušli z Pompejí, ako náhražka za skutočnú plastiku je namaľovaný na stene.
- Obr. 31 Bronzová skupina plastík z Domu kytharistu v Pompejach. Lovecké psy napadajú kanca, polmesiacovitý bazén.

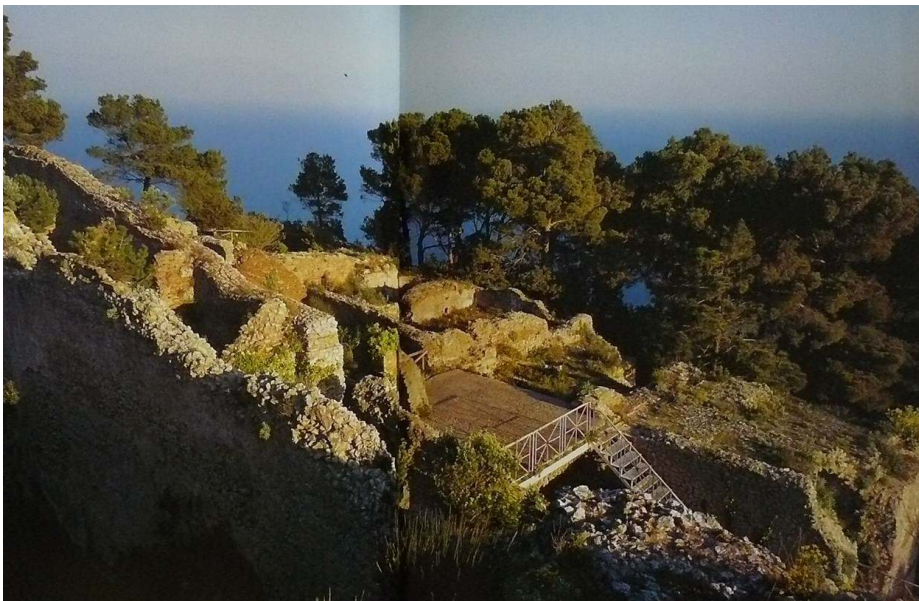
- Obr. 32 Villa dei Papyri, bronzové plastiky laní z obdĺžnikovej peristylovej záhrady. Museo Nazionale, Neapol.
- Obr. 33 Bronzová socha Apollóna zo záhrady v Dome kitharistu v Pompejach.
- Obr. 34 Socha spiaceho satyra z Villy dei Papyri v Herculaneu, z peristylovej záhrady. Museo Nazionale, Neapol.
- Obr. 35 Socha Marta v interkolumniu Canopu Hadrinánovej vily v Tivoli.
- Obr. 36 Personifikácia Tiberu z Canopu v Hadriánovej vile v Tivoli.
- Obr. 37 Busta doryfora z Villy dei Papyri z Herculanea.
- Obr. 38 Atléti-bežci z Villy dei Papyri v Herculaneu, z obdĺžnikovej peristylovej záhrady.
- Oba dva (Obr. 37 a 38) z Museo Nazionale, Neapol.
- Obr. 39 Socha filozofa/Homéra z Villy dei Papyri v Herculaneu, Museo Nazionale, Neapol.
- Obr. 40 Socha váženého Rimana z Villy dei Papyri v herculaneu, Museo Nazionale, Neapol.
- Obr. 41 Busta Sapphó z Villy dei Papyri v Herculaneu. Museo Nazionale, Neapol.
- Obr. 42 Nádvorie levov v Alhambre, Španielsko.
- Obr. 43 Ambit v katedrále Monreale, Sicília.
- Obr. 44 Ambit františkánskeho kláštora v Pule v Chorvátsku.
- Obr. 45 Záhrada Villy d'Este v Tivoli. Pohľad od bazénov lemovaných citronovníkmi a pomarančovníkmi v terakotových kvetináčoch k *nymphaeu* s fontánou.
- Obr. 46 Grotto v záhrade Villy d'Este v Tivoli.
- Obr. 47 a 48 J. Paul Getty Museum, Kalifornia, presná replika Villy dei Papyri z Herculanea.
- Obr. 49 a 50 Moderná vila v Hammamete v Tunisku. Podľa rímskeho vplyvu, navyše je čiastočne múzeom, keďže sú tu vystavené originály amfor či architektonických článkov.

Obr. 1 Socha odpočívajúceho Herma, z Vily papyrusov v Herculaneu, Museo Nazionale, Neapol.

Obr. 2 Tiberiove tricliniá v Sperlonge s priliehajúcimi bazénmi.

Obr. 3 Prímorská Villa Iovis na Capri z doby vlády Tiberia.

Obr. 4 Dom s peristylovou záhradou v Efeze z fázy rímskeho osídlenia.

Obr. 5 Pôdorys Villy Armiry, Ivajlovgrad. Obr. 6 Modelová rekonštrukcia Villy Armiry.

Obr. 7 Villa Brioni v Chorvátsku, pohľad na kruhový bazén.

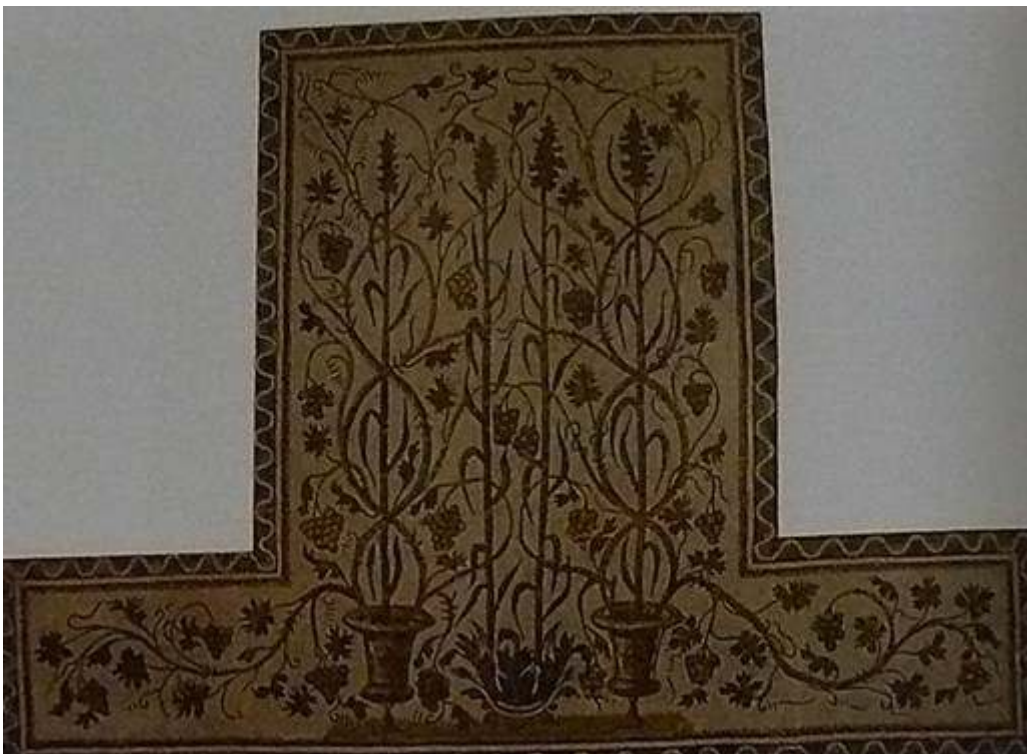
Obr. 8 Dom Orfea, Volubilis, Maroko. Mozaika znázorňujúca Amfitríté ako jazdí na hippocampovi, scéna je doplnená o ryby, chobotnice a morské potvory.

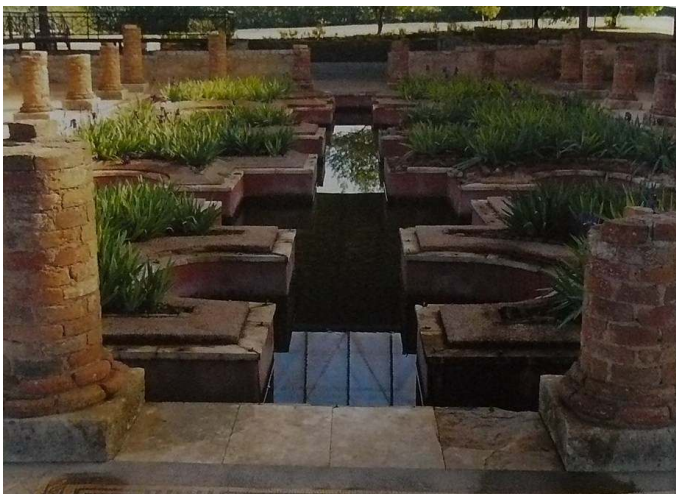
Obr. 9 Mozaika z Tabarky, vila s nárožnými rizalitmi. Tunisko.

Obr. 10 Mozaika s artyčokmi v El Alia v Tunisku.

Obr. 11 Mozaika z Oudny v Tunisku znázorňujúca vínnu révu.

Obr. 12 Bazén šiesteho typu v Conimbrige v Portugalsku doplnený o ostrovčeky s rastlinami.

Obr. 13 Pohľad na plavečný bazén v južnej záhrade Villy Poppaei v dn. Torre Annunziata.

Obr. 14 Freska z Líviinho domu v Primaporte. Dnes v Museo delle Terme, Rím.

Obr. 15 Canopus v Hadriánovej vile v Tivoli.

Obr. 16 Stoa Poikilē v Hadriánovej vile v Tivoli

Obr. 19 Piazza d'Oro, Tivoli

Obr. 17 a 18 „Prímorské divadlo“ v Hadriánovej vile v Tivoli

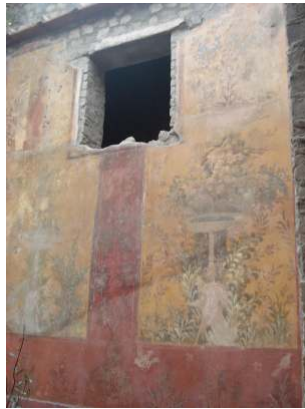
Obr. 20 Peristylvá záhrada vo vile Poppaei Sabiny v Oplontide, dn. Torre Annunziata.

Obr. 21 Balustráda z Villy d'Este v Tivoli, typ rybích šupín aký bol častý v rímskych vilách.

Obr. 22 Dom Loreia Tiburtina v Pompejach, *euripus* lemovaný pergolami s vínnou révou.

Obr. 24, 25 a 26 Fresky z domu Poppaei Sabiny v Oplontide znázorňujúce fontány.

Obr. 23 *Aedicula* v Dome Loreia Tiburtina v Pompejach.

Obr. 27 Freska z Domu Venuše v mušli z Pompejí, zobrazuje fontánu v tvare kalichovitého kratéru.

Obr. 28 Kanelurovaná noha fontány s kovovou rúrou pre prívod vody, Baiae.

Obr. 29 Kaskádovitá fontána z euripu z Domu Loreia Tiburtina v Pompejach.

Obr. 30 Mars na freske z Domu Venuše v mušli z Pompejí, ako náhražka za skutočnú plastiku je namalovaný na stene.

Obr. 31 Bronzová skupina plastík z Domu kytharistu v Pompejach. Lovecké psy napadajú kanca, polmesiakovitý bazén.

Obr. 32 Villa dei Papyri, bronzové plastiky laní z obdĺžnikovej peristylovej záhrady. Museo Nazionale, Neapol.

Obr. 33 Bronzová socha Apollóna zo záhrady v Dome kytharistu v Pompejach.

Obr. 34 Socha spiaceho satyra z Villy dei Papyri v Herculaneu, z peristylovej záhrady. Museo Nazionale, Neapol.

Obr. 35 Socha Marta v interkolumniu

Obr. 36 Personifikácia Tiberu z Canopu v Hadriánovej vile v Tivoli.

Obr. 37 Busta doryfora z Villy dei Papyri z Herculanea. a 38) z Museo Nazionale, Neapol.

Obr. 38 Atléti-bežci z Villy dei Papyri v Herculaneu, z obdĺžnikovej peristylvej záhrady. Oba dva (Obr. 37

Obr. 39 Socha filozofa/Homéra z Villy dei Papyri v Herculaneu, Museo Nazionale, Neapol.

Obr. 40 Socha váženého Rimana z Villy dei Papyri, Museo Nazionale, Neapol.

Obr. 41 Busta Sappó z Villy dei Papyri v Herculaneu. Museo Nazionale, Neapol.

Obr. 42 Nádvorie levov v Alhambre, Španielsko. Obr. 43 Ambit v katedrále Monreale, Sicília

Obr. 44 Ambit františkánskeho kláštora v Pule v Chorvátsku.

Obr. 45 Záhrada Villy d'Este v Tivoli. Pohľad od bazénov lemovaných citronovníkmi a pomarančovníkmi v terakotových kvetináčoch k *nymphaeu* s fontánou.

Obr. 46 Grotto v záhrade Villy d'Este v Tivoli.

Obr. 47 a 48 J. Paul Getty Museum, Kalifornia, presná replika Villy dei Papyri z Herculanea.

Obr. 49 a 50 Moderná vila v Hammamete v Tunisku. Podľa rímskeho vplyvu, navyše je čiastočne múzeom, keďže sú tu vystavené originály amfor či architektonických článkov.